

თბილისის ეკონომიკურ ურთიერთობათა სახელმწიფო ინსტიტუტი

ტურიზმის კათედრა

ლ. მაჭავარიანი, დ. მუმლაძე, ნ. კეზ ევაძე, ნ.
სისხარულიძე, ნ. ჟღენტი.

მსოფლიოს ეკონომიკური
და სოციალურ-პოლიტიკური

ბ ე ო ბ რ ა ფ ი ა

(ლექციების კურსი)

თბილისი 2002

წინამდებარე სალექციო კურსი შედგენილია სახელმძღვანელოს მიხედვით – მსოფლიოს ეკონომიკური და სოციალურ-პოლიტიკური გეოგრაფია. ავტორები – ლ. მაჭავარიანი, დ. მუმლაძე, ნ. კეზევაძე, ნ. სიხარულიძე, ნ. ჟღენტი. თბ. 1996.

წიგნი განკუთვნილია თბილისის ეკონომიკურ ურთიერთობათა სახელმწიფო ინსტიტუტის სტუდენტებისათვის.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

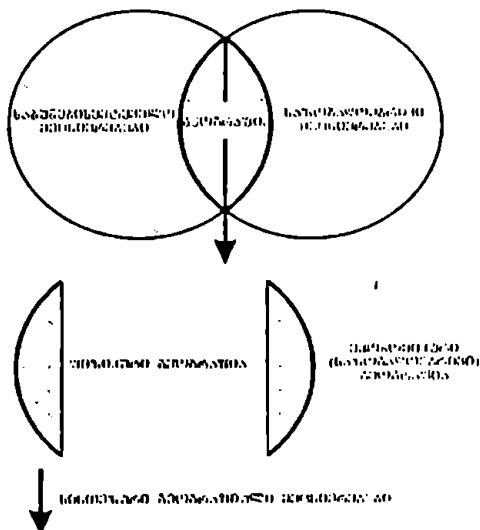
საზოგადოებრივი გეოგრაფიის თეორიული და მეთოდური საკითხები (ლ. მაჭავარიანი).....	4
ისტორიული გეოგრაფია (ნ. კეზევაძე)	11
პოლიტიკური გეოგრაფია (ლ. მაჭავარიანი).....	19
მსოფლიოს თანამედროვე პოლიტიკური რუკა (ლ. მაჭავარიანი).....	26
გეოგრაფიული გარემო და ბუნებრივი რესურსები (დ. მუმლაძე).....	37
მინერალური რესურსები.....	40
მიწის რესურსები	45
კლიმატური რესურსები.....	49
ბიოლოგიური რესურსები	53
ხმელეთის წყლის რესურსები	56
მსოფლიო ოკეანის რესურსები.....	59
რეკრეაციული რესურსები.....	62
მოსახლეობის გეოგრაფია (ნ. კეზევაძე)	64
მსოფლიო მეურნეობის გეოგრაფია (ლ. მაჭავარიანი)	85
მრეწველობის გეოგრაფია (ლ. მაჭავარიანი)	92
ენერგეტიკა (ნ. ჟღენტი).....	96
სათბობ-ენერგეტიკული მრეწველობა.....	98
ელექტროენერგეტიკა.....	105
შავი მეტალურგია (ნ. ჟღენტი)	110
ფერადი მეტალურგია (ნ. ჟღენტი)	113
მანქანათმშენებლობა (ნ. სიხარულიძე).....	116
ქიმიური მრეწველობა (დ. მუმლაძე)	120
ხე-ტყის მრეწველობა (დ. მუმლაძე).....	124
მსუბუქი მრეწველობა (ნ. სიხარულიძე)	127
კვების მრეწველობა (ლ. მაჭავარიანი).....	131
სოფლის მეურნეობის გეოგრაფია (ნ. სიხარულიძე)	135
ტრანსპორტის გეოგრაფია (ლ. მაჭავარიანი)	147
დ ა ნ ა რ თ ი (ლ. მაჭავარიანი).....	157
მსოფლიოს უდიდესი ქალაქები.....	157
მსოფლიოს სახელმწიფოების მოსახლეობა.....	158
მსოფლიოს ქვეყნების ფულადი ერთეულები და სახელმწიფო ენა	163
ევროპის სახელმწიფოები	170
ევროპის სახელმწიფოების პოლიტიკური სტატუსი.....	171
აზიის სახელმწიფოები.....	173
აზიის სახელმწიფოების პოლიტიკური სტატუსი	174
ამერიკის სახელმწიფოები	176
ამერიკის სახელმწიფოების პოლიტიკური სტატუსი	177
აფრიკის სახელმწიფოები	178
აფრიკის სახელმწიფოების პოლიტიკური სტატუსი.....	180
ავსტრალია-ოკეანეთის სახელმწიფოები.....	182
ავსტრალია-ოკეანეთის სახელმწიფოების პოლიტიკური სტატუსი	187

საზოგადოებრივი გეოგრაფიის თეორიული და მეთოდური საკითხები

◀ნებისმიერ მეცნიერებას გააჩნია თავისი კვლევის ობიექტი (რას შეისწავლის?), ასპექტი (რა კუთხით შეისწავლის?), მეთოდი (როგორ შეისწავლის?) და მიზანი (რატომ შეისწავლის?). კვლევის ობიექტის, ასპექტის, მეთოდისა და მიზნის ერთობლიობა გვაძლევს მეცნიერების კვლევის საგანს. ▶

იმისდა მიხედვით, თუ რა არის ამა თუ იმ მეცნიერების კვლევის საგანი, მეცნიერებათა სისტემაში გამოიყოფა საბუნებისმეტყველო და საზოგადოებრივი მეცნიერებები. საბუნებისმეტყველო მეცნიერებები (ფიზიკა, მათემატიკა, ქიმია, ბიოლოგია, გეოლოგია და სხვა) შეისწავლიან გეოგრაფიული გარსის ბუნებრივ კომპონენტებს, ბუნების ცალკეული ელემენტებისა და მოვლენების კანონებსა და კანონზომიერებებს. საზოგადოებრივი მეცნიერებები (ისტორია, სამართალმცოდნეობა, ფილოსოფია, სოციოლოგია, ეკონომიკა და სხვა), შეისწავლიან საზოგადოებრივი პროცესებისა და მოვლენების ცალკეულ ასპექტებს, ადამიანთა საზოგადოების მიერ შექმნილ სახალხო მეურნეობის დარგებს.

გეოგრაფია, შეისწავლის რა ბუნებისა და საზოგადოების ურთიერთმოქმედებას, იმყოფება საბუნებისმეტყველო და საზოგადოებრივ მეცნიერებათა მიჯნაზე და ერთდროულად მიეკუთვნება როგორც საბუნებისმეტყველო, ისე საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სისტემას. (ნახ.1).

ნახ. 1. გეოგრაფიის ადგილი მეცნიერებათა სისტემაში

ტრადიციულად გეოგრაფია მხოლოდ აღწერილობით მეცნიერებად ითვლებოდა. „გეოგრაფია“ (ბერძნ. „გეო“ - დედამიწა, „გრაფოს“ - აღწერა) დედამიწის აღწერას ნიშნავს, მაგრამ თანამედროვე გეოგრაფია მხოლოდ აღწერით აღარ შემოიფარგლება, იგი იკვლევს დედამიწის გეოგრაფიული (ლანდშაფტური) გარსის წარმოშობის, განვითარებისა და გარდაქმნის კანონზომიერებებს.

თანამედროვე გეოგრაფიული გარსი - ურთულესი კომპლექსური ქმნილება - აერთიანებს არამარტო მის ბუნებას, არამედ მასთან მჭიდროდ დაკავშირებულ ადამიანთა საზოგადოებას და მის სახალხო მეურნეობის დარგებს. ისინი მჭიდროდ ურთიერთდაკავშირებულ კომპლექსს ქმნიან, რომლის შესწავლაც გეოგრაფიას აკისრია.

გეოგრაფია, რომელიც არ ამბობს უარს დედამიწის ზედაპირის აღწერაზე და მის ახსნაზე, იქცა კონსტრუქციულ მეცნიერებად დინამიკური სისტემების განვითარების კანონების შესახებ, რომლებიც ფორმირდებიან დედამიწის ზედაპირზე ბუნებისა და საზოგადოების ურთიერთმოქმედების პროცესში.

გეოგრაფიას საკმე აქვს რთულ დინამიკურ ტერიტორიულ სისტემებთან: ბუნება → წარმოება → მოსახლეობა → მოხმარება → მოსახლეობა → ბუნება. იგი იყენებს უდიდეს ფაქტობრივ მასალას - ინფორმაციას.

გეოგრაფია, როგორც უძველესი მეცნიერება, ყოველთვის შეისწავლიდა და აღწერდა სხვადასხვა ტერიტორიებს, მათ ბუნებას, მოსახლეობას და მეურნეობას.

განსხვავებით სხვა ბიოლოგიური წარმონაქმნებისაგან, ადამიანთა ერთობლიობა ქმნის საზოგადოებას, რომელიც თავისი კანონებით ვითარდება და წარმოადგენს გეოგრაფიული გარსის მეხუთე სფეროს - სოციოსფეროს.

საზოგადოებრივი მეცნიერებები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან კვლევის ასპექტით. თუ ისტორიის კვლევის ასპექტია საზოგადოების განვითარება დროში, გეოგრაფიის კვლევის ასპექტია საზოგადოების განვითარება სივრცეში.

გეოგრაფია არ წარმოადგენს ერთ კონკრეტულ მეცნიერებას. იგი მეცნიერებათა სისტემაა, რომელიც აერთიანებს, ერთის მხრივ, საბუნებისმეტყველო გეოგრაფიულ მეცნიერებათა ქვესისტემას, მეორეს მხრივ, საზოგადოებრივ გეოგრაფიულ მეცნიერებათა ქვესისტემას (ნახ. I).

თითოეულ მათგანს კვლევის საკუთარი ობიექტი გააჩნია. გეოგრაფიის კვლევის ზოგადი ობიექტია დედამიწა.

საბუნებისმეტყველო გეოგრაფიის კვლევის ობიექტია გეოგრაფიული გარსი, რომლის განვითარება ბუნებრივი კანონებით ხდება.

საზოგადოებრივი გეოგრაფიის კვლევის ობიექტი სოციოსფეროა, ანუ საზოგადოება და გეოგრაფიული გარემო (ადამიანის მიერ ათვისებული და საზოგადოების ცხოვრებაში ჩართული გეოგრაფიული გარსის ნაწილი), რომლის განვითარება საზოგადოებრივი კანონებით ხდება.

მეცნიერების საგანი განსაზღვრავს იმ კონკრეტულ, სპეციფიკურ ობიექტებს, რომელსაც შეისწავლის მხოლოდ ეს მეცნიერება. საბუნებისმეტყველო გეოგრაფიის კვლევის კონკრეტული ობიექტი ბუნებრივ-ტერიტორიული კომპლექსებია. საზოგადოებრივი გეოგრაფიის კვლევის კონკრეტული ობიექტი საზოგადოებრივ-ტერიტორიული, ანუ სოციალურ-ეკონომიკური ტერიტორიული კომპლექსებია - სახელმწიფო, რეგიონი, საქალაქო აგლომერაცია, საწარმოო-ტერიტორიული კომპლექსი და ა.შ. ამდენად, საზოგადოებრივი გეოგრაფია არის მეცნიერება, სოციალურ-ეკონომიკური ტერიტორიული სისტემების ჩამოყალიბების, განვითარებისა და მართვის შესახებ.]

ამგვარად, საბუნებისმეტყველო გეოგრაფია შეისწავლის გეოგრაფიულ გარსში მიმდინარე ბუნებრივი მოვლენების და პროცესების სივრცითი განვითარების თავისებურებებსა და კანონზომიერებებს; საზოგადოებრივი გეოგრაფია კი შეისწავლის საზოგადოების სივრცითი განვითარების თავისებურებებსა და კანონზომიერებებს.

საბუნებისმეტყველო გეოგრაფიულ მეცნიერებებს მიეკუთვნება ზოგადი ფიზიკური გეობრაფია თავისი შემადგენელი ნაწილებით (გეომორფოლოგია, ნიადაგმცოდნეობა, კლიმატოლოგია, ჰიდროლოგია, ოკეანოლოგია, ბიოგეოგრაფია, ლანდშაფტ-მცოდნეობა და სხვა).]

საზოგადოებრივ გეოგრაფიულ მეცნიერებებს მიეკუთვნება ეკონომიკური და სოციალური გეობრაფია თავისი შემადგენელი ნაწილებით (მეურნეობის, მოსახლეობის, სოციალური, პოლიტიკური, ისტორიული გეოგრაფიები და სხვ.).]

[საბუნებისმეტყველო და საზოგადოებრივ გეოგრაფიულ მეცნიერებათა მიჯნაზე წარმოიშვა სინთეზური, ანუ კომპლექსური გეოგრაფიული მეცნიერებები - რესურსმცოდნეობა, გეოეკოლოგია (ბუნებისა და საზოგადოების ურთიერთობა). რეკრეაციული გეოგრაფია, სამედიცინო გეოგრაფია, ქვეყანათმცოდნეობა (ნახ. I).]

აღსანიშნავია „გამჭოლი“ გეოგრაფიული მეცნიერებები, რომლებსაც ეყრდნობა ყველა გეოგრაფიული მეცნიერება: კარტოგრაფია, თეორიული გეოგრაფია, გეოინფორმატიკა და გეოკიბერნეტიკა (გეოგრაფიული ინფორმაციის დამუშავება და მოდელირება), მათემატიკური გეოგრაფია (ზოგადი მათემატიკური კანონზომიერებების

დადგენა ბუნებრივ პროცესში), მეტაგეოგრაფია (მეცნიერება თვით გეოგრაფიულ მეცნიერებათა შესახებ).

როგორც ზემოთქმულიდან ირკვევა, სოციალურ-ეკონომიკური გეოგრაფია არის საზოგადოებრივი მეცნიერება, რომელიც საზოგადოებას სივრცითი, ანუ გეოგრაფიული ასპექტით შეისწავლის, ე.ი. აინტერესებს საზოგადოების ტერიტორიული ორგანიზაციის კანონზომიერებები.

სოციალურ-ეკონომიკური გეოგრაფია, თავის მხრივ, მეცნიერებათა სისტემას წარმოადგენს და აერთიანებს ხუთ საზოგადოებრივ-გეოგრაფიულ მეცნიერებათა ჯგუფს, რომლებიც მოიცავენ მრავალ კონგრეტულ მეცნიერებებს: 1.

1. *მეურნეობის*, ანუ ეკონომიკური გეოგრაფია, რომლის ნაწილებია მრეწველობის, სოფლის მეურნეობის, ტრანსპორტის, მშენებლობის გეოგრაფიები და სხვ; ე.ი. სწავლობს მატერიალური წარმოების დარგებს;

2. *მოსახლეობის* გეოგრაფია, რომელშიც გამოიყოფა დემოგრაფია (მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის გეოგრაფიული კანონზომიერებები), მიგრაციების, რასების, ეთნიკური გეოგრაფიები, განსახლების გეოგრაფია (ეკისტიკა), ქალაქების გეოგრაფია (გეოურბანისტიკა), სოფლების გეოგრაფია (გეორურალისტიკა) და ა.შ;

3. *სოციალური გეოგრაფია*, რომელიც მოიცავს არამატერიალურ დარგებს: მომსახურეობის სფეროს, ეაჭრობის, ტურიზმის, მეცნიერების, განათლების, კულტურის, ჯანდაცვის, ცხოვრების წესის, დანაშაულის და სხვა სოციალური მოვლენების გეოგრაფიებს;

4. *პოლიტიკური* გეოგრაფია შეისწავლის პოლიტიკური პროცესების ტერიტორიულ კანონზომიერებებს და აერთიანებს პოლიტიკური საზღვრების, სახელმწიფო წყობის, მმართველობის ფორმების, ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის, არჩევნების და სხვა პოლიტიკური მოვლენების გეოგრაფიულ ასპექტებს;

5. *ისტორიული* გეოგრაფია გვაცნობს მოსახლეობის, პოლიტიკური პროცესების, ეკონომიკის, სოციალური ცხოვრების ტერიტორიული გავრცელების კანონზომიერებებს ეტაპობრივად, ე.ი. შეისწავლის მოსახლეობისა და მეურნეობის ტერიტორიული განლაგების ცვლილებებს სხვადასხვა ისტორიულ პერიოდებში.

ამდენად, ისეთი ფართო მეცნიერება, როგორიცაა სოციალურ-ეკონომიკური გეოგრაფია - დაკავშირებულია პრაქტიკულად ყველა საზოგადოებრივ მეცნიერებებთან (ეკონომიკა, ისტორია, ეთნოგრაფია, სოციოლოგია), ტექნიკურ მეცნიერებებთან (ენერგეტიკა, მანქანათმშენებლობა, მეტალურგია და სხვა) და მნიშვნელოვნად ეყრდნობა საბუნებისმეტყველო გეოგრაფიულ მეცნიერებებს.

XX საუკუნის 80-იან წლებამდე საზოგადოებრივი გეოგრაფია „ეკონომიკური გეოგრაფიის“ სახელწოდებით იყო ცნობილი. შემდგომში, როდესაც ყურადღება მიექცა საზოგადოებრივი ცხოვრების მრავალი ასპექტის გეოგრაფიულ შესწავლას და უფრო სრულად იქნა გათვალისწინებული სოციალური ფაქტორები დროსა და სივრცეში, საზოგადოებრივ გეოგრაფიას ოფიციალურად ეწოდა „ეკონომიკური და სოციალური გეოგრაფია“, ანუ „სოციალურ-ეკონომიკური გეოგრაფია“.

ეკონომიკური გეოგრაფია იყოფა ზოგად, დარგობრივ და რეგიონულ ეკონომიკურ გეოგრაფიად.

ზოგადი ეკონომიკური გეოგრაფია შეისწავლის წარმოების როგორც ერთობლივ, ისე მისი ცალკეული დარგების განლაგების ზოგად კანონზომირებებს.

დარგობრივი ეკონომიკური გეოგრაფია შეისწავლის მეურნეობის დარგებს - მრეწველობა, სოფლის მეურნეობა, ტრანსპორტი, რეკრეაციული გეოგრაფია და სხვა.

რეგიონული ეკონომიკური გეოგრაფია იკვლევს კონკრეტული ქვეყნებისა და რაიონების ეკონომიკური და სოციალური გეოგრაფიის თავისებურებებს.

საზოგადოებრივი გეოგრაფიის კვლევის მეთოდები და მიზნები. კვლევის ობიექტისა და ასპექტის გარდა მეცნიერების სახეს განსაზღვრავს კვლევის მეთოდი და მიზანი.

საზოგადოებრივი გეოგრაფია მოიცავს მთელ რიგ მისთვის დამახასიათებელ კვლევის მეთოდებს. ლიტერატურული მეთოდი გულისხმობს შესწავლილი ობიექტის შესახებ არსებული ლიტერატურის მოძიებას და მის კრიტიკულ დამუშავებას. კარტოგრაფიული მეთოდი გულისხმობს რუკის მეშვეობით მუშაობას და მიღებული შედეგების რუკაზე დატანას. (გეოგრაფიისთვის ეს ძირითადი მეთოდია და კვლევის ყველა სტადიაზე გამოიყენება). სტატისტიკური მეთოდი მოიცავს კვლევის შედეგად მიღებული მონაცემების რაოდენობრივ-ციფობრივ დამუშავებას. ვიზუალური მეთოდის გამოყენებისას ხდება დაკვირვება ტერიტორიის სამეურნეო გამოყენებაზე, განსახლების სისტემებზე, მეურნეობის მთავარ ტიპზე და მოსახლეობის ცხოვრების პირობებზე. შედარებითი ანალიზის მეთოდი სხვა ობიექტებთან შედარების აუცილებლობიდან გამომდინარეობს;

---

* ზოგჯერ „ეკონომიკურ და სოციალურ გეოგრაფიას“ ტრადიციულად კვლავ „ეკონომიკურ გეოგრაფიას“ უწოდებენ, მაგრამ ფართო გაგებით. ნაუარაუდევია „სოციალურ ეკონომიკური გეოგრაფიის“ სრული არსი. ჩვენს მიერაც ზოგან შემოკლებით მოიხსენიება დასახელება „ეკონომიკური გეოგრაფია“, რომელსაც სოციალურ-ეკონომიკური გეოგრაფიის დატვირთვა გააჩნია.

იგი მოწოდებულია გამოავლინოს ტერიტორიის სამეურნეო გამოყენების, მეურნეობისა და განსახლების გეოგრაფიული ტიპების მსგავსებანი და განსხვავებანი მათ ურთიერთკავშირში. ისტორიული ანალიზის მეთოდი (ძოვლენების განვითარება დროში), რომელიც წარსულის გეოგრაფიის ცოდნას ემყარება, გამოიყენება მოსახლეობისა და მეურნეობის თანამედროვე გეოგრაფიის დასადგენად, კონკრეტულ ტერიტორიაზე მათი ცვლილებების პროგნოზირებისათვის. პროგნოზირების მეთოდი გამოიყენება ისტორიული მოსა-ცემების საფუძველზე მომავლის წინასწარი განჭვრეტისათვის. გრაფიკული მეთოდის დროს გულისხმობს დიაგრამების, გრაფიკების და სხვა საილუსტრაციო მასალის შედგენას. მათემატიკური მეთოდი ახორციელებს პროგნოზირებას მათემატიკური მოდელირების გზით;

ინფორმატიკულ-კიბერნეტიკული მეთოდი გულისხმობს ინფორმაციის კომპიუტერულ დამუშავებას, რაც საოცრად აჩქარებს გამოკვლევის პროცესს. აეროკოსმოსური (დისტანციური დაკვირვების) მეთოდი დიდი ტერიტორიის შესახებ უახლესი და დაწერილებითი ინფორმაციის, მიწების საშუალებას იძლევა; გამოიყენება მეურნეობისა და მოსახლეობის კონცენტრაციის, აგლომერაციის საზღვრების, ბუნებრივი გარემოს მდგომარეობის შესასწავლად.

ყველა კონკრეტული მეთოდი, რომელსაც გეოგრაფია იყენებს შეიძლება სამჯგუფად დაიყოს: 1. ემპირიული; 2. თეორიული; 3. საყოველთაო. ემპირიული მეთოდები: დაკვირვება, აღწერა, გაზომვა. თეორიული მეთოდები: ანალიზი, სინთეზი, აბსტრაგირება, განზოგადება. საყოველთაო მეთოდები: ანალოგია, მოდელირება, ინდუქცია (კერძოდან განზოგადობა), დედუქცია (ზოგადიდან კერძოზე გადასვლა); ისინი გამოიყენებიან როგორც ემპირიული, ისე თეორიული კვლევისას.

რაც შეეხება კვლევის მიზნებს, ნებისმიერი მეცნიერება განვითარებისას - სამ სამ ეტაპს გაივლის - ემპირიულს (აღწერილობითს), თეორიულს და კონსტრუქციულს (გამოყენებითს).

ემპირიულ ეტაპზე მეცნიერება დაკვირვებით და აღწერით ემყოფილდება - ხდება ინფორმაციის შეგროვება. გეოგრაფიაში ეს ეტაპი XX ს-მდე გრძელდებოდა. თეორიულ ეტაპზე ხორციელდება ფაქტების განზოგადება-სისტემატიზაცია, თეორიული იდეების შემუშავება და კანონზომიერებათა ჩამოყალიბება. კონსტრუქციულ ეტაპზე ხორციელდება დაგროვილი ცოდნის გამოყენება, თეორიული დასკვნებისა და დებულებების პრაქტიკაში დანერგვა.

სოციალურ-ეკონომიკური გეოგრაფიის როლი საზოგადოების პრაქტიკული ამოცანების გადაწყვეტაში. ეკონომიკური გეოგრაფია მნიშვნელოვანი და ყველაზე დინამიკური მეცნიერებაა გეოგრაფიულ

მეცნიერებათა შორის. მას დიდი მნიშვნელობა აქვს საწარმოო ძალათა განვითარებისა და განლაგებისათვის, მათი ტერიტორიული ორგანიზაციისათვის. სოციალურ-ეკონომიკური გეოგრაფია მჭიდროდაა დაკავშირებული პრაქტიკასთან, სახალხო მეურნეობასთან, ეკონომიკური პრობლემების გადაწყვეტასთან. იგი შეისწავლის საწარმოო ძალებს - ადამიანთა საზოგადოების განვითარების შედეგს.

ეკონომიკური გეოგრაფია მნიშვნელოვან როლს ასრულებს საზოგადოების წინაშე დასმული პრაქტიკული ამოცანების გადაწყვეტაში. უშუალოდ სოციალურ-ეკონომიკური გეოგრაფიის ამოცანათანამედროვე მსოფლიოს გლობალური ეკოლოგიური და დემოგრაფიული პრობლემების შესწავლა. ეკონომიკური გეოგრაფიის უმნიშვნელოვანეს ამოცანად რჩება აგრეთვე სანედლეულო პრობლემიდან გამომდინარე ბუნებრივი რესურსების სამეურნეო შეფასება და დაცვის ღონისძიებები.

სოციალურ-ეკონომიკური გეოგრაფიის სფეროს წარმოადგენს საზოგადოების ტერიტორიული ორგანიზაციის სრულყოფა, კერძოდ მოსახლეობისა და მეურნეობის რაციონალური, გეგმაზომიერი და ჰარმონიული განლაგება, ქალაქებისა და სოფლების ქსელის სრულყოფა, მრეწველობის, სოფლის მეურნეობის, ტრანსპორტის პროპორციული განვითარება და მეცნიერულ საფუძველზე დაყრდნობილი ეფექტური რეგიონალური პოლიტიკის გატარება. ყოველივე ზემოთ აღნიშნულის განხორციელება კი სოციალურ-ეკონომიკური გეოგრაფიის საფუძვლიან ცოდნას ემყარება. ეკონომიკურ-გეოგრაფიული ანალიზი უზრუნველყოფს ეკოლოგიური, დემოგრაფიული და ეკონომიკური ფაქტორების პროგნოზირებას. სოციალურ-ეკონომიკური გეოგრაფია კომპლექსში შეისწავლის ბუნების, მოსახლეობის და მეურნეობის ურთიერთმოქმედებას სივრცეში, რაც გვიჩვენებს ამ მეცნიერების საჭიროებას და უაღრესად ფართო პერიზონტს.

ისტორიული გეოგრაფია

ისტორიზმის მეთოდი გეოგრაფიული მეცნიერების ერთ-ერთი ტრადიციული მეთოდია. ისტორიული გეოგრაფია არის მომიჯნავე მეცნიერება ისტორიასა და გეოგრაფიას შორის. მე-19 საუკუნის ფრანგი გეოგრაფის, ჟულიენ რეკლიუს განმარტებიდან - ისტორია არის გეოგრაფია დროში, ხოლო გეოგრაფია არის ისტორია სივრცეში. აქედან გამომდინარე, გეოგრაფიულ გარემოში მიმდინარე პროცესები, განხილული სივრცე-დროით ასპექტში წარმოადგენს ისტორიული გეოგრაფიის კვლევის საგანს. ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ ისტორიულ მეცნიერებაში ისტორიულ გეოგრაფიას დამხმარე დისციპლინის როლი აქვს მინიჭებული პერალდიკის, ნუმიზმატიკის და ა.შ. გვერდით, მაშინ როდესაც გეოგრაფიულ მეცნიერებაში ისტორიულ გეოგრაფიას მიაკუთვნებენ არა დამხმარე, არამედ მოსაზღვრე დისციპლინის სტატუსს.

უკანასკნელ პერიოდამდე ისტორიულ გეოგრაფიაში მიღებული იყო ფორმაციული მიდგომა, როგორც ერთ-ერთი სწორი მეთოდი, რომელიც უშუალოდ ეყრდნობოდა საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციების მონაცვლეობის მარქსისტულ თეორიას. ამ თეორიის მიხედვით, ხანგრძლივ წინარეისტორიულ პერიოდს მოსდევს მონათმფლობელური, ფეოდალური, კაპიტალისტური, სოციალისტური (კომუნისტური) საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციები. ეს მიდგომა ქმნის გარკვეულ სირთულეებს იმასთან დაკავშირებით, რომ იგი ძირითადად ეყრდნობა ევროპის საზოგადოებრივ-ეკონომიკური განვითარების მოდელს და მისი გავრცელება არ არის შესაძლებელი დედამიწის ბევრ რეგიონზე.

ბოლო პერიოდში ისტორიულ მეცნიერებაში ფორმაციული მიდგომა შეცვალა ცივილიზაციურმა, რომელიც გულისხმობს ეკობრიობის ისტორიის პერიოდიზაციას ადამიანის გონების, აზროვნების, საზოგადოების, მეცნიერების, წარმოების განვითარების, ადამიანთა კეთილდღეობის ზრდის მიხედვით. ამ თვალსაზრისით, ეკობრიობის ისტორია პირობითად შეიძლება დაყოფილ იქნეს 3 დიდ ეპოქად - ველურობის, ბარბაროსობისა და ცივილიზაციის ხანად. აქედან პირველი ორი მიეკუთვნება წინარეისტორიულ ხანას და თანამედროვე ისტორიულ-გეოგრაფიულ მეცნიერებაში ცნობილია პირველყოფილი ეპოქის სახელით, რომლის ზედა ზღვარს წარმოადგენს პირველი უძველესი ცივილიზაციის ჩასახვის პერიოდი. ეს ეპოქა არის ყველაზე ხანგრძლივი და მოიცავს მილიონობით წელს - თანამედროვე ადამიანის წინაპრების გაჩენიდან ძვ. წელთაღრიცხვის III-I ათასწლეულებამდე.

საპიენტაციის პროცესი. ოიკუმენი. მისი გაზარ-
თობის ეტაპები. უძველესი ადამიანის მსგავსი მაიმუნის ფორ-
მირების პროცესი დაიწყო 45 მლნ. წლის წინ აფრიკის და აზიის
ტროპიკულ და ეკვატორულ რაიონებში. შემდგომ, 5-6 მლნ. წლის
წინ აქვე გაჩნდნენ ავსტრალითეკების (ადამიანი-მაიმუნები) პირ-
ველი წარმომადგენლები, რომლებიც წარმომადგენენ გარდამავალ
ფორმას ადამიანის მსგავს მაიმუნსა და უძველეს ადამიანს - არხან-
ტროპს შორის. მრავალი ასეული ათასი წლის განმავლობაში ავსტ-
რალითეკები და არხანტროპები ერთდროულად არსებობდნენ.
ამის დასტურია XX საუკუნის 70-იან წლებში კენიაში, ულდუვაის
ხეობაში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი უძვე-
ლესი ადამიანის ნაშთი, რომელიც თარიღდება 2,5 მლნ. წლით. მან
მიიღო სახელწოდება „Homo habilis“ (მარჯვე ადამიანი).

600-700 ათასი წლის წინ დაიწყო არხანტროპის თანდათანობი-
თი ტრანსფორმაცია პალეოანთროპად - „Homo erectus“ (ვერტიკა-
ლური ადამიანი). პალეოანთროპის სახესხვაობებია პითეკანთროპი,
ნეანდერტალელი და ა.შ. ისინი წარმოადგენენ ნელოანთროპის -
„Homo sapiens“ (მოაზროვნე ადამიანი) - უშუალოდ წინაპრებს. პა-
ლეოანთროპის ნეოანთროპად გარდაქმნა მოხდა დაახლოებით 30-40
ათასი წლის წინ.

რომელი გეოგრაფიული რეგიონი შეიძლება მიჩნეული იქნას
თანამედროვე ადამიანის სამშობლოდ? ამ საკითხის ირგვლივ არსე-
ბობს ორი თეორია - მონოცენტრული და პოლიცენტრული. მონო-
ცენტრული თეორიის მიმდევრები აღიარებენ ერთი არეალის არსე-
ბობას. ამ თეორიის მიხედვით აგრეგაციული ადამიანის წარმოშო-
ბის არეებს წარმომადგენენ აფრიკის და აზიის ეკვატორული და
ტროპიკული სარტყელები - აფრიკაში ბალახოვანი სავანების ზონა,
ხოლო აზიაში - ზონდის კუნძულები (პითეკანთროპი), ჩინეთი (სინან-
თროპი), ინდოეთი. აქედან მოხდა მათი განსახლება, ოიკუმენის გა-
ფართოება.

არსებობს აგრეთვე გაფართოებული მონოცენტრიზმის თეო-
რია, რომლის მიხედვით, საპიენტაციის პროცესი აღმოცენდა. თუმცა
ერთ, მაგრამ საკმაოდ ვრცელ რეგიონში, რომელიც მოიცავს სამ-
ხრეთ-დასავლეთ აზიას, ჩრდილო-აღმოსავლეთ აფრიკას, სამხრეთ
ევროპას, შესაძლებელია კავკასიას და მიმდებარე ტერიტორიებს. ეს
არეალი იყო ყველაზე ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობების თვალ-
საზრისით. ადამიანის ფორმირების საწყის ეტაპზე, როდესაც არ იყო

---

* ოიკუმენი არის დასახლებული ტერიტორია დედამიწაზე. აქედან გამომდინარე,
პირველყოფილი ოიკუმენი - პირველადი დასახლების არეალი.

განვითარებული საწარმოო ძალები, ადამიანი უძლეური იყო ბუნების წინაშე, იგი იყო ბუნების პროდუქტი და არა მისი გარდამქმნელი ძალა. ამ ეტაპზე გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქონდა ადამიანის სიცოცხლისა და განვითარებისათვის აუცილებელი ბუნებრივი პირობების არსებობას. ამ თვალსაზრისით მაქსიმალურად კომპლექსური იყო სწორედ ხმელთაშუა ზღვის მიმდებარე ტერიტორიის ბუნებრივ-კლიმატური გარემო.

დაახლოებით მილიონი წლის წინ, მონოცენტრული თეორიის მიხედვით, არხანთროპები გავრცელდნენ ევროპის ზომიერ სარტყელში. მოგვიანებით, მყინვარების უკან დახვევის ფაზებში არხანთროპების შთამომავლები - პალეონთროპები გადაადგილდებიან ჩრდილოეთით, მყინვარების მიერ განთავისუფლებულ ტერიტორიაზე და იკავებენ ევროპის ძირითად ნაწილს. ნეოლითში ოიკუმენი ფართოვდება აღმოსავლეთით. ადამიანი იკავებს ჩრდილოეთ აზიის ვრცელ ტერიტორიას. შემდგომ, ჩრდილო-აღმოსავლეთ აზიიდან ვიწრო ბერინგის სრუტით ადამიანი იწყებს შეღწევას ამერიკაში, სავარაუდოდ 30-40 ათასი წლის წინ (ერთი ვერსიით) და 12-15 წლის წინ (მეორე ვერსიით). ამრიგად, ამერიკის დასახლების ძირითადი, (თუ არა ერთადერთი) გზა არის ჩრდილო-აღმოსავლეთი აზია და ბერინგის სრუტი. აქედან გამომდინარე, ალიასკა არის ამერიკის პირველადი დასახლების არეალი.

ამერიკის კონტინენტზე ოიკუმენის გავრცელება-გაფართოება ხორციელდება, ბუნებრივია, სამხრეთის მიმართულებით, რამოდენიმე ათასწლეულის განმავლობაში (პალეოლითის დასასრულს) სახლდება მთელი კონტინენტი ცეცხლოვან მიწაზე. უფრო გვიან (ძვ. წ. მეორე ათასწლეულში) დასახლდნენ ამერიკაში ესკიმოსები ბერინგის სრუტიდან არქტიკის სანაპიროს გასწვრივ გრენლანდიამდე. ამერიკის დასახლების მონოცენტრულ თეორიას ამყარებს ის ფაქტი, რომ აქ დღემდე არ არის ნაპოვნი ადამიანის მსგავსი მაიმუხის ნაშთი. ამასთან, ანთროპოლოგიური ტიპის მიხედვით, ამერიკის ძირძველი მოსახლეობა ახლოა მონგოლოიდურთან. მონოცენტრული თეორიისაგან განსხვავებით, პოლიცენტრული თეორიის მიმდევრები თვლიან, რომ პირველყოფილი ოიკუმენის კერები რამოდენიმე იყო, უპირველეს ყოვლისა, აფრიკაში და აზიაში, ასევე ამერიკასა და ავსტრალიაში.

ამერიკის დასახლების უკანასკნელი, უახლესი ვერსიის მიხედვით, რომელიც დაფუძნებულია ბოლო წლების არქეოლოგიურ აღმოჩენებზე, ცეცხლოვან მიწაზე ადამიანი დასახლდა ავსტრალიიდან (ანტარქტიდის გავლით), პოლინეზიელები სახლდებიან სამხრეთ ამერიკის ცენტრალურ ნაწილში, ხოლო მელანეზიელები - ჩრდილოეთი ამერიკის სამხრეთ ნაწილში და პანამის ყელზე.

ავსტრალიის მატერიკის აღმოჩენის შემდეგ დიდი ხნის განმავლობაში ითვლებოდა, რომ ადგილობრივი აბორიგენები არიან ავტოხტონური მაცხოვრებლები. მხოლოდ უკანასკნელ საუკუნეში დამტკიცდა, რომ 35-40 ათასწლეულის წინ სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიიდან ინდონეზიის კუნძულების და კ. ახალი გვინეის გავლით დასახლდა აქ პირველი ადამიანი. ეს მიგრაცია შესაძლებელი იყო იმდენად, რამდენადაც მსოფლიო ოკეანის დონე მაშინ იყო დაბალი (დაახლოებით 100 მ-ით) და მალაის და ზონდის არქიპელაგის კუნძულები ავსტრალიასთან უწყვეტი ხმელეთის ნაწილს წარმოადგენდა (ასევე ტასმანიაც). ამ ჰიპოთეზის არსებობასაც განაპირობებს ის ფაქტი, რომ ისევე, როგორც ამერიკის კონტინენტზე, არც აქ არის აღმოჩენილი ადამიანის მსგავსი მაიმუნის ნაშთი. მხოლოდ უკანასკნელ პერიოდში არის ნაპოვნი არხანთროპის და პალეოანთროპის ნაშთები.

ოკეანეების დასახლება მოხდა უძველეს დროში. ჩრდილოეთიდან მონგოლოიდების ზეწოლით სამხრეთ აზიის მოსახლეობის ნაწილი გადაადგილდა ოკეანეში და შექმნა ახალი ანთროპოლოგიური ტიპი. ამასთან პირველად ათვისებულ იქნა მელანეზია (კ. ახალ გვინეაზე ადამიანი დასახლდა დაახლოებით 30 ათასი წლის წინ), შემდეგ დასახლდა პოლინეზია და მიკრონეზია.

პალეოლითის დასასრულს, დაახლოებით ძვ. წ. 10 ათასწლეულის წინ ანტარქტიდის გარდა ყველა მატერიკი მეტნაკლებად დასახლებულია.

რასები. ენობრივი ჯგუფები. გვიან პალეოლითში, როდესაც დაიწყო თანამედროვე ტიპის ადამიანის ჩამოყალიბება, დაიწყო რასების ფორმირება, რაზედაც განსაკუთრებული ზეგავლენა იქონია ბუნებრივმა პირობებმა. ბუნებრივი გარემოს მიმართ შეგუებადობა განსაზღვრავს ადამიანთა მორფოლოგიურ და ფიზიოლოგიურ მახასიათებლებს, ანუ რასობრივ ნიშნებს. ასე ჩამოყალიბდა 3 დიდი რასა - ევროპეიდული, მონგოლოიდური და ეკვატორული.

ევროპეიდული რასის ფორმირების ძირითად რეგიონად ითვლება სამხრეთ-დასავლეთ აზია, ჩრდილოეთ აფრიკა და სამხრეთ ევროპა. ეკვატორული რასა იყოფა ნეგროიდულ და ავსტრალიურ შტოებად. ნეგროიდული შტოს ფორმირების არეალია აფრიკა, საპარის სამხრეთით. მონგოლოიდური რასა ფორმირდა აზიაში და იყოფა კონტინენტურ და წყნარი ოკეანის შტოებად.

თანამედროვე არქეოლოგების, ეთნოგრაფების, ენათმეცნიერების ყველაზე აღიარებული და გავრცელებული ვერსიით ენობრივი ჯგუფების შექმნა დაიწყო გვიანი პალეოლითის ბოლოს და ნეოლითში, ე.ი. 13-7 ათასწლეულის წინ. მეცნიერთა ნაწილი თვლის, რომ ეს პროცესი მიეკუთვნება ნეოლითს და ბრინჯაოს ხანას. ინდოევროპუ-

ლი ენების ჩასახვა დაიწყო შავიზღვისპირეთის სტეპებში და ტყე-სტეპებში (დუნაის აუზი, ბალკანეთის ნ-კ). ძვ.წ. III-II ათასწლეულში ეს ენები გავრცელდა მთელს ევროპაში ატლანტიკის, ჩრდილოეთი-სა და ბალტიის ზღვების სანაპიროებამდე, აღმოსავლეთით - აღმოსავლეთ ევროპის, შუა აზიის, სამხრეთ ციმბირის და ირანის საზღვრებამდე, ხოლო ძვ.წ. II-I ათასწლეულებში ინდის აუზში და ჩრდილოეთ ინდოსტანში. ძვ.წ. III-II ათასწლეულში დასავლეთ ციმბირში უკვე გავრცელებული იყო უგრო-ფინური ენები, ხოლო ცენტრალურ აზიაში ფორმირდა ალტაური ენები. დასავლეთ და ცენტრალურ ჩინეთში ჩაისახა ჩინურ-ტიბეტური ენების ოჯახი, რომელიც ძვ.წ. III ათასწლეულიდან გავრცელდა სამხრეთით ტიბეტში, სამხრეთ ჩინეთში და ინდოჩინეთის ტერიტორიის ნაწილზე. უფრო სამხრეთით ცხოვრობდნენ ავსტრალაზიელი და ავსტრონეზიელი ტომები. უკვე II ათასწლეულში ძვ.წ. ავსტრალაზიელები გავრცელდნენ მთელს ინდოჩინეთში და მიაღწიეს აღმოსავლეთ ინდოეთს.

კოევოლუცია და მისი პრიტიკული ფაზები. კოევოლუცია არის ადამიანსა და ბუნებრივ გარემოს შორის ურთიერთქმედების ევოლუციური პროცესი. ბუნებრივია, რომ პირველყოფილი ადამიანების არსებობის ადრეულ სტადიებზე მის გარემოსთან ურთიერთობაში ბუნებრივ ფაქტორს ჰქონდა განმსაზღვრელი როლი, ვინაიდან უძველესი ადამიანი წარმოადგენდა ბუნებრივი ეკოსისტემის ერთ-ერთ ბიოლოგიურ კომპონენტს და არა მისი გარდაქმნის ძალას. ამიტომ კოევოლუციური თვალსაზრისით, ბუნებრივი პროცესების მიმდინარეობაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა კრიტიკულ ფაზებს. უმნიშვნელოვანესი კრიტიკული ფაზებია აფრიკის კლიმატის არიდიზაცია და ევროპის კლიმატის გამკაცრება გამყინვარების პერიოდებში.

აფრიკის კლიმატის არიდიზაცია, სავარაუდოდ, დაიწყო პლიოცენაში და პლეისტოცენის დასაწყისში, რის შედეგადაც ტროპიკულმა ტყეებმა დაიხიეს ეკვატორისკენ, გაფართოვდა სავანების და სტეპების ზოლი (კონგოს აუზის ცენტრალური ნაწილის გარდა).

კოევოლუციის შემდგომი მნიშვნელოვანი ეტაპია არხანთროპის გასვლა ტროპიკულ-ეკვატორული ზონიდან ზომიერ სარტყელში (უპირველესად ევროპის, რომელიც შედარებით უფრო თბილი იყო, ვიდრე თანამედროვე). არატროპიკულ სივრცეში პირველყოფილ ადამიანში თანდათან ზდება უფრო მკაცრი კლიმატის მიმართ შემგუებლობის გამომუშავება.

ადამიანის უფრო სრულყოფილი სახეობის - პალეოანთროპის ფორმირება ზდება ევროპის კლიმატის გამკაცრების პერიოდში, რომელსაც თან ახლავს გამყინვარების ეპოქების ციკლური მონაცვლე-

ობა. სავარაუდოდ, 700 ათასი წლის წინ გამყინვარება გავრცელდა ცენტრალურ ევროპამდე, შემდგომში რამოდენიმეჯერ მოხდა მყინვარების უკან დახვევა და წინსვლა, რასაც ყოველთვის სდევდა თან ადამიანთა მიგრაცია ჩრდილოეთიდან სამხრეთის მიმართულებით და პირიქით.

კაცობრიობის ისტორიაში ყველაზე დიდი აციება მოხდა 18-20 ათასწლეულის წინ, როცა გამყინვარებამ მაქსიმუმს მიაღწია. ყინულის საფარს სამხრეთით ფართო ზოლად გასდევდა მარადმზრალი ტერიტორია, რომლის სამხრეთი საზღვარი გადიოდა ბისკაის უბიდან კასპიის ზღვამდე და ჩრდილოეთ ჩინეთამდე. ზამთრის ტემპერატურები აქ ეცემოდნენ -30°-მდე. ტყის საფარი დეგრადირდა, შეცვალა ტუნდრამ. ბუნებრივი პირობები ამ ზონაში მიესადაგებოდა დღევანდელ გრენლანდიას, იაკუტიას, კოლიმას. მაგრამ ადამიანი უკვე აღარ მიგრირებდა სამხრეთით, ვინაიდან გამოიმუშვა არახელსაყრელი ბუნებრივი პირობების მიმართ წინააღმდეგობის გაწევის უნარი.

კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ეკოლოგიური საფეხური კოევოლუციის პროცესში არის თანამედროვე კლიმატის ჩამოყალიბება ანუ გლობალური დათბობა 10-12 ათასწლეულის წინ.

ევრაზიის უზარმაზარი ტერიტორია განთავისუფლდა მყინვარული საფარისაგან, ტუნდრამ ადგილი დაუთმო ტყის საფარს, მსოფლიო ოკეანის დონემ აიწია. ამ პროცესებს თან ახლდა მამონტის ფაუნის გადაშენება, გამრავლება ტყის ფაუნისა, რომელიც არ ეწევა ჯოგურ ცხოვრებას, რამაც განაპირობა ნადირობის იარაღების და მეთოდების ძირეული გარდაქმნა.

რეგიონალური ხასიათის კოევოლუციური ეტაპია ჩრდილოეთ აფრიკის კლიმატის არიდიზაცია. ძვ. წ. V ათასწლეულიდან ნოტიო ჩრდილოეთის ქარები, უხვი წვიმები, მაღალბალახოვანი საეანები მდიდარი ფაუნით თანდათანობით შეცვალა საძარის უდაბნომ.

ნეოლითური რევოლუცია და უმკველესი ცივილიზაციის ჩასახვა. სახელმწიფოს წარმოშობა. კოლიტიკური რუკის ფორმირება. ნეოლითური რევოლუცია იყო უდიდესი სოციალურ-ეკონომიკური გადატრიალება - მიმთვისებლობიდან მწარმოებლურ ეკონომიკაზე გადასვლა, შემგროვებლობიდან - მიწათმოქმედებასა და მეცხოველეობაზე. ეს პერიოდი საკმაოდ ხანგრძლივი იყო - ძველ სამყაროში მოიცავდა 2-3 ათას წელს, ხოლო ახალ სამყაროში 3-4 ათას წელს. არქეოლოგიური და პალეობოტანიკური გამოკვლევების მიხედვით, სავარაუდოდ, ნეოლითური რევოლუციის უძველესი კერა იყო წინა აზიაში, „ნილოსის დელტიდან ზაგროსის მთებამდე“ (ირანში). სწორედ ეს კერა იყო ხორბლის, შერიის, ქერის და სხვა კულტურების სამშობლო. აქვე აღმოცენდა სარწყავი მიწათმოქმედება. ნეოლითური რევოლუციის

მედეგები უმნიშვნელო იყო თბილ სარტყელში, სადაც ფლორის და ფაუნის სიუხვემ და მრავალფეროვნებამ ტყეებსა და სავენებში განაპირობა ნადირობისა და შემგროვებლობის არქაული ტიპის შენარჩუნება. სოფლის მეურნეობის შემდგომმა განვითარებამ განაპირობა ცალკეული ტომების სპეციალიზირება, ერთი მხრივ, მიწათმოქმედებაზე, მეორე მხრივ, მეცხოველეობაზე, რამაც კაცობრიობა მიიყვანა შრომის პირველ საზოგადოებრივ დანაწილებამდე. ნეოლითური რევოლუცია წარმოადგენს პირველყოფილ ეპოქას და უძველეს ცივილიზაციას შორის გარდამავალ ეტაპს.

სავარაუდოდ, ნეოლითში გახდა ცნობილი ადამიანისათვის პირველი მეტალი - ოქრო. რაც შეეხება მის მოპოვებას, ის დაიწყო უძველესი ცივილიზაციის ეპოქაში ნუბიასა და სინაის ნახევარკუნძულზე. ახალი ერის დაწყებამდე დიდი ხნით ადრე ოქროს მოიპოვებდნენ მცირე აზიაში, ინდოეთში, ძველ რომში. ოქროს გარდა საკმაოდ კარგად იყო ცნობილი სპილენძი, კალა, ვერცხლი, ტყვია, ვერცხლისწყალი, რკინა. მაგრამ უძველესი ცივილიზაციის ეპოქის მატერიალურ კულტურაზე განსაკუთრებული გავლენა იქონიეს სპილენძმა, კალამ და რკინამ. ამ მეტალებმა განაპირობეს ქვის ხანიდან სპილენძის, ბრინჯაოს და რკინის საუკუნეებზე თანმიმდევრული გადასვლა.

სპილენძი უძველესი ადამიანისათვის ცნობილი გახდა დაახლოებით 10 ათასი წლის წინ ჩვენს ერამდე (ისევე, როგორც ოქრო), მაგრამ სპილენძის საუკუნედ იწოდება ძვ.წ. IV-III ათასწლეულები, როდესაც ეს მეტალი ფართოდ გავრცელდა. იგი მოიპოვებოდა ბალკანეთის და პირენეის ნახევარკუნძულებზე, პალესტინაში, ინდოეთში, კავკასიაში, კ. კვიპროსზე (Cuprum - სპილენძი, აქედან წარმოსდგება კუნძულის სახელწოდება).

მატერიალური კულტურის განვითარებაში კიდევ უფრო დიდი როლი შეასრულა ბრინჯაოს მეტალურგიამ. ბრინჯაოს საუკუნედ აღიარებულია პერიოდი ძვ.წ. II ათასწლეულის დასასრულიდან I ათასწლეულის დასაწყისამდე. ბრინჯაოს მისაღებად სპილენძის საბადოებთან ერთად საჭირო გახდა კალის საბადოების ათვისება. ბრინჯაო მნიშვნელოვნად მაგარია სპილენძზე და ნაკლებად ექვემდებარება კოროზიას, ამიტომ მან საგრძნობლად დააჩქარა საწარმოო ძალების ზრდა.

ბრინჯაოს მეტალურგია ძვ.წ. I ათასწლეულის დასაწყისში შეცვალა რკინის მეტალურგიამ, პირველ რიგში ეგვიპტესა და მესოპოტამიაში, შემდგომ ის გავრცელდა წინა აზიაში, სამხრეთ ევროპაში, ინდოეთში, კავკასიაში და ა.შ. რკინის გამოყენებამ მძლავრი სტიმული მისცა საწარმოო ძალების განვითარებას.

უძველესი ცივილიზაციის საწყის პერიოდად, გარკვეული პირობითობით, შეიძლება მიჩნეულ იქნეს ძვ.წ. III-II ათასწლეულების შუა პერიოდი. უძველესი ცივილიზაციაში გამოყოფენ ევროპულ და აღმოსავლურ ცივილიზაციებს. მათ ერთმანეთისაგან განასხვავებს არა მხოლოდ გეოგრაფიული მდებარეობა, არამედ ისეთი არსებითი ნიშნები, როგორიცაა ცხოვრების დონე და მმართველობის ფორმები, მსოფლმხედველობა, სარწმუნოება, მატერიალური კულტურა, სოციალური სტრუქტურა და სხვ. ევროპულ ცივილიზაციაში გამოყოფენ ძველი საბერძნეთის და ძველი რომის ცივილიზაციებს. ისინი წარმოადგენენ უფრო გვიანი პერიოდის ევროპული კულტურის საფუძველს. ფასეულობათა სისტემა ბერძნებსა და რომაელებს განსხვავებული ჰქონდათ. უნდა აღინიშნოს, რომ ბერძნები ითვლებიან კლასიკური კანონების დამამკვიდრებლად, ხოლო რომაელები უფრო პრაგმატიკოსებად.

აღმოსავლეთის უძველესი ცივილიზაციაში განასხვავებენ ძველი ეგვიპტის, მესოპოტამიის, სამხრეთ არაბეთის, ირანის, ამიერკავკასიის, ინდოეთის, ჩინეთის, იაპონიის, შუა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ცივილიზაციებს.

აღმოსავლეთის უძველესი ცივილიზაციებს, ჩვეულებრივ, მდინარეულ ცივილიზაციებს უწოდებენ, ვინაიდან ფორმირდებოდნენ მდინარეთა ხეობებში, სარწყავი მიწათმოქმედების განვითარებასთან დაკავშირებით. ეს კონცეფცია პირველად შემუშავებული იქნა ლ. მეჩნიკოვის მიერ, რომელიც უძველესი ცივილიზაციის ჩამოყალიბებაში და განვითარებაში პირობითად გამოყოფს 3 პერიოდს - მდინარის, ზღვის და ოკეანის პერიოდებს. ამასთან, ამ განვითარების სათავეები მიეკუთვნება მდინარეულ პერიოდს. მეჩნიკოვის აზრით, არსებობდა ოთხი უძველესი მდინარეული ცივილიზაცია - ეგვიპტური (ნილოსი), მესოპოტამიის (ტიგროს-ევფრატის), ინდოჩინეთის (ინდ-განგის), ჩინეთის (ხუანხე-იანძის), მანვე დასვა საკითხი მეხუთე მდინარეული ცივილიზაციის - შუა აზიის (ამუდარია-სირდარიის) არსებობის შესახებ.

ამასთან, არ შეიძლება არ ვაღიაროთ მდინარეული ცივილიზაციების პარალელურად აღმოსავლეთში არაბეთის, ირანის, ამიერკავკასიის, ავღანეთის, ცენტრალური აზიის ცივილიზაციების არსებობა.

უძველესი ცივილიზაციები, განსხვავების მიუხედავად, ქმნიან გარკვეულ ერთობლიობას, რაც მნიშვნელოვნად აიხსნება იმ კონტაქტებით, რომლებიც საუკუნეების და ათასწლეულების განმავლობაში არსებობდნენ ეგვიპტესა და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთს შორის, მესოპოტამიასა და არაბეთს, საბერძნეთსა და ახალ აღმოსავლეთს, ჩინეთსა და ინდოეთს შორის. დასავლეთსა და

აღმოსავლეთს შორის ურთიერთკავშირის გაფართოებაში დიდი როლი ითამაშა ალექსანდრე მაკედონელის დაპყრობითმა ომებმა და შედეგად, ელინიზმის ცივილიზაციის აღმოცენებამ, აგრეთვე რომის იმპერიის შექმნამ.

უძველესი ცივილიზაციის ჩასახვას თან ახლავს მატერიალური წარმოების და კულტურის განვითარების ტენდენცია, რომელსაც საზოგადოება მიჰყავს შრომის მეორე საზოგადოებრივ დანაწილებამდე. იგი აღინიშნება ხელოსნობის გამოყოფით, მიწათმოქმედებამეცხოველეობისაგან, რასაც მოჰყვა ქალაქების ჩამოყალიბება, მატერიალური კეთილდღეობის გაზრდა, მისი არათანაბარი გადანაწილება, კლასობრივი საზოგადოების ჩასახვა და სახელმწიფოს წარმოშობა.

უძველესი მონათმფლობელური სახელმწიფოები წარმოიშვნენ ძვ.წ. IV-III ათასწლეულების მიჯნაზე მესოპოტამიასა და ეგვიპტეში და ძვ. წ. I ათასწლეულის შუა პერიოდისათვის აზიის, ევროპისა და ჩრდილოეთ აფრიკის სუბტროპიკული სარტყლის მნიშვნელოვანი ნაწილი მოიცავს. სახელმწიფოებრიობის ჩასახვას და პირველი მონათმფლობელური სახელმწიფოს წარმოშობას უკავშირდება პოლიტიკური რუკის ფორმირება, რომლის ძირითად თავისებურებას წარმოადგენს არამდგრადობა და არასტაბილურობა.

პოლიტიკური გეოგრაფია

პოლიტიკური გეოგრაფია შეისწავლის პოლიტიკური პროცესების კანონზომიერებებს, პოლიტიკური საზღვრების, სახელმწიფო წყობის, საზოგადოების პოლიტიკური ძალების განლაგების, არჩევნების, საერთაშორისო ურთიერთობათა ზოგიერთი პრობლემების და სხვა პოლიტიკური მოვლენების გეოგრაფიულ ასპექტებს.

პოლიტიკური გეოგრაფიის კვლევის ობიექტია ქვეყანა, სახელმწიფო. დღეისათვის დედამიწაზე 193 სუვერენული სახელმწიფოა დამოკიდებული ტერიტორიების გარდა. სახელმწიფოს სუვერენიტეტი (ფრანგ. souverainete - უზენაესობა) გვიჩვენებს სახელმწიფოს ხელისუფლების უზენაესობას ქვეყნის საშინაო საქმეებში და დამოუკიდებლობას რომელიმე უცხო სახელმწიფოსაგან საერთაშორისო ასპარეზზე. ამ ნიშანთვისებების მქონე სახელმწიფოს — სუვე-

რეწული სახელმწიფო ეწოდება. ე.ი. სახელმწიფოს სუვერენიტეტი არის ერის პოლიტიკური ორგანიზაციის უმაღლესი ფორმის ნიშან-თვისება, მისი პოლიტიკური დამოუკიდებლობის სამართლებრივი გამოხატულება. დედამიწის ზედაპირის ის ნაწილი, რომელიც მოცემული სახელმწიფოს სუვერენიტეტის ქვეშ იმყოფება, სახელმწიფო ტერიტორიას წარმოადგენს.

სახელმწიფო ტერიტორია გარდა მის ფარგლებში მდებარე ხმელეთისა, წყლისა, ან მის თავზე მდებარე საჰაერო სივრცისა, რომლებიც ადგილობრივი სახელმწიფოს სრული და განუსაზღვრელი სუვერენიტეტის ქვეშ იმყოფება, მოიცავს ასევე „მფრინავ“ და „მცურავ“ ტერიტორიებს. აქ იგულისხმება თვითმფრინავები, გემები და სხვ., რომლებიც კონკრეტული სახელმწიფოს დროშას ატარებენ. მათზე მოქმედებს „დროშის“ კანონი, ე.ი. იმ სახელმწიფოს კანონი, რომლის დროშას ან ნიშანს ატარებენ. ამდენად, „მცურავი“ და „მფრინავი“ ტერიტორიები როგორც ღია ზღვაში, ასევე რომელიმე სახელმწიფოს საზღვაო და საჰაერო პორტებში განიხილება შესაბამისი სახელმწიფოს ტერიტორიად. არსებობს სივრცეები, რომელიც არცერთი სახელმწიფოს სუვერენიტეტის ქვეშ არ იმყოფებიან - ღია ზღვა, კოსმოსური სივრცე, ანტარქტიკა.

ქვეყნების დაჯგუფების ორი სახე არსებობს: ტიპოლოგია - ღრმა, შინაარსობრივი დაჯგუფება და კლასიფიკაცია - გარეგანი ფორმით დაჯგუფება. სახელმწიფოების დაჯგუფების კრიტერიუმებია: ტერიტორიის სიდიდე, მოსახლეობის რაოდენობა, ტერიტორიის კონფიგურაცია, პოლიტიკურ და ეკონომიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა, მმართველობის ფორმა, სახელმწიფო ტერიტორიული მოწყობა, საერთაშორისო სტატუსი, საგარეო პოლიტიკური კურსი, ეკონომიკური განვითარების დონე და სხვ...

ტერიტორიის სიდიდის მიხედვით გამოყოფენ დიდ, საშუალო, მცირე და მიკრო (ანუ ჯუჯა) სახელმწიფოებს. ტერიტორია გეოგრაფიული გარემოს უმნიშვნელოვანესი ელემენტია. რაც უფრო დიდია ქვეყნის ტერიტორია, მით უფრო მდიდარი და მრავალფეროვანია მისი ბუნება. დიდი ტერიტორია მოსახლეობის განსახლების და წარმოების განლაგების მრავალ საშუალებას იძლევა. მიუხედავად იმისა, რომ ტერიტორიის სიდიდე მნიშვნელოვანი მაჩვენებელია, იგი ქვეყნის ეკონომიკური, პოლიტიკური და სოციალური განვითარების

---

* ანტარქტიკის სტატუსი დაწესდა 1959 წლის 1 დეკემბერს დადებული ხელშეკრულებით, რომლის მეშვეობითაც რეგულირდება მისი საერთაშორისო-სამართლებრივი რეჟიმი.

მსოფლიოს ყველა სახელმწიფოს ტერიტორიის ფართობები კონტინენტების მიხედვით მოცემულია დანართში, იხ. გვ.გვ. 154-168.

დონეს არ განაპირობებს. ფართობით ყველაზე დიდი ქვეყნებია თან-
მიმდევრულად: რუსეთი (17,1 მლნ კვ.კმ), კანადა (10 მლნ კვ.კმ), ჩინეთი
(9,6 მლნ კვ.კმ), აშშ (9,4 მლნ კვ.კმ), ბრაზილია (8,5 მლნ კვ.კმ), აეს-
ტრალიის კავშირი (7,7 მლნ კვ.კმ), ინდოეთი (3,3 მლნ კვ.კმ), არ-
გენტინა (2,8 მლნ კვ.კმ), სუდანი (2,5 მლნ კვ.კმ), ზაირი (2,3 მლნ
კვ.კმ), საუდის არაბეთი (2,2 მლნ კვ.კმ). ამ ქვეყნებს ხმელეთის ნა-
ხევარზე მეტი უკავიათ. მსოფლიოს ჯუჯა სახელმწიფოებს მიეკუთ-
ვნებიან: ვატიკანი, მონაკო, სან-მარინო, ლიხტენშტეინი, ანდორა,
მალტა, ნაურუ, ტუვალუ, პალაუ, გრენადა, ანტიგუა და ბარბუდა,
სინგაპური და სხვ.

მოსახლეობის რაოდენობის მიხედვით ქვეყნებს შორის დიდი
დიაპაზონი არსებობს - 800 კაციდან (ვატიკანში) 1,2 მილიარდამდე
(ჩინეთში). მოსახლეობის მხრივ ყველაზე მრავალრიცხოვანი ქვეყნე-
ბია: ინდოეთი (937 მლნ), აშშ (264 მლნ), ინდონეზია (204 მლნ), ბრა-
ზილია (161 მლნ), რუსეთი (150 მლნ), პაკისტანი (131 მლნ), ბანგლადეში
(128 მლნ), იაპონია (125 მლნ), ნიგერია (101 მლნ).

*პოლიტიკურ-გეოგრაფიული და ეკონომიკურ-გეოგრაფიული
მდებარეობის მიხედვით* სახელმწიფოების 4 ფორმა არსებობს: ცენ-
ტრალური, პერიფერიული, მეზობლური და საზღვაო. ცენტრალური
და საზღვაო მდებარეობა დადებით გავლენას ახდენს ქვეყნის ეკონო-
მიკურ განვითარებაზე. პერიფერიული კი პირიქით, ანელებს ეკონო-
მიკის წინსვლას. მეზობლური მდებარეობა მნიშვნელოვნადაა დამო-
კიდებული სახელმწიფოთაშორისო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ
ურთიერთობებზე.

მმართველობის ფორმის მიხედვით ქვეყნები ძირითადად ორი
სახისაა - რესპუბლიკები და მონარქიები. უმრავლესობას რესპუბ-
ლიკები წარმოადგენენ. მართვა-გამგეობის ფორმაში იგულისხმება
სახელმწიფო ხელისუფლების უმაღლესი ორგანოების აგებულება,
მათი შექმნის წესი და უფლებამოსილება.

მონარქია (ბერძნ. „monarchia“ - ერთმართველობა, ერთხე-
ლისუფლებიანობა) არის მართვა-გამგეობის ისეთი ფორმა, რომლის
დროსაც სახელმწიფოს მეთაურია ერთი პიროვნება - მონარქი (მეფე,
იმპერატორი, შაჰი, სულთანი, ჰერცოგი და ა.შ.), რომელიც ტახტს
ძირითადად მემკვიდრეობით იღებს. ამჟამად მონარქია 46 ქვეყანაში
არსებობს (1996 წ.). თავის მხრივ, მონარქია შეიძლება იყოს კონსტი-
ტუციური (შეზღუდული) და აბსოლუტური (შეუზღუდავი).

* მსოფლიოს ყველა სახელმწიფოს მოსახლეობის რაოდენობრივი მაჩვენებლები
მოცემულია დანართში, იხ. გვ. გვ. 144-148.

** არჩევითი მონარქიებია ვატიკანი, მალაიზია.

კონსტიტუციურ მონარქიებში არსებობს უმაღლესი საკანონმდებლო არჩევითი ორგანო - პარლამენტი. მეფე ფორმალურად ამტკიცებს კანონებს. დასავლეთის მონარქიებში (დიდი ბრიტანეთი, ნიდერლანდები, ბელგია, შვედეთი, დანია, ესპანეთი და სხვ.), ასევე იაპონიაში მონარქი სიმბოლურ როლს ასრულებს - „მეფობს, მაგრამ არ მართავს“. აღმოსავლეთის კონსტიტუციურ მონარქიებში (მაროკო, იორდანია, ნეპალი, ბაჰრეინი, ქუვეითი და სხვ.) მეფე მნიშვნელოვან როლს ასრულებს - ნიშნავს მთავრობას.

აბსოლუტურ მონარქიებში (საუდის არაბეთი, ომანი, კატარი) მონარქს ეკუთვნის საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო ხელისუფლება. აბსოლუტური მონარქიის ერთ-ერთი ფორმაა თეოკრატიული მონარქია, სადაც მონარქი უმაღლესი რელიგიური მოღვაწეა. თეოკრატიულ მონარქიას წარმოადგენს ეპიკანი - კათოლიკური ეკლესიის ცენტრი. აქ საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო ხელისუფლება ეკუთვნის პაპს, რომელსაც ირჩევს კარდინალთა კოლეგია სიცოცხლის ბოლომდე.

მონარქიული მმართველობის განსაკუთრებულ ფორმას წარმოადგენს ბრიტანეთის თანამეგობრობაში დომინიონის სტატუსით შესული ზოგიერთი ქვეყანა, სადაც სახელმწიფოს მეთაურად, მიუხედავად მათი სრული დამოუკიდებლობისა, სიმბოლურად ითვლება გაერთიანებული სამეფოს მონარქი (ამჟამად დედოფალი ელიზაბედ II)*.

რესპუბლიკა არის მართვა-გამგეობის ისეთი ფორმა, როდესაც უმაღლესი სახელმწიფო ხელისუფლება გარკვეული ვადით არჩეული წარმომადგენლობითი ორგანოს ხელშია (პარლამენტი, კონგრესი). თავის მხრივ, რესპუბლიკა შეიძლება იყოს საპრეზიდენტო, საპარლამენტო ან შერწყმული სახის.

საპრეზიდენტო რესპუბლიკების (აშშ, მექსიკა, ვენესუელა, კოლუმბია და სხვ.) ძირითადი ნიშანთვისებაა პრეზიდენტის

---

* ბრიტანეთის თანამეგობრობაში 51 სუვერენული სახელმწიფო, სხვადასხვა დამოკიდებული ტერიტორიები და პროტექტორატებია. აქედან, 15 სახელმწიფოში (გარდა დიდი ბრიტანეთისა და ჩრდილო ირლანდიის გაერთიანებული სამეფოსი) ბრიტანეთის მონარქი აღიარებულია სახელმწიფოს მეთაურად. ესენია: ავსტრალია, ანტიგუა და ბარბუდა, ახალი ზელანდია, ბარბადოსი, ბაჰამის კუნძულები, ბელიზი, გრენადა, იამაიკა, კანადა, პაპუა-ახალი გვინეა, სენტ-ვინსენტი და გრენადინი, სოლომონის კუნძულები, ტუვალუ. თანამეგობრობის დანარჩენ 35 სახელმწიფოში თავიანთი საკუთარი სახელმწიფოს მეთაურებია. ეს ქვეყნებია: ბანგლადეში, ბოტსვანა, ბრუნეი, გაიანა, გამბია, განა, დასავლეთ სამოა, დომინიკა, ენუატუ, ზამბია, ზიმბაბვე, ინდოეთი, კვიპროსი, კენია, კირიბატი, ლესოტო, მაკრიკი, მალაიკი, მალაიზია, მალდივი, მალტა, ნამიბია, ნაურუ, ნიგერია, პაკისტანი, სამხრეთ აფრიკა, სეაზილენდი, სეიშელი, სირეა-ლეონე, სინგაპური, ტანზანია, ტონგა, ტრინიდადი და ტობაგო, უგანდა, შრი-ლანკა.

მნიშვნელოვანი როლი სახელმწიფო ორგანოების სისტემაში. იგი ერთდროულად არის სახელმწიფოსა და მთავრობის მეთაური. მთავრობა იქმნება პარლამენტის გარეშე. მას პარლამენტის დაუკითხავად ქმნის და ცვლის თვით პრეზიდენტი. მთავრობაც, თავის მხრივ, პასუხისმგებელია მხოლოდ მის წინაშე. პარლამენტს არა აქვს უფლება უნდობლობის ვოტუმი გამოუცხადოს მთავრობას. პრეზიდენტს ირჩევს მოსახლეობა უშუალოდ, ანდა ხმოსანთა კოლეგიის მეშვეობით (აშშ).

საპარლამენტო რესპუბლიკებში (იტალია, გერ, ინ-ლოეთი, ირლანდია და სხვ.) მთავრობა იქმნება საპარლამენტო საწყისებზე. სახელმწიფოს მეთაური არაა მთავრობის მეთაური და მოქრძალებული ადგილი უჭირავს სახელმწიფო ორგანოების სისტემაში. იგი უმთავრესად მთავრობის მითითებით მოქმედებს. პრეზიდენტი ფორმალურად ნიშნავს მთავრობის მეთაურს - პრემიერ-მინისტრს, მაგრამ იგი აუცილებლად უნდა იყოს იმ პატრტიის ლიდერი, რომელიც უმრავლესობას წარმოადგენს ქვედა პალატაში. პრემიერ-მინისტრი პარლამენტთან ერთად ქმნის მთავრობას, რომელიც პასუხისმგებელია პარლამენტის წინაშე. მთავრობის პროგრამა უნდა მოიწონოს პარლამენტმა. პრეზიდენტს შეუძლია უნდობლობის ვოტუმი გამოუცხადოს მთავრობას.

ზოგან არსებობს შერეული რესპუბლიკური მმართველობა, სადაც შერწყმულია საპრეზიდენტო და საპარლამენტო რესპუბლიკური ნიშნები. ამის ტიპური მაგალითია საფრანგეთი. 1958 წლის კონსტიტუციის მიხედვით საფრანგეთში არის პრემიერ-მინისტრი, როგორც საპარლამენტო რესპუბლიკაში, რომელსაც ნიშნავს პრეზიდენტი, მაგრამ პარლამენტი არ მონაწილეობს მთავრობის შექმნაში და მისი კონტროლიც მასზე სუსტია. სახელმწიფო ორგანოების სისტემაში გადამწყვეტ როლს ასრულებს პრეზიდენტი, რომელსაც უშუალოდ ირჩევს მოსახლეობა. ძლიერი საპრეზიდენტო ხელისუფლებისა და მთავრობის შეზღუდული საპარლამენტო პასუხისმგებლობის გამო საფრანგეთი უფრო საპრეზიდენტო რესპუბლიკისაქენ იხრება. ნახევრად საპრეზიდენტო რესპუბლიკებია ასევე პორტუგალია, ფინეთი და სხვ.

სახელმწიფო ტერიტორიული მოწყობის მხრივ გამოიყოფა უნიტარული (ერთიანი) და ფედერაციული სახელმწიფოები. ტერიტორიული მოწყობის ფორმაში იგულისხმება სახელმწიფოს აგებულების ტერიტორიულ-ორგანიზაციული პრინციპები, ის ურთიერთობა, რაც არსებობს ცენტრალურ სახელმწიფო ხელისუფლებასა და ქვეყნის შემადგენელი ტერიტორიული ერთეულების სახელმწიფო ორგანოებს შორის.

უნიტარულ (მარტივ) სახელმწიფოებში არსებობენ სახელმწიფო სუვერენიტეტის განმახორციელებელი, მთელი ქვეყნისათვის საერთო ცენტრალური ორგანოები, ცალკეულ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულებს კი არ გააჩნიათ სახელმწიფოებრიობის რაიმე ნიშნები.

ფედერაციულ (რთულ) სახელმწიფოებში ქვეყნის ტერიტორია დაყოფილია გარკვეული დამოუკიდებლობის მქონე ერთეულებად (რესპუბლიკები, შტატები, პროვინციები, მიწები), რომლებსაც გააჩნიათ ხელისუფლებისა და მმართველობის თავისი ორგანოები (პარლამენტი, მთავრობა, კონსტიტუცია ა.შ.). ისინი თავისი კომპენტაციის ფარგლებში მოქმედებენ შესაბამის ტერიტორიაზე, მაგრამ საბოლოო ჯამში ემორჩილებიან მთელი ფედერაციისათვის საერთო ორგანოებს. ფედერაციული სახელმწიფოებია (აშშ, გერმანია, შვეიცარია, ინდოეთი, ბრაზილია, კანადა, არგენტინა, ავსტრალია, რუსეთი და სხვ.).

კონფედერაცია ნიშნავს სახელმწიფოთა კავშირს, რომლის წევრ სახელმწიფოებს გაერთიანებული აქვთ საქმიანობა და გააჩნიათ საერთო სახელმწიფო ორგანოები ერთ ან რამდენიმე დარგში (სამხედრო, საფინანსო და სხვ.).

საერთაშორისო სტატუსის მიხედვით გამოიყოფა სუვერენული სახელმწიფოები, კოლონიები, დომინიონები, სამეურვეო ტერიტორიები.

სუვერენული სახელმწიფოები, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დამოუკიდებელნი არიან საერთაშორისო ურთიერთობებში და ახორციელებენ უმაღლეს ხელისუფლებას საკუთარ ტერიტორიაზე.

პოლინომები იმყოფებიან უცხო სახელმწიფოს (მეტროპოლიის) გამგებლობის ქვეშ, არ გააჩნიათ პოლიტიკური და ეკონომიკური დამოუკიდებლობა და იმართებიან სპეციალური რეჟიმის საფუძველზე. დღეისათვის კოლონიური ქვეყნები, როგორც ასეთი, ფაქტურად აღარ არსებობენ, თუმცა მთელი რიგი დამოკიდებული ტერიტორიები ჯერაც უცხო სახელმწიფოს მმართველობის ქვეშ იმყოფებიან.

დომინიონებს მიეკუთვნებიან სრულიად დამოუკიდებელი ქვეყნები, რომლებიც ბრიტანეთის თანამეგობრობაში იმყოფებიან, სადაც სახელმწიფოს მეთაურად ითვლება ბრიტანეთის მონარქი.

სამეურვეო ტერიტორიები დაქვემდებარებულია გაეროს კონტროლისაღმძი. მეურვეობის საერთაშორისო სისტემა მიზ-

* ფედერაციული სახელმწიფოები კონტინენტების მიხედვით მითითებულია დანართში. იხ. გვ.გვ. 156, 160, 163, 166, 168.

ნად ისახავს სამეურვეო ტერიტორიების პოლიტიკური, ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული პროგრესისათვის ხელის შეწყობას. მათ მიეკუთვნება სამანდატო ტერიტორიები, II მსოფლიო ომის შედეგად დამარცხებული სახელმწიფოებისათვის ჩამორთმეული კოლონიები, მმართველი სახელმწიფოების მიერ ნებაყოფლობით დათმობილი კოლონიური სამფლობელოები. კოლონიალიზმის კრახის შედეგად სამეურვეო ტერიტორიების უმეტესობამ მოიპოვა თავისუფლება. ბოლო პერიოდში წყნარი ოკეანის მცირე კუნძულოვან ჯგუფში - მიკრონეზიაში არსებულმა სამეურვეო ტერიტორიებმა (მარშალისა და კაროლინის კ-ები), რომლის მეურვე იყო აშშ, მოიპოვეს დამოუკიდებლობა, სადაც 3 სახელმწიფო წარმოიშვა: მარშალის კუნძულები (1971 წ.), მიკრონეზია (1991 წ.) და პალაუ (1974 წ.).

საგარეო პოლიტიკური კურსის მიხედვით განასხვავებენ ნეიტრალურ და ბლოკურ ქვეყნებს.

ნეიტრალურ სახელმწიფოებს მიეკუთვნება ე.წ. ნეიტრალიტეტის პოლიტიკის გამტარებელი, განსაკუთრებული საერთაშორისო სამართლებრივი სტატუსის მქონე ქვეყნები (შვეიცარია, ავსტრია, შვედეთი, მალტა).

საერთაშორისო სამართალში არჩევენ ევენტუალურ და მუდმივ ნეიტრალიტეტს. **ევენტუალური ნეიტრალიტეტი** ნიშნავს ომში ნეიტრალური პოზიციის დაკავებას (შვედეთი). მუდმივი ნეიტრალიტეტი კი გულისხმობს საომარ კონფლიქტებში და სამხედრო ბლოკებში მონაწილეობაზე უარის თქმას, საკუთარ ტერიტორიაზე სხვა ქვეყნების ჯარების და სამხედრო რაზმების აკრძალვას (შვეიცარია, ავსტრია).

ბლოკური სახელმწიფოები სხვადასხვა სამხედრო-პოლიტიკურ ბლოკებში ან დაჯგუფებებში გაერთიანებული ქვეყნებია (აშშ, გფრ, დიდი ბრიტანეთი და სხვ.).

ეკონომიკური გაერთიანების ღონის მიხედვით ქვეყნები იყოფიან განვითარებულ და განვითარებად სახელმწიფოებად.

განვითარებულ ქვეყნებს მიეკუთვნებიან: დიდი შვიდეული (G-7) - აშშ, კანადა, გერმანია, დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი, იტალია, იაპონია; მეორეს მხრივ - ევროპული სახელმწიფოები, ასევე ჩინეთი, რუსეთი, ისრაელი, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა, ავსტრალიის კავშირი, ახალი ზელანდია.

განვითარებადი ქვეყნები, რომლებიც მსოფლიოში დიდ უმრავლესობას წარმოადგენენ, 3 ჯგუფად იყოფიან: I. ახალი ინდუს-

* Group of Seven, რომელიც შეიქმნა 1985 წლის 22 სექტემბერს.

ტრიული ქვეყნები (სამხრეთ კორეა, ინდოეთი, სინგაპური, მალაიზია, ტაივანი, მექსიკა, ბრაზილია, არგენტინა) და ნავთობმომპოვებელი ქვეყნები (საუდის არაბეთი, ვენესუელა, ქუვეითი, ალჟირი და სხვ.); 2. მეორე იარუსის ქვეყნები (ინდონეზია, მიანმა, ფილიპინები, ალჟირი და სხვ.); 3. სუსტად განვითარებული ქვეყნები (ეთიოპია, სომალი, ბენინი, უგანდა, ავღანეთი და სხვ.).

სახელმწიფოები გამოიყოფიან ერთმანეთისაგან საზღვრებით. ხაზს, რომელიც მოცემული სახელმწიფოს ტერიტორიის ფარგლებს საზღვრავს, **სახელმწიფო საზღვარი** ეწოდება. საზღვრები შეიძლება იყოს: ოროგრაფიული, რომელიც ადგილობრივი რელიეფის გათვალისწინებით გაიყვანება (მდინარე, ქედი და სხვ.); გეომეტრიული, რომელიც წერტილებს შორის გაყვანილ სწორ ხაზებს წარმოადგენს; ასტრონომიული, რომელიც გაიყვანება მერიდიანების (გრძედების) ან პარალელების (განედების) გასწვრივ. საზღვრები ორ მოსაზღვრე სახელმწიფოს შეთანხმებით დგინდება.

საზღვრების გაყვანის სამი სტადია არსებობს: დელიმიტაცია - ხელშეკრულების დადება რუკის დართვით, რომელიც განსაზღვრავს მომავალი საზღვრების მიმართულებას; დემარკაცია - ადგილზე საზღვრის გაყვანა, რომელსაც ახორციელებს ორივე სახელმწიფოს მიერ შექმნილი სპეციალური კომისიები; რედემარკაცია - უკვე არსებული საზღვრების შემოწმება, სასაზღვრო ნიშნების აღდგენა ან დამატება.

მსოფლიოს თანამედროვე პოლიტიკური რუკა

პოლიტიკური რუკა ისეთი გეოგრაფიული რუკაა, რომელიც მსოფლიოს, კონტინენტების და მსხვილი გეოგრაფიული რეგიონების ტერიტორიულ-პოლიტიკურ დახასიათებას იძლევა. მასზე ასახულია ტერიტორიის პოლიტიკური დაყოფა (სახელმწიფოთა განლაგება, მათ მიერ დაკავებული ფართობები), უმნიშვნელოვანესი პოლიტიკური და სტრატეგიული ცენტრები, საერთაშორისო და მსხვილი შიდასახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის კომუნიკაციები და სხვ.

მსოფლიოს პოლიტიკური რუკა, ხანგრძლივი ისტორიული განვითარების პროცესში განუწყვეტლივ იცვლებოდა და ყალიბდებოდა. მასზე ცვლილებები, როგორც წესი, ომებისა და კონფლიქტების შედეგად ხდებოდა. პოლიტიკური რუკა ასახავდა ახალი მი-

წების აღმოჩენას და დასახლებას, ახალი სახელმწიფოების წარმოშობას, დაშლას, გაერთიანებას, საზღვრების შეცვლას და სხვ.

მსოფლიოს პოლიტიკურ რუკაზე მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა XX საუკუნეში: პირველი და მეორე მსოფლიო ომების შედეგები, კოლონიური იმპერიების დაშლა, სოციალისტური ბანაკის ჩამოყალიბება და კრაზი, 90-იანი წლების მიჯნაზე ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობების შედეგები და სხვ.

XX საუკუნის დასაწყისში დიდი კოლონიური იმპერიები შექმნეს ბრიტანეთმა, გერმანიამ, პორტუგალიამ, საფრანგეთმა, ნიდერლანდებმა, იტალიამ, ბელგიამ, აშშ და სხვ. დიდი ბრიტანეთის მიერ მიტაცებული ტერიტორიები მსოფლიოს მეოთხედს შეადგენენ. იმპერიალისტური სახელმწიფოების დაპირისპირებამ I მსოფლიო ომი (1914-1918წ.წ.) გამოიწვია, რომლის შედეგადაც მოხდა მათი გავლენის სფეროების ხელახალი გადანაწილება ანტანტის ქვეყნების სასარგებლოდ. II მსოფლიო ომის (1939-1945წ.წ.) შემდეგ დაიწყო იმპერიალიზმის კოლონიური სისტემის დაშლა. პოლიტიკური დამოუკიდებლობა მოიპოვა მსოფლიოს 95 ქვეყანამ. მსოფლიოს პოლიტიკურ რუკაზე თითქმის წაიშალა კოლონიური იმპერიები. უცხო ქვეყნების მმართველობის ქვეშ დღეს-ღღეობით იმყოფებიან: გიბრალტარი (ბრიტ.), გვიანა (საფრ.), აომინი (პორტ.), აღმოსავლეთ სამოა (აშშ) და სხვ. დამოკიდებული და სამეურვეო ტერიტორიები ძირითადად პატარ-პატარა კუნძულებზეა შემორჩენილი.

მსოფლიოს თანამედროვე პოლიტიკურ რუკაზე 193 სუვერენული სახელმწიფოდან ევროპაში იმყოფება 42, მათ შორის 12 მონარქიულია, დანარჩენი რესპუბლიკები. აზიაში დღეისათვის 49 დამოუკიდებელი სახელმწიფოა, რომელთა შორის 13 მონარქიაა. ავსტრალია-ოკეანეთში 14 სახელმწიფოდან 7 მონარქიულია, 7 რესპუბლიკური. ამერიკის კონტინენტზე 35 დამოუკიდებელი სახელმწიფოა, აქედან 25 რესპუბლიკაა, დანარჩენი - დიდი ბრიტანეთის თანამეგობრობის შემადგენელი სახელმწიფოებია, სადაც მეფობს ბრიტანეთის

---

* მსოფლიოს თანამედროვე პოლიტიკურ რუკაზე არსებული სახელმწიფოების ჩამონათვალი კონტინენტების მიხედვით (მათი დედაქალაქების, ფართობების, მართვა-გამგეობისა და ტერიტორიული მოწყობის ფორმების მითითებით) მოცემულია დანართში, იხ. გვ.გვ. 154-168.

** სახელმწიფო ანდორას ჩათვლით, რომელიც ოფიციალურად სამთავროა, ფაქტიურად კი რესპუბლიკა. სახელმწიფო მეთაურებად ერთობლივად ითვლებიან საფრანგეთის პრეზიდენტი და ურჟელის ეპისკოპოსი (ესპანეთი) როგორც ანდორას თანამმართველები.

*** რუსეთის ჩათვლით. რომლის ფართობის 1/4 ნაწილი ევროპის ტერიტორიაზეა.

მონარქი (ამჟამად დედოფალი ელისაბედ II). აფრიკის კონტინენტზე 53 სახელმწიფოდან მხოლოდ 4 ქვეყანაა მონარქიული, ყველა დანარჩენი კი რესპუბლიკური მმართველობისაა.

მსოფლიოს პოლიტიკური რუკის ჩამოყალიბებაში ევროპას მნიშვნელოვანი როლი აკისრია. XX საუკუნისათვის ევროპა დანაწევრებული იყო 1500-მდე დამოუკიდებელ ერთეულად. კაპიტალისტური მეურნეობის ჩამოყალიბებასთან დაკავშირებით, რაც ბაზრების გაფართოვებას საჭიროებდა, წარმოიშვა 20-მდე დიდი სახელმწიფო.

1917 წლის გადატრიალების შედეგად რუსეთში (რომელიც ევრაზიის კონტინენტზეა გადაჭიმული) დაემხო მონარქია და მსოფლიო ორ სისტემად გაიყო, რამაც პრინციპული ცვლილებები შეიტანა მსოფლიოს პოლიტიკურ რუკაზე. აღმოცენდა ახლებური ტიპის სახელმწიფო - საბჭოთა კავშირი. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ აღმოსავლეთ ევროპაში გაჩნდნენ ახალი სოციალისტური ქვეყნები: პოლონეთი, ჩეხოსლოვაკია, გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკა, იუგოსლავია, რუმინეთი, უნგრეთი, ბულგარეთი, ალბანეთი, რომლებმაც ეკონომიკური ურთიერთდახმარების საბჭო შექმნეს. ჩამოყალიბდა ე.წ. სოციალისტური ბანაკი, რამაც სერიოზული სამხედრო დაპირისპირება გამოიწვია ვარშავის ხელშეკრულების ორგანიზაციის კომუნისტური ქვეყნების სამხედრო ბლოკსა და ნატოს (NATO) სახელმწიფოებს შორის.

XX საუკუნის 80-იანი წლების ბოლოს მწვავე ეკონომიკურმა და პოლიტიკურმა კრიზისმა მოიცვა საბჭოთა კავშირი და აღმოსავლეთ ევროპის სოციალისტური ქვეყნები. ამასთანავე, ფართოდ გაიშალა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი სახალხო მოძრაობები, რის შედეგადაც დამხოვილ იქნა ტოტალიტარული რეჟიმი. დაიშალა სოციალისტური ბანაკი თავისი პოლიტიკურ-ეკონომიკური გაერთიანებებით. მსოფლიოს პოლიტიკური რუკიდან ამოიშალა ხელოვნურად შექმნილი სახელმწიფო საბჭოთა კავშირი და მის ნაცვლად 1991

---

* NATO (North Atlantic Treaty Organization) – ჩრდილო ატლანტიკის ხელშეკრულების ორგანიზაცია შეიქმნა 1949 წელს. ესაა სამხედრო-პოლიტიკური დაჯგუფება, რომელშიც ამჟამად გაერთიანებულია 16 სახელმწიფო. ნატოს ბირთვს წარმოადგენენ: აშშ, ბრიტანეთი, იტალია, გერმანია. ორგანიზაციის წევრები არიან ასევე: კანადა, საფრანგეთი, ბელგია, ნიდერლანდები, ლუქსემბურგი, დანია, ნორვეგია, ისლანდია, პორტუგალია, საბერძნეთი (1952 წ.), თურქეთი (1952 წ.), ესპანეთი (1982 წ.). გერმანია ნატოს წევრი გახდა 1955 წლიდან. ნატოს შტაბ-ბინა მდებარეობს ქ. ბრიუსელში (ბელგია).

წლიდან გაჩნდა 15 სუვერენული რესპუბლიკა^{*}. მათგან 6 ქვეყანა ევროპაში მდებარეობს. ესენია: უკრაინა, ბელორუსია, მოლდავა და ბალტიისპირეთის ქვეყნები - ლიტვა, ლატვია, ესტონეთი. ასევე რუსეთის 1/4 ნაწილი, რომელიც ფართობით 7-ჯერ აღემატება ევროპის უდიდეს სახელმწიფოს - უკრაინას. 1992 წელს ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნებმა ბალტიისპირეთის გარდა კვლავ ხელოვნურად შექმნეს დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობა (დსთ).

ევროპაში მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მოვლენა იყო 1990 წლის 3 ოქტომბერს ორი გერმანული სახელმწიფოს (გფრ და გდრ) გაერთიანება. გარდა ამისა, 1990 წელს ჩეხოსლოვაკიაში მოხდა ე.წ. „ხავერდოვანი რევოლუცია“, რის შედეგადაც იგი ორად გაიყო და 1992 წელს ევროპის პოლიტიკურ რუკაზე მის ნაცვლად გაჩნდა ორი სუვერენული სახელმწიფო ჩეხეთი და სლოვაკეთი. ევროპის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი იყო აგრეთვე იუგოსლავიაში მიმდინარე სამხედრო-პოლიტიკური მოვლენები, რომლის შედეგადაც 1992 წელს იუგოსლავიის ფედერაციას გამოეყო ხორვატია, ბოსნია-ჰერცეგოვინა, სლოვენია და მაკედონია. მათ დამოუკიდებელი სახელმწიფოების სტატუსი მიიღეს. რაც შეეხება სერბიას და ჩერნოგორიას, ისინი ამ ეტაპზე კვლავ იუგოსლავიის ფედერაციას ქმნიან.

ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის მიხედვით ევროპაში ფედერაციულ სახელმწიფოებს მიეკუთვნებიან: ავსტრია, გერმანია, იუგოსლავია, შვეიცარია, ესპანეთი, რუსეთი.

ევროპის მონარქიული ქვეყნები კონსტიტუციურ მონარქიებს წარმოადგენენ გარდა ვატიკანისა, რომელიც აბსოლუტური თეოკრატიული მონარქიაა. ევროპის სახელმწიფოების უმრავლესობა კი რესპუბლიკური მმართველობისაა.

ტერიტორიის ფართობის მიხედვით ევროპის უდიდესი სახელმწიფოებია: უკრაინა (0,6 მლნ კვ. კმ), საფრანგეთი (0,55 მლნ კვ. კმ),

---

* ყოფილი საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკების სუვერენიტეტი გაერომ სცნო 1992 წელს.

დღეისათვის ევროპის ქვეყნების მონარქები არიან: მონაკოში - თავადი რენიე III (1949 წლიდან); დიდ ბრიტანეთში - დედოფალი ელისაბედ II უინძორების დინასტიიდან (1952 წლიდან); ლუქსემბურგში - დიდი ჰერცოგი ჟან ნასაუსკი (1964 წლიდან); დანიაში - დედოფალი მარგარეტ II (1972 წლიდან); შვედეთში - კარლ XVI ჰუსტაკი (1973 წლიდან); ესპანეთში - ზუან კარლოს I ბურბონების დინასტიიდან (1975 წლიდან); ვატიკანში - პაპი იოანე პავლე II (1978 წლიდან); ნიდერლანდებში - დედოფალი ბეატრიკსი (1980 წლიდან); ლებტენშტეინში - თავადი ჰანს ადამს (1989 წლიდან); ნარევეგიაში - მეფე ჰარალდ I (1992 წლიდან); ბელგიაში - მეფე ალბერტ II (1993 წლიდან).

ესპანეთი (0,5 მლნ. კვ. კმ). რაც შეეხება მოსახლეობის რაოდენობას, 1995 წლის მონაცემებით ევროპული ქვეყნებიდან გამოირჩევიან: გერმანია (81მლნ.). თითქმის თანაბარი მოსახლეობაა ბრიტანეთში, იტალიაში და საფრანგეთში (აღემატება 58 მლნ.).

აზიის პოლიტიკური რუკის ჩამოყალიბებაში მნიშვნელოვანი იყო პირველი მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდი. ანტანტის ქვეყნებმა გადაინაწილეს ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიები: ინგლისმა - ერაყი, პალესტინა, ტრასიორდანია; საფრანგეთმა - სირია და ა.შ.

განსაკუთრებული ცვლილებები აზიის პოლიტიკურ რუკაზე ხდება მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში: ფაქტიურ დამოკიდებულებას აღწევენ სირია და ფილიპინები 1946 წელს; გაეროს გადაწყვეტილებით შეიქმნა სახელმწიფო ისრაელი (1948წ.); 1958 წელს ერაყში დაემხო მონარქია და რესპუბლიკად გამოცხადდა; დაიშალა ერაყის და იორდანის ე.წ. არაბული ფედერაცია; ინდოეთი თავს აღწევს ინგლისის კოლონიზატორებს და დომინიონის საერთაშორისო სტატუსს იღებს (1947წ.); რელიგიური ნიშნების მიხედვით ინდოეთს გამოეყო პაკისტანი, შემდგომში ისინი რესპუბლიკებად გამოცხადდნენ ბრიტანეთის თანამეგობრობაში; მოგვიანებით პაკისტანს გამოეყო ე.წ. აღმოსავლეთი პაკისტანი და შეიქმნა რესპუბლიკა ბანგლადეში და ა.შ.

საბჭოთა კავშირის შექმნა აზიის უდიდეს ტერიტორიას შეეხო. მისი დაშლის შემდეგ აზიის პოლიტიკურ რუკას დაემატა შემდეგი რესპუბლიკები: რუსეთი (რომელიც ტერიტორიის სიდიდისა და მდებარეობის გამო მიეკუთვნება როგორც ევროპულ, ისე აზიურ სახელმწიფოთა რიგს); ცენტრალური აზიის ქვეყნები - ყაზახეთი, თურქმენეთი, ყირგიზეთი, ტაჯიკეთი; ამიერკავკასიის ქვეყნები - საქართველო, აზერბაიჯანი, სომხეთი.

აზიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი იყო ბირმის მოვლენები. 1988 წელს პრეზიდენტ ნეეინის გადადგომის შემდეგ ძალაუფლება სამხედროებმა ჩაიგდეს ხელში და ბირმაში დამყარდა სამხედრო რეჟიმი. ერთი წლის შემდეგ ბირმას შეეცვალა სახელი და დაერქვა მიანმა, დედაქალაქ რანგუნს - იანგონი. 1990 წელს მიანმაში ჩატარდა თავისუფალი მრავალპარტიული არჩევნები, სადაც ხმების გადამწყვეტი უმრავლესობით გაიმარჯვა მთავარმა ოპოზიციურმა პარტიამ, მაგრამ სამხედრო ხელისუფლება უარზეა დასთმოს ძალა-

---

* ოპოზიციონერთა ლიდერი იყო აუნ სანი.

უფლება. ამჟამად მიანმაში სახელმწიფოსა და მთავრობის მეთაურად ითვლება გენერალი თენ შვე (1992 წლიდან).

აზიის კონტინენტზე მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მოვლენა იყო მონარქიის აღდგენა კამბოჯაში, სადაც 1993 წ. გამეფდა ტახტის მემკვიდრე პრინცი ნოროდომ სიანუკი. 1990 წელს მოხდა ორი იემენის (იემენის არაბთა და იემენის სახალხო დემოკრატიული რესპუბლიკების) გაერთიანება. მნიშვნელოვანი იყო ბოლო პერიოდში ერაყ-ქუვეითის ომი. აღსანიშნავია აგრეთვე კუნძულ ტაივანსა და ჩინეთს შორის მიმდინარე სამხედრო-პოლიტიკური მოვლენები. 1978 წელს ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა სცნო ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკა და გაწყვიტა დიპლომატიური კავშირები ტაივანთან. მიუხედავად იმისა, რომ ტაივანი ცალკე ქვეყნად ითვლება თავისი სახელმწიფო სტრუქტურებით, გაერო ამ ეტაპზე არ სცნობს მის სუვერენიტეტს და ჩინეთის პროვინციად აღიარებს. აზიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში საინტერესოა აგრეთვე ამჟამად მიმდინარე სტუდენტური გამოსვლები ჩრდ. და სამხრ. კორეის გაერთიანების მიზნით.

ჩინეთის ტერიტორიაზე, უკიდურეს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, სამხრეთ ჩინეთის ზღვის სანაპიროზე ჯერ-ჯერობით შემორჩენილია ორი დამოკიდებული სამფლობელო: სიანგანი (პონკონგი), რომელიც ბრიტანეთის საკუთრებას წარმოადგენს ხელშეკრულებით 1997 წლამდე და აომინი (მაკაო), რომელიც პორტუგალიის მმართველობის ქვეშაა.

წყნარ ოკეანეში, ინდონეზიის მახლობლად წარმოიშვა აზიის ახალი სუვერენული სახელმწიფო – აღმოსავლეთ ტიმორი. იგი იყო პორტუგალიის კოლონია 16 საუკუნიდან. 1975 წელს ანექსირებული იყო ინდონეზიის მიერ. ამჟამად მოიპოვა დამოუკიდებლობა შეიარაღებული აჯანყების გზით, რასაც მოჰყვა კუნძულის მოსახლეობის რაოდენობის განახევრება. უახლესი მონაცემებით მისი მოსახლეობა შეადგენს 750 ათას კაცს.

აზიის კონტინენტზე მდებარეობს ნავთობის ექსპორტიორი ქვეყნების ორგანიზაციის - ოპეკის (OPEC) 7 სახელმწიფო: საუდის არაბეთი, ირანი, ერაყი, ინდონეზია, არაბთა გაერთიანებული საამიროები, კატარი, ქუვეითი. 1967 წელს შეიქმნა სამხრეთ-აღმოსავლეთ

---

* 1960 წელს შეიქმნა ნავთობის ექსპორტიორი ქვეყნების ორგანიზაცია, ე.წ. ოპეკი - Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC). დღეისათვის მისი წევრებია: ალჟირი, არაბთა გაერთიანებული საამიროები, გაბონი, ერაყი, ვენესუელა, ინდონეზია, ირანი, კატარი, ლიბია, ნიგერია, საუდის არაბეთი, ქუვეითი. ორგანიზაციის სამდივნო მდებარეობს ქ. ვენაში (ავსტრია).

აზიის სახელმწიფოთა (ინდონეზია, მალაიზია, სინგაპური, ტაილანდი, ფილიპინები, ბრუნეი) ასოციაცია.

აზიაში ეკონომიკური განვითარების დონის მიხედვით მსოფლიოს ერთ-ერთი უძლიერესი ქვეყანაა იაპონია. ძლიერი ქვეყნებია ასევე ისრაელი, ჩინეთი. აზიაში გვხვდება ე.წ. „ახალი ინდუსტრიული ქვეყნები“ - სამხრეთ კორეა, მალაიზია, ინდოეთი, სინგაპური და სხვ.

ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის ფორმათა მიხედვით აზიაში ფედერაციული სახელმწიფოებია: არაბთა გაერთიანებული საამიროები, მიანმა, ინდოეთი, პაკისტანი, მალაიზია. დანარჩენი უნიტარული სახელმწიფოებია.

ტერიტორიის ფართობით აზიის უდიდესი სახელმწიფოებია: რუსეთი (მის აზიური ნაწილის ფართობი შეადგენს 13 მლნ. კვ. კმ), ჩინეთი (9,6 მლნ.კვ. კმ), ინდოეთი 3,3 მლნ.კვ. კმ), ყაზახეთი (2,7 მლნ.კვ. კმ). რაც შეეხება მოსახლეობის რაოდენობას, ჩინეთი არა მარტო აზიაში, არამედ მსოფლიოშიც პირველობით გამოირჩევა (1,2 მილიარდს აღემატება 1995 წლის მონაცემებით). მეორე ადგილზეა აზიაშიც და მსოფლიოშიც ინდოეთი (937 მლნ). მოსახლეობის მაღალი მაჩვენებლებით გამოირჩევა ამ რეგიონში ინდონეზიაც (204 მლნ).

აზიის მონარქიული ქვეყნებიდან აბსოლუტურ მონარქიებს მიეკუთვნებიან: საუდის არაბეთი, კატარი, ომანი, ბრუნეი.

აშშ-ის პოლიტიკური რუკის ჩამოყალიბებაში უმნიშვნელოვანესი იყო მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდი. XX საუკუნის დასაწყისში ე.წ. „შავი კონტინენტი“ თითქმის მთლიანად (ტერიტორიის 90%) მსხვილ კოლონიურ სახელმწიფოებს ეკავათ: ბრიტანეთს, საფრანგეთს, ბელგიას, გერმანიას, ესპანეთს, პორტუგალიას. 50-იან წლებამდე იურიდიულად აქ მხოლოდ 4 დამოუკიდებელი სახელმწიფო არსებობდა: ეგვიპტე, ეთიოპია, ლიბერია და სამხრეთ აფრიკის კავშირი. შემდგომში, ეროვნულ-გამანთავისუფლებელი მოძრაობის შედეგად დამოუკიდებლობას იღებს: ლიბია ინგლის-საფრანგეთის მმართველობისაგან (1951წ.); ტუნისი საფრანგეთისაგან (1956წ.); მაროკო (1956წ.), რომელიც გაყოფილი იყო ფრანგულ და ესპანურ „საერთაშორისო“ ზონებად; სუდანი ინგლის-ეგვიპტის მმართველობისაგან(1957წ.).

აფრიკისათვის ძალზე მნიშვნელოვანი იყო 1960 წელი, როდესაც ჩვიდმეტმა კოლონიამ დამოუკიდებლობა მიიღო. ამ წელიწადს „აფრიკის წელი“ ეწოდა. სწორედ ამ წელს კოლონიური იმპერიებისაგან განთავისუფლებული იტალიური და ბრიტანული სომალი

---

* ასოციაციის სამდივნო მდებარეობს ქ. ჯაკარტაში (ინდონეზია).

გაერთიანდნენ დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ - სომალის რესპუბლიკად. განთავისუფლდა ბრიტანეთის კოლონია ნიგერია, დამოუკიდებლობას იღებენ ყოფილი დაგომეა (1975 წლიდან - ბენინი), ზემოვოლტა (1984 წლიდან - ბურკინა-ფასო), გაბონი, ზაირი, მადაგასკარი, ნიგერი, ტოგო და სხვ.

შემდგომში, კოლონიალიზმს თანდათან თავი დააღწია აფრიკის 26 ქვეყანამ. განთავისუფლდნენ მოზამბიკი და ანგოლა, რითაც აფრიკაში საბოლოოდ დაიშალა პორტუგალიის კოლონიური იმპერია. 1980 წელს ყოფილი ბრიტანული „სამხრეთ როდეზიის“ ნაცვლად წარმოიშვა ზიმბაბვეს რესპუბლიკა. 1990 წელს დამოუკიდებლობას იღებს სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკის მიერ ოკუპირებული ნამიბია. მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ძვრები მიმდინარეობს თვით სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკაში, სადაც 1994 წელს მოეწყო ქვეყნის ისტორიაში პირველი არარასობრივი არჩევნები.

1993 წელს ეთიოპიის ჩრდილო ნაწილში, წითელი ზღვის რეგიონში, შეიქმნა სახელმწიფო ერიტრეა. 1962 წლიდან ერიტრეა ანექსირებული იყო ეთიოპიის მიერ, რომელიც მისი ფედერაციის ნაწილს წარმოადგენდა. 31-წლიანი ომის შემდეგ ერიტრეა აცხადებს დამოუკიდებლობას. იმავე წელს (1993 წლის 24 მაისს) გაერომ სცნო ერიტრეას სუვერენიტეტი.

აფრიკაში დღეისათვის დამოკიდებულ ქვეყანას წარმოადგენს დასავლეთ საჰარა, რომელიც ამჟამად მაროკოს მიერაა ოკუპირებული და მისი სამეფოს შემადგენლობაში შედის.

აფრიკაში ძირითადად მმართველობის რესპუბლიკური ფორმაა გავრცელებული. მონარქიული ქვეყნებია მხოლოდ მაროკო, მავრიკი, ლესოტო და სვაზილენდი.

ტერიტორიული მოწყობის მხრივ ფედერაციულ სახელმწიფოებს მიეკუთვნებიან ეთიოპია, კომორის კუნძულები, ნიგერია და სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა, დანარჩენი ქვეყნები - უნიტარულებია.

ფართობით აფრიკის უდიდესი ქვეყნებია: სუდანი (2,5 მლნ. კვ. კმ), ალჟირი (2,4 მლნ. კვ. კმ) და ზაირი (2,3 მლნ. კვ. კმ). მოსახლეობის მაჩვენებლებით უდიდესი სახელმწიფოებია აფრიკაში (1995 წლის მონაცემებით): ნიგერია (101 მლნ), ეგვიპტე (62 მლნ), ეთიოპია (56 მლნ).

ამერიკის ორი კონტინენტი - ჩრდილო და სამხრეთ ამერიკა, ერთმანეთისაგან გამოყოფილია პანამის არხით. ჩრდილო ამერიკა აღმოაჩინეს X-XII ნორმანებმა. XV ს-ის მიწურულს ქრისტეფორ კოლუმბმა აღმოაჩინეს სამხრეთ ამერიკის ჩრდილო სანაპიროს ნაწილი და ჩრდილო ამერიკის კარიბის ზღვის სანაპიროს ნაწილი. ქვეყნის ამ ნაწილს ამერიკა ეწოდა ფროლენციელი მეზღვაურის ამერიგო ვესპუჩის პატივსაცემად, რომელმაც პირველმა გამოთქვა მო-

საზრება, რომ ახლად აღმოჩენილი მიწა ქვეყნის ახალ ნაწილს წარმოადგენდა. აშშ-ის კონგრესმა, დაეყრდნო რა კუნძულ ნიუფაუნდლენდზე ნორმანების ნამოსახლარის გათხრებს, ოფიციალურად აღიარა ამერიკის პირველ აღმოჩენად ნორმანი ლეივ ერიქსონი, რომლის ღვაწლის აღსანიშნავად ამერიკის აღმოჩენის დღედ 9 ოქტომბერი დადგინდა. კოლუმბის ღვაწლის აღსანიშნავად კი დააწესეს კოლუმბის დღე - 12 ოქტომბერი, როგორც ამერიკის ხელახალი აღმოჩენის დღე.

ამერიკაში 50 ქვეყანაა, რომელთა შორისაც 35 დამოუკიდებელი სახელმწიფოა, დანარჩენი კი - დამოკიდებული ტერიტორიებია.

ამერიკის პოლიტიკურ რუკაზე მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა II მსოფლიო ომის შემდეგ (70-80-იან წლებში). შეიქმნა პოლიტიკურად სუვერენული სახელმწიფოები: ტრინიდადი და ტობაგო (1962წ.), იამაიკა (1962წ.), გაიანა (1966წ.), ბარბადოსი (1966წ.), ბაჰამის კუნძულების თანამეგობრობა (1973წ.), დომინიკის თანამეგობრობა (1978წ.), სენტ-ლუსია (1978წ.), სენტ-ვინსენტი და გრენადინი (1979წ.), ბელიზი (1981წ.), ანტიგუა და ბარბუდა (1981წ.), სენტ-ქრისტოფერი და ნევისი (1983წ.).

ენობრივი და არა გეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით ამერიკაში გამოიყოფა ჩრდილო და ლათინური ამერიკა. ლათინურ ამერიკას მიეკუთვნება ჩრდილოეთ ამერიკის ნაწილი, ცენტრალური ამერიკა, ვესტინდოეთის კუნძულები და სამხრეთ ამერიკა, ე.ი. აშშ და კანადას გარდა დანარჩენი ტერიტორია, მექსიკიდან მოყოლებული უკიდურეს სამხრეთ ნაწილამდე. ტერმინი „ლათინური“ გულისხმობს რომანული ენების საერთო ლათინურ საფუძველს (ესპანური, პორტუგალიური). ამერიკის ყველა ქვეყანა ევროპული ქვეყნების კოლონიები იყვნენ. ლათინური ამერიკის ტერიტორიის უდიდესი ნაწილი გაიყვეს პორტუგალიელებმა და ესპანელებმა, მოგვიანებით ფრანგებმა და ინგლისელებმა. კოლუმბის შემდეგ პირველი ესპანური დასახლებები დაარსდა კუნძულებზე ესპანიოლასა (ჰაიტი) და კუბაზე. XVI-ის I ნახევარში ესპანეთი საბოლოოდ გაბატონდა მექსიკაში, კალიფორნიაში, ფლორიდაში, ცენტრალურ ამერიკაში და სამხრეთ ამერიკის მთელ კონტინენტზე გარდა ბრაზილიისა, რომელიც პორტუგალიამ ჩაიგდო ხელში, გვიანა კი დაინაწილეს ინგლისმა, პოლანდიამ და საფრანგეთმა. მკვიდრი მოსახლეობის დიდი წინააღმდეგობის მიუხედავად ესპანეთმა და პორტუგალიამ აქ თა-ვიანთი ენა და რელიგია (კათოლიციზმი) დაამკვიდრეს.

---

* დღეს სენტ-კიტსი და ნევისი.

1804 წელს ლათინურ ამერიკაში პირველად დამოუკიდებლობას მიაღწია იმ დროისათვის უკვე საფრანგეთის ყოფილმა კოლონიამ - პაიტმა. XX ს-ის დასაწყისში პოლიტიკური დამოუკიდებლობა მიიღეს ლათინური ამერიკის ესპანურ - და პორტუგალიურენოვანმა კოლონიებმა და ა.შ.

დღეისათვის ამერიკის მრავალი კუნძული და ტერიტორია დიდი ქვეყნების (ბრიტანეთის, საფრანგეთის, აშშ და სხვ.) სამფლობელოებს წარმოადგენენ, მაგალითად, ვირჯინიის კუნძულები (ნაწილი აშშ, ნაწილი ბრიტ.), პანამის არხის ზონა (აშშ), პუერტო-რიკო (აშშ), გვიანა (საფრ.), გრენლანდია (დანია) და სხვ.

ამერიკის კონტინენტზე 10 მონარქიული ქვეყანაა: ანტიგუა და ბარბუდა, ბელიზი, გრენადა, კანადა, სენტ-ვინსენტი და გრენადინი, სენტ-კიტსი და ნევისი, სენტ-ლუსია, იამაიკა. ისინი დიდი ბრიტანეთის თანამეგობრობის შექმადგენელი ქვეყნებია, სადაც მეფობს გაერთიანებული სამეფოს მონარქი (ამჟამად დედოფალი ელისაბედ II).

ფართობით ამერიკის უდიდესი ქვეყნებია: კანადა (10 მლნ კვ.კმ), აშშ (9,4 მლნ კვ.კმ), და ბრაზილია (8,5 მლნ კვ.კმ), რომლებიც მსოფლიოს ხუთეულში შედიან.

მოსახლეობით ამერიკის ქვეყნებიდან (1995 წლის მონაცემებით) გამოირჩევიან: აშშ (264 მლნ), ბრაზილია (161 მლნ), მექსიკა (94 მლნ).

ავსტრალია-ოკეანეთი მოიცავს ავსტრალიის კონტინენტს და წყნარი ოკეანის უამრავ კუნძულს. ავსტრალიის, ახალი ზელანდიის, ფიჯის და სხვა კუნძულების პირველი აღმომჩენები იყვნენ - პოლანდიელი მეზღვაურები - იანცი (1605 წ. - ავსტრალიაში) და ტასმანი (1642-43 წ.წ.). ინგლისის სამფლობელოდ იქცნენ ისინი მათი ხელმეორე „აღმოჩენისას“ ჯ. კუკის მიერ 1769-70 წლებში. XX ს-ის დასაწყისამდე ავსტრალია ინარჩუნებდა მნიშვნელოვან ეკონომიკურ და პოლიტიკურ დამოკიდებულებას დიდ ბრიტანეთზე. 1931 წელს ავსტრალიამ სრული დამოუკიდებლობა მიიღო მეტროპოლიიდან საგარეო და საშინაო საქმეებში. კუნძულ ახალი გვინეის ჩრდილო-აღმოსავლეთი (ინგლისის ყოფილი კოლონია პაპუა) და სამხრეთ-აღმოსავლეთი (ავსტრალიის სამეურვეო ტერიტორია) ნაწილები 1949 წელს გაერთიანდნენ და 1975 წელს პაპუა-ახალი გვინეა დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ გამოცხადდა. ფიჯის კუნძულები 1970 წლამდე ინგლისის კოლონიას წარმოადგენდა, შემდეგ კი დამოუკიდებლობა მოიპოვა. ეს ქვეყნები დომინიონის სტატუსით შევიდნენ გაერთიანებული სამეფოს თანამეგობრობაში.

II მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში ოკეანეთის ქვეყნებიდან დამოუკიდებლობას იღებს დასავლეთ სამოა (1962 წ.), ნაურუ (1968 წ.),

რომელიც გაეროს სამეურვეო ტერიტორიას წარმოადგენდა ინგლისის, ავსტრალიის და ახალი ზელანდიის მმართველობით. 1970 წელს სამეფო ტონგა ბრიტანეთის პროტექტორატის შემდეგ აცხადებს დამოუკიდებლობას. მოგვიანებით (1978-80წ.წ.) დამოუკიდებლობას იღებენ სოლომონის კუნძულები, ტუვალუ და კირიბატი დიდი ბრიტანეთიდან, ვანუატუ (ყოფილი ახალი ქებრიდები 1980 წლამდე) საფრანგეთ-ბრიტანეთის თანამმართველობიდან და ა.შ.

1991 წელს ოკეანეთში გაჩნდა ორი სუვერენული სახელმწიფო - მარშალის კუნძულები და მიკრონეზია (ყოფილი სამეურვეო ტერიტორიები). მოგვიანებით, 1994 წელს დამუკიდებელი სახელმწიფოს სტატუსს იღებს კაროლინის კუნძულების დასავლეთი ნაწილი - პალაუ.

მმართველობის ფორმის მიხედვით ავსტრალიის კავშირი, ახალი ზელანდია, პაპუა-ახალი გვინეა, სოლომონის კუნძულები და ტუვალუ გაერთიანებული სამეფოს თანამეგობრობის შემადგენლობაში არიან, სადაც მეფობს ბრიტანეთის მონარქი. ამ რეგიონში მონარქიულ ქვეყნებს მიეკუთვნებიან ასევე სამეფო ტონგა დასავლეთ სამოა.

ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის მიხედვით ამ რეგიონში მხოლოდ ავსტრალიის კავშირია ფედერაციული, ყველა დანარჩენი კი უნიტარული სახელმწიფოებია. ამ რეგიონში განვითარებულ ქვეყნებს მიეკუთვნებიან ავსტრალიის კავშირი და ახალი ზელანდია, დანარჩენი ქვეყნები განვითარებადია.

ოკეანეთში ბევრი ტერიტორიები ჯერაც დამოკიდებულია: აღმოსავლეთ სამოა (აშშ), გუამა (აშშ), პიტკერნი (ბრიტ.), ახალი კალედონია (საფრ.), უილსი (საფრ.), ფუტუნა (საფრ.) და სხვ.

1973 წელს ავსტრალია-ოკეანეთში შეიქმნა ეკონომიკური ორგანიზაცია-ეკონომიკური თანამშრომლობის სამხრეთ-წყნაროკეანური ბიურო.

ტერიტორიის ფართობის მიხედვით ავსტრალია-ოკეანეთში უდიდესი ქვეყნებია: ავსტრალიის კავშირი (7,7 მლნ კვ.კმ), პაპუა-ახალი გვინეა (0,5 მლნ კვ.კმ), და ახალი ზელანდია (0,3 მლნ კვ.კმ). ეს ქვეყნები 1995 წლის მონაცემებით, მოსახლეობის მაღალი მაჩვენებლებითაც გამოირჩევიან ამ რეგიონში: ავსტრალიის კავშირი (18,3 მლნ) პაპუა-ახალი გვინეა (4,3 მლნ), ახალი ზელანდია (3,4 მლნ).

---

* ორგანიზაციის შტაბ-ბინა მდებარეობს ქ. სუვაში (ფიჯი).

გეოგრაფიული გარემო და ბუნებრივი რესურსები

XX ს. 50-იანი წლებიდან დაწყებულმა სამეცნიერო-ტექნიკურმა რევოლუციამ, წარმოებების რიცხვისა და მათი მოცულობების, ასევე მსოფლიო მოსახლეობის სწრაფმა ზრდამ, გამოიწვია ჩვენი პლანეტის ბუნებრივი გარემოს დაბინძურება და ბუნებრივი რესურსების გადაჭარბებული ხარჯვა. აქედან გამომდინარე, კაცობრიობა დადგა დილემის წინაშე: როგორ შეინარჩუნოს მისთვის ხელსაყრელი (სასურველი) ეკოლოგიურად სუფთა გარემო და როგორ უზრუნველყოს თავის ბუნებრივი რესურსებით.

რესურსი (resources) ფრანგული სიტყვაა და ნიშნავს მარანს, საშუალებას, წყაროს. ფართო გაგებით, ბუნებრივი რესურსის ცნებაში იგულისხმება ბუნებაში არსებული ყველაფერი ის, რასაც ადამიანი უშუალოდ ან არაპირდაპირ იყენებს თავის სამეურნეო საქმიანობაში. ბუნებრივ რესურსებს მიეკუთვნება მზის ენერგია, ჰაერი, ნიადაგი, წყალი, წიაღისეული სიმდიდრე, მცენარეული საფარი და ცხოველთა სამყარო. შეიძლება ითქვას, ბუნების თითქმის ყველა კომპონენტი ბუნებრივი რესურსია.

ბუნებრივი რესურსი, აერთიანებს რა ბუნებრივ ნივთიერებებსა და ენერგიას, რომელიც გამოიყენება წარმოებაში, აუცილებელი პირობაა მატერიალური დოვლათის შესაქმნელად. ბუნებრივი რესურსის გონივრული გამოყენება ადამიანს შეუქმნის საშუალებას უკეთესი ცხოვრებისათვის, ხოლო მათ გადაჭარბებულ ხარჯვას, ბუნებისადმი არაგონივრულ დამოკიდებულებას, შეუძლია უდიდესი ზიანი მიაყენოს მას. გამოყენების მიხედვით ბუნებრივი რესურსები არის ამოუწურავი და ამოწურვადი. ამოუწურავია მზის, გეოთერმული, ქარის, ზღვის მოქცევისა და უკუქცევის ენერგია, ოკეანის ღინებები და ა.შ., რომლებსაც გააჩნიათ გამოყენების უსაზღვრო შესაძლებლობანი, მაგრამ მათი გამოყენება ჯერ-ჯერობით ბრკოლდება ტექნიკის განვითარების დონის გამო. ამოწურვადი ბუნებრივი რესურსები იყოფა ალუდგენელ და აღდგენად რესურსებად. ალუდგენელია წიაღისეული სიმდიდრე (ნახშირი, ნავთობი, საწვავი გაზი, ლითონები და სხვ.), რომელთა ხარჯვა, ცხადია, იწვევს მათ გამოღვევას. აღდგენადი რესურსებია: წყალი, ჰაერი, ნიადაგი, მცენარეულობა და ცხოველები.

ადამიანმა ყველა ბუნებრივი რესურსი, ამოწურვადია იგი, თუ ამოუწურავი, გონივრულად უნდა გამოიყენოს. მათი რაციონალური გამოყენება გულისხმობს რიგი ღონისძიებების გატარებას: 1. საწარმოო ნარჩენების მინიმუმამდე დაყვანა და მათი მაქსიმალური გაუვნებელყოფა; 2. ბუნებრივი რესურსის ყველა კომპონენტის კომპლექსურად, და რაც მთავარია, დანაკარგების გარეშე გამოყენება; 3. ბუნებ-

რივი რესურსებისათვის თვითაღდგენის უნარის შენარჩუნება. 4. წიაღისეული სიმდიდრის მოპოვებას უნდა მოჰყვეს დაზიანებული ნიადაგური საფარის წესრიგში მოყვანა (რეკულტივაცია); 5. აუცილებელია ნიადაგის დასვენება და განოყიერება; 6. მკაცრად დასაცავია ნადირობის წესები; 7. საჭიროა აქტიური ბრძოლა ბრაკონიერთა წინააღმდეგ და ა.შ.

ბუნებრივი რესურსების რაციონალური გამოყენებისათვის აუცილებელია მათი სამეურნეო შეფასება, რაც ითვალისწინებს — მარაგის, ხარისხის, შემადგენლობის, განლაგებისა და ექსპლუატაციის პირობების დადგენას, ასევე დანახარჯების, რენტაბელობის და სატრანსპორტო პირობების წინასწარ განსაზღვრას.

იყენებს რა ბუნებრივ რესურსებს, ადამიანი ამავდროულად მოქმედებს ბუნებაზე. მას გაჰყავს სარწყავი არხები გვალვიან რაიონებში, აშრობს ჭაობებს, ქმნის წყალსაცავებს, აშენებს ღიდი მასშტაბის საინჟინრო ნაგებობებს, სადაც სანახავი მიწები ჭირდებათ. ჩეხავს ტყეს, გაყავს გზები, იპყრობს ოკეანესა და კოსმოსს. ყველაფერ ამას, ე.ი. ადამიანის ზემოქმედებას ბუნებაზე, *ანთროპოგენული ფაქტორი* ეწოდება. ამჟამად ძირითადი ანთროპოგენული ფაქტორების მაჩვენებლებად მიჩნეულია: 1. ადამიანის მიერ გამოქმდეებული ენერგიის ინტენსიური ზრდა; 2. ატმოსფეროში ნახშიროჟანგის მნიშვნელოვანი მატება, რომელსაც თან სდევს „სათბურის ეფექტის“ გაძლიერება; 3. ატმოსფერული აეროზოლების კოცენტრაციის ზრდა; 4. ადამიანის მიერ დედამიწის ქვეფენილი ზედაპირის დაუნდობელი ექსპლუატაცია, რაც პირველყოვლისა გულისხმობს ტყეების ჩეხვას, ნიადაგის ეროზიას, წყლების გაბინძურებას და ა.შ. ამ ნეგატიურ პროცესებს კიდევ უფრო აძლიერებს დედამიწის მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა (ყოველწლიურად 80-85 მლნ კაცით), რასაც თან სდევს წიაღისეულ სიმდიდრეთა ზეინტენსიური გამოყენება.

ამჟამად, კაცობრიობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პრობლემას ბუნების დაცვა, ანუ მისი ეკოლოგიური წონასწორობის შენარჩუნება წარმოადგენს. ბუნება, რომელიც ცალკეული ელემენტებისაგან (რელიეფი, ნიადაგი, ჰაერი, წყალი, მცენარეული საფარი და ცხოველთა სამყარო) შედგება, წარმოადგენს ერთ მთლიან სისტემას, რომელშიც ურთულესი ბიოლოგიური, ქიმიური და ფიზიკური პროცესები მიმდინარეობს. ამ ელემენტებს შორის მჭიდრო ურთიერთკავშირები არსებობს, რადგან ერთის შეცვლა იწვევს მეორის შეცვლას, მეორის შეცვლა — მესამისას და ა.შ. მაგალითად, წყლის რესურსების ამოწურვას მოცემულ ტერიტორიაზე მოსდევს მცენარეულის გაჩანაგება. ეს კი უდაოდ გამოიწვევს ადგილობრივი მიკრო

კლიმატის შეცვლას და ფაუნის მიგრაციას (უკეთეს შემთხვევაში) ან განადგურებას.

ბუნებაში მიმდინარე ურთიერთდაკავშირებულ მოვლენათა ჯაჭვში არც თუ დიდი ხანია (დაახლოებით 1,5-1,8 მლნ წლის წინ) შემოვიდა სრულიად ახალი ელემენტი - ადამიანი, რომელმაც თავისი სამეურნეო საქმიანობით უარყოფითად იმოქმედა ბუნებაზე, ე.ი. გეოგრაფიულ გარემოზე. გეოგრაფიული გარემო დიდ გავლენას ახდენს ადამიანის არა მარტო მატერიალურ პირობებზე, არამედ გარკვეულ დალს ასევე მის სულიერ სამყაროს, ჯანმრთელობასა და ტემპერამენტს. ადამიანის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში გარემოს როლის შეფასებისას შეიძლება დაშვებულ იქნეს 2 შეცდომა: 1. როდესაც ვაჭარბებთ ბუნების როლს. 2. როდესაც სათანადოდ არ ვაფასებთ მას. განსაკუთრებით უარყოფითი შედეგი მოჰყვა მეორე შეცდომას, როდესაც მოვიწოდებთ ბუნების „დამორჩილებას“.

კაცობრიობის მთელი ისტორია მჭიდროდ არის დაკავშირებული ბუნებასთან. ადამიანი თავის გაჩენის პირველი დღიდან ბუნებას თავის სასარგებლოდ იყენებს. ე.ი. მოქმედებს მასზე. ადამიანმა პირველად მაშინ იმოქმედა ბუნებაზე, როდესაც ზიდან ნაყოფი მოწყვიტა, თევზი დაიჭირა, ნადირი მოკლა, ტყე გაჩეხა. ადამიანმა ატმოსფერული ჰაერი პირველად მაშინ გააბინძურა, როდესაც პირველი კოცონი დაანთო. მას შემდეგ დიდმა დრომ განვლო. მხოლოდ ახლა, დაახლოებით ბოლო 2 ათეული წელია, რაც ადამიანი თავისი სამეურნეო საქმიანობით გასცდა იმ დასაშვებ ზღვარს, რომელიც განაპირობებს წონასწორობას ბუნებაში. ბუნებაზე ადამიანის შეუგნებელი და გადაჭარბებული ზემოქმედების შედეგად რაოდენობრივად შემცირდა მცენარისა და ცხოველის ბევრი სახეობა, ნაწილი მთლიანად გადაშენდა, ზოგი კი მოსპობის პირასაა მისული. ასეთები შეტანილია სპეციალურ ე.წ. „წითელ წიგნში“. საშიშროების მაუწყებელი ამ წიგნის მიზანია გაამახვილოს ფართე საზოგადოების ყურადღება მასში შეტანილი ფლორისა და ფაუნის ჯიშების გადასარჩენად.

ანთროპოგენული ფაქტორის გაძლიერება მოითხოვს ბუნების დამცავი მექანიზმების შექმნას. ასეთი დამცავი მექანიზმების ეფექტური მუშაობა დამოკიდებულია მთელი რიგი პრობლემების გადაჭრასთან, რომელთა შორის მნიშვნელოვანია შემდეგი: დედამიწის ყველა კუთხეში ყოველგვარი საომარი მოქმედებების შეწყვეტა; ეკოლოგიურად სუფთა ენერგიის ახალი წყაროების შექმნა; საწარმოთა აღჭურვა მაღალტექნოლოგიური დანადგარებით; მსოფლიოს მოსახლეობის რაოდენობის რეგულირება; ბუნებრივი რესურსების გამოყენებისადმი პრინციპულად ახალი მიდგომა, რაც მათი ექსპლუატაციის შეზღუდვასა და მომჭირნედ გამოყენებას გულისხმობს; ნაკრძალებისა და ეროვნული პარკების შექმნა და აგრეთვე, ადამიან-

თა მიერ ბუნებრივ-ეკოლოგიური კანონების სავალდებულო დაცვა. მთელს მსოფლიოში მიმდინარეობს ფართო მასშტაბის ქუშაობა ბუნების დასაცავად, როგორც ცალკეულ სახელმწიფოებში, ასევე საერთაშორისო პროგრამებით. ამჟამად, ცივილიზაციის ღონის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მაჩვენებელს სწორედ ბუნებისადმი დამოკიდებულება წარმოადგენს.

მინერალური რესურსები

მინერალური რესურსები-სასარგებლო წიაღისეული წარმოადგენს მიწის წიაღში, ან მის ზედაპირზე განლაგებულ გეოლოგიურ სხეულს (ქანს), რომელშიც სხვადასხვა სახის ქიმიური და ფიზიკური პროცესების შედეგად მრავალი არაორგანული და ორგანული მინერალური ნივთიერებები წარმოიქმნა. ხშირად ეს წარმონაქმნები ისეთი დიდი რაოდენობითაა, რომ შესაძლებელია მათი გამოყენება მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობაში. ამჟამად ადამიანი იყენებს 200-მდე სხვადასხვა სახის წიაღისეულს, რომელთა განლაგება და მარაგიც დამოკიდებულია დედამიწის ქერქის აგებულებასა და ქანების წარმოშობაზე (ე.ი. გეოლოგიური კანონზომიერებებზე).

სასარგებლო წიაღისეულს ფართოდ იყენებენ მეურნეობის თითქმის ყველა დარგში. შეიძლება ითქვას, რომ მინერალური რესურსების გარეშე წარმოუდგენელია ენერგეტიკის, მეტალურგიის, ქიმიის და საერთოდ, ნებისმიერი დარგის წარმოება. წყლის რესურსებთან ერთად მინერალური რესურსები ცივილიზაციის ძირითადი საფუძველია, რაზეც ნათლად მიუთითებს თუნდაც კაცობრიობის ისტორიული განვითარების უძველესი პერიოდის ეტაპები-ქვის ხანა, სპილენძის, ბრინჯაოს და რკინის ხანა.

მინერალური რესურსებით კაცობრიობის უზრუნველყოფის შეფასებისას აუცილებელია გავითვალისწინოთ ორი გარემოება: 1. იგი აღუდგენელი (არაგანახლებადი) რესურსების კატეგორიას მიეკუთვნება და 2. მასზე მოთხოვნილება განუწყვეტლივ იზრდება, თუმცა თანამედროვე ტექნოლოგიები ძირითადად მიმართულია მინერალური რესურსების ეკონომიკურ ზარჯვაზე. თუ, 1980წ. დედამიწის წიაღიდან ამოღებულ იქნა 120 მლრდ ტ. სხვადასხვა სახის მინერალური ნედლეული, 2000 წლისათვის მსოფლიო სამრეწველო წარმოების საერთო მოცულობის მატებასთან ერთად, სავარაუდოა ეს სიდიდე 300 მლრდ ტონამდე გაიზარდოს.

დედამიწის ქერქის გეოლოგიური აგებულების ფორმირება და-
ახლოებით 4,5 მლრდ წელი მიმდინარეობდა. ამ პროცესს დედამიწის
ქერქში თან სდევდა ქიმიური ელემენტებისა და მათი ნაერთების გა-
ნაწილება და გადანაწილება, რამაც გამოიწვია მათი არათანაბარი
სივრცობრივი გავრცელება. ეს კი დიდ გავლენას ახდენს ცალკეული
ქვეყნების ეკონომიკის განვითარებასა და სპეციალიზაციაზე. ამი-
ტომ, ტერიტორიის გეოლოგიური აგებულების ძირითადი თავისე-
ბურებების შესწავლას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ამა თუ იმ
ქვეყნის სასარგებლო წიაღისეულის სახეობებისა და მარაგის დად-
გენაში. ქვეყნის ძლიერებას მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს მინერა-
ლური რესურსები, რომელიც მოიცავს ყველა ბუნებრივ სიმდიდრეს
ძვირფასი ქვებიდან დაწყებული - სუფრის მარილითა და ნავთობით
დამთავრებული; თუმცა არსებობს გამოწვევებიც; მაგ.: იაპონია,
ვატიკანი, სინგაპური, ისლანდია და სხვ., რომლებიც ღარიბია
მინერალური რესურსებით, მაგრამ ფინანსურად უაღრესად მდიდარ
ქვეყნებს წარმოადგენენ.

თავისი ფიზიკური თვისებების მიხედვით ანსხვავებენ მყარ,
თხევად და გაზობრივ სასარგებლო წიაღისეულს. გამოყენების მი-
ხედვით კი გამოიყოფა:

1. **ლითონური** (ანუ მადნეული), რომელშიც ერთიანდება შავი და
ფერადი, რადიაქტიული და იშვიათი ლითონური მადნები; 2. **არა-
ლითონური** (ანუ არამადნეული), რომელიც თავის მხრივ იყოფა შემ-
დეგ სახეობებად: ა) სათბობ-ენერგეტიკული (ანუ კაუსტობიოლითო-
ნური), რომელიც წარმოდგენილია ნახშირით, ნავთობით, ბუნებრივი
აირით, ტორფითა და საწვავი ფიქლებით; ბ) სამთო-ქიმიური ნედლე-
ული (აპატიტები, ფოსფორიტები, თვითნაბადი გოგირდი, სუფრის
მარილი, ბუნებრივი სოდა და სხვ.); გ) სამთო-ტექნიკური (კალინი,
ცეცხლგამძლე, მჟავაგამძლე და ბენტონიტური თიხები, თაბაშირი,
ანჰიდრიტი და სხვ.), დ) მოსაპირკეთებელი და ძვირფასი სანახელა-
ვო ქვები (მარმარილო, ბაზალტი, გრანიტი, ტუფი, მალაქიტი, ლაბ-
რადორი, ნეფრიტი, ქარვა, მთის ბროლი და სხვ.) და 3. **ჰიდრომინერა-
ლური წყლები**.

რკინა დედამიწის ქერქის შემადგენელ ქანებს შორის ერთ-
ერთი ყველაზე ფართოდ გავრცელებული ლითონია. ცნობილი მი-
ნერალოგის ა. ფერსმანის გამოთვლებით დედამიწის ქერქის მთელი
წონის 42% რკინაზე მოდის. წარმოშობის მიხედვით იგი შეიძლება
იყოს როგორც დანალექი, ასევე მაგმური და მეტამორფული. რკინის
მსოფლიო მარაგი 360 მლრდ ტ. შეადგენს. მისი უდიდესი საბადოე-
ბია რუსეთსა და უკრაინაში (კურსკის მაგნიტური ანომალია, ურა-
ლი, კრივოი როგი), ბრაზილიაში, კანადაში, ავსტრალიაში, ინდოეთ-
ში, ყაზახეთი, ჩინეთში და სკანდინავიის ქვეყნებში (შვედეთსა და

ნორვეგიაში). რკინა შავი მეტალურგიის „პურია“, ურომლისოდაც შეუძლებელია მანქანათმშენებლობა, გემთმშენებლობა, რკინიგზები-სა და ხიდების შენება, ქვეყნის თავდაცვა და სხვ.

შემდეგი მნიშვნელოვანი ლითონური წარმონაქმნია მანგანუმი. ეს არის ძნელად სადნობი, მოვერცხლისფერო ლითონი, რომელსაც იყენებენ შავ მეტალურგიაში სხვა ლითონებში შესადნობად მაღალ-ხარისხოვანი თუჯისა და ფოლადის მისაღებად. ამჟამად, მთელი ამოღებული მანგანუმის თითქმის 95% გამოყენებულია მეტალურგიაში, ხოლო 5% იხმარება სოფლის მეურნეობასა და ქიმიურ მრეწველობაში. მისი უდიდესი საბადოებია უკრაინაში (ნიკოპოლი), ინდოეთში, აფრიკაში (გაბონი), ყაზახეთში, საქართველოში (ჭიათურა) და სხვ.

ფერადი ლითონებიდან აღსანიშნავია სპილენძი, ტყვია, თუთია. ვერცხლი, ბოქსიტები, ნიკელი, კობალტი, ტიტანი, კალა და მრავალი სხვ. ადამიანი სპილენძს ჯერ კიდევ ბრინჯაოს ხანაში, დაახლოებით 6000 წლის წინათ იყენებდა. იგი მიწის წიაღში ხალასი სახით მოიპოვება და მის დასამუშავებლად მარტივი ტექნოლოგიც საკმარისია. მისი დიდი საბადოებია აფრიკაში (ზაირი და ზამბია), ყაზახეთი, აშშ, რუსეთში (სამხრეთ ურალი), ჩილეში და ა.შ.

ტყვია, თუთია და ვერცხლი ჩვეულებრივ ერთსა და იმავე საბადოებში გვხვდება. მათი დიდი მარაგი გააჩნია არგენტინას, გერმანიას, რუსეთს, კონგოს და ბევრ სხვა ქვეყანას. ალუმინი თავისი სიმსუბუქისა და დიდი სითბო- და ელექტროგამტარობის გამო ფართოდაა გამოყენებული მანქანათმშენებლობაში (განსაკუთრებით ავიაციაში) და ენერგეტიკაში. ბოლო წლებში მას მნიშვნელობა ენიჭება, როგორც სტრატეგიულ ლითონს. ალუმინის მისაღებ ძირითად ნედლეულს ბოქსიტები წარმოადგენს, რომლის მნიშვნელოვან საბადოებს ვხვდებით რუსეთში, ყაზახეთი, აფრიკაში (გვინეა), ცენტრალურ ამერიკაში (იამაიკა), ბალკანეთსა და ავსტრალიაში.

იშვიათი ლითონების ჯგუფს მიეკუთვნება ოქრო. გამოანგარიშებულია, რომ დედამიწის ქერქში ოქროს საშუალო რაოდენობა პროცენტის მემილიონედ ნაწილს არ აღემატება. სუფთა ოქრო ბუნებაში იშვიათად გვხვდება. ის ჩვეულებრივ მინარევის სახითაა სხვა მინერალებთან ერთად. მსოფლიოში ოქროს ცნობილი საბადოებია სამხრეთ აფრიკაში, რუსეთში, ჩრდილო ამერიკაში (კალიფორნიაში, ალასკასა და კანადაში), ყაზახისტანში, უზბეკეთში, ავსტრალიასა და ბევრ სხვა ქვეყნებში.

ქვანახშირი მყარ კაუსტობიოლითების ჯგუფს მიეკუთვნება. იგი საკმაოდ ხშირად გვხვდება დედამიწის ქერქში. მძიმე ინდუსტრიისათვის უაღრესად საჭირო ნედლეულია. იგი უმთავრესად საწვავი მასალაა, რაც მისი მაღალი თბოუნარიანობით აიხსნება. მსოფლი-

ოში ცნობილია ნახშირის 4 ათასამდე საბადო. მისი მსოფლიო მარაგის 3/5 მოდის აზიაზე, 1/4 ჩრდილო ამერიკაზე. ძირითადი ნაწილი მარაგისა თავმოყრილია მსოფლიოს 10 უმსხვილეს აუზში: ტუნგუსის, ლენის, ტაიმირის, კანსკ-აჩინსკის, პეჩორის, კუზნეცკის (რუსეთი), ღონეცკის (უკრაინა), რურის (გერმანია), აპალაჩის მთებში და ილიონისის შტატში (აშშ) და სხვ. რუსეთის ნახშირის მარაგი 6 ტრლნ ტონად არის შეფასებული, აშშ - 3,6 ტრლნ ტ., ჩინეთის - 1,5 ტრლნ ტ. სამხრეთ ნახევარსფეროში ნახშირის მნიშვნელოვანი მარაგია ავსტრალიაში და სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკაში. აღსანიშნავია, რომ განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობა გეოლოგიურად ნაკლებად შესწავლილია და ამიტომ ძნელია მათი მარაგების შეფასება.

ნავთობი, ანუ „თხევადი შავი ოქრო“ ენერგიის, სითბოსა და სინათლის წყაროა და ამიტომაცაა იგი ერთ-ერთი უძვირფასესი ნედლეული, რომელიც მიწის ქერქის შემადგენელ შრეებშია განლაგებული. უძველეს დროში მას „მიწის ზეთს“ უწოდებდნენ, რომლის გამოხდის შემდეგ ასეულობით სხვადასხვა სახის პროდუქციასღებულობენ. მათ ფართო გამოყენება აქვთ მეურნეობის სხვადასხვა დარგში, განსაკუთრებით ტრანსპორტში და ქვეყნის თავდაცვის საქმეში. დედამიწაზე ნავთობის ათასობით საბადოა. უდიდესი საბადოები ძირითადად თავმოყრილია აზიაში, კერძოდ სპარსეთის ყურის სანაპიროებზე (საუდის არაბეთი, ქუვეიტი, არაბთა გაერთიანებული საამიროები, ირანი, ერაყი), რუსეთში, ჩინეთში, მექსიკაში, აშშ, ვენესუელაში, დიდ ბრიტანეთსა და ნორვეგიის შელფზე. ნავთობის მსოფლიო მარაგი 400 მლრდ ტონას უტოლდება.

ბუნებრივი გაზი ზმირად თან სდევს ნავთობს, მაგრამ ზოგჯერ ცალკე საბადოსაც ქმნის. მისი დიდი მარაგია დასავლეთ ციმბირში (რუსეთი), თურქმენეთში, უზბეკეთში, ჩრდილო აფრიკის ქვეყნებში, ალასკაზე, კანადაში, ნიდერლანდებსა და ნორვეგიის შელფზე. მისი მსოფლიო მარაგი 350 მლრდ მ³-ია.

მეცნიერებისა და ტექნიკის პროგრესმა განაპირობა საკმაოდ თავისებური თვისებების (რადიაქტიული) მქონე - ურანის მადნების სათბობენერგეტიკულ რესურსად გამოყენების შესაძლებლობა. ამჟამად ეს იშვიათი მეტალი - ურანი (მისი შემცველობა 1 ტ. ქანში - 4 გრამია) სამრეწველო ატომური ენერგიის ძირითადი წყაროა. მსოფლიოში ცნობილია მისი შემდეგი საბადოები: სამხრეთ აფრიკაში, რუსეთში (ალტაის მხარე), სამხრეთ ამერიკაში (ჩილე, არგენტინა), ჩეხეთში და სხვაგან.

სამთო ქიმიური ნედლეულიდან ყველაზე დიდი რაოდენობით ადამიანი იყენებს სუფრის მარილსა და ბუნებრივ სოდას, რომელთა საბადოებია ავსტრიაში, პოლონეთში, გერმანიაში, ყაზახეთში, რუ-

სეთში, ასევე ჩრდილო აფრიკასა და ავსტრალიაში. სამთო-ტექნიკურ ნედლეულს (ცეცხლგამძლე და მუავაგამძლე, ასევე ბეტონიტურ თიხებს, კაოლინს და ბევრ სხვ.) ადამიანი იყენებს მშენებლობაში, კერამიკის, შუშისა და სხვა სახის წარმოებაში. მათი მარაგი თითქმის ყველა ქვეყანას გააჩნია. მშენებლობის საქმეში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვთ საამშენებლო ქვებს, რომლებიც თავიანთი ფიზიკური და ქიმიური თვისებებით, ასევე წარმოშობით, მრავალნაირია. ესენია საცემენტე ნედლეული, სააგურე თიხები და მოსაპირკეთებელი, ანუ დეკორატიული ქვები (გრანიტი, ტუფი, მარმარილო, ბაზალტი, ლაბრადორი და სხვ.). მსოფლიოში მათი უდიდესი საბადოებია რუსეთში, იტალიაში, საბერძნეთში, აშშ, სომხეთში და ბევრ სხვა ქვეყნებში.

ძვირფასი-სანახელავო-ქვებიდან, რომელიც საიუველირეო საქმის ძირითად საფუძველს წარმოადგენს, განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ისეთ ძვირფას მინერალს, როგორიცაა ალმასი. ეს სიტყვა ბერძნული წარმოშობისაა და უძლევებს ნიშნავს. მართლაც ალმასი უმაგრესი მინერალია ყველა მინერალს შორის, რომელიც მიწის ქერქშია გავრცელებული. ბუნებაში იგი სხვადასხვა სიდიდის აგრეგატებად გვხვდება. მისი სიდიდე ცვალებადია - კარატემდე შეასედი ნაწილიდან, რამდენიმე ასეულ კარატემდე (1 კარატი - 0.2 გრ.). ამ იშვიათი სილამაზის მქონე ძვირფასი ქვის უდიდესი საბადოებია სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკაში (სარ), კონგოში, რუსეთში (დასავლეთი იაკუტია) და ბრაზილიაში. სულ ახლახანს, რუსეთში, თეთრი ზღვის სანაპიროზე, აღმოაჩინეს ალმასების მსხვილი საბადოები. დაახლოებით 5 ათასი წელია, რაც კაცობრიობა ალმასს იცნობს, როგორც საინტერესო და ძალზედ საჭირო მინერალს. ალმასის დამუშავების შემდეგ მიიღება ბრილიანტი. ალმასი იმდენად საჭირო მინერალია, რომ მისი დამუშავების დროს მიღებულ მტკვერსაც არ კარგავენ. ალმასის ფხვნილს იყენებენ მაგარი შენადნობებისათვის და თვით ალმასის სახეხად. ალმასის დამუშავების, და საერთოდ, საიუველირეო საქმე მსოფლიოში ყველაზე მაღალ დონეზე ამსტერდამში (ნიდერლანდები).

ადამიანის ჯანმრთელობისათვის მნიშვნელოვანი წიაღისეული სიმდიდრეა მიწისქვეშა (ზოგჯერ ზედაპირული) მინერალური წყლები, რომლებიც დიდი რაოდენობით შეიცავენ ბიოლოგიურად აქტიურ მინერალურ (იშვიათად ორგანულ) კომპონენტებს და აქვთ განსაკუთრებული ფიზიკურ-ქიმიური თვისებები (ტემპერატურა, რადიოაქტიობა და სხვ.), რის გამოც მათ სამკურნალო საშუალებად იყენებენ. ასეთი მინერალური წყლებით მსოფლიოში განთქმულია კავკასია, სადაც 300-მდე სახის მინერალურ წყაროს ვხვდებით.

დადგენილია, რომ კაცობრიობის მთელი ისტორიის მანძილზე სულ აღმოჩენილია 180 მლრდ ტ. ნახშირი, 85 მლრდ ტ. ნავთობი, 40 მლრდ ტ. რკინის მადანი, 1,5 მლრდ ტ. ბოქსიტები, 250 მლრდ ტ. სპილენძის მადანი, 100 ათასი ტ. ოქრო და 60 000 ტ. ურანი. აღსანიშნავია, რომ აღნიშნული რაოდენობის 50-85% ამოღებულ იქნა უკანასკნელი 30 წლის მანძილზე. სასარგებლო წიაღისეულის ძებნა-ძიება მიმდინარეობს როგორც ვერტიკალური (სიღრმეში), ასევე ჰორიზონტალური მიმართულებით.

მნიშვნელოვნად გაიზარდა ეკონომიკურად მძლავრი ქვეყნების მოთხოვნილება განვითარებადი ქვეყნების მინერალურ ნედლეულზე. ყიდულობენ რა ამ ნედლეულს იაფად, მდიდარი კაპიტალისტური სახელმწიფოები მნიშვნელოვნად ზოგავენ თავიანთი სტრატეგიული მნიშვნელობის წიაღისეულ რესურსებს. ამის კარგი მაგალითია ამერიკის შეერთებული შტატები, რომელიც ნავთობის იმპორტიორი ქვეყანაა, თუმცა ნავთობის დიდი საბადოები გააჩნია. ამ პოლიტიკას იგი ახორციელებს სხვა მინერალური ნედლეულის მიმართაც.

კაცობრიობის გაზრდილ მოთხოვნილებებს მინერალურ რესურსებზე სამომავლოდ რამდენადმე დააკმაყოფილებს ოკეანის მინერალური რესურსების ათვისება, რომელმაც განსაკუთრებული ადგილი დაიჭირა წიაღისეული სიმდიდრის ძებნა-ძიების საქმეში. მაგ. ქვანახშირის წყალქვეშა ამოღება წარმოებს: დიდ ბრიტანეთში (ამოღების 10%), კანადაში, იაპონიაში და სხვაგან. ამჟამად განსაკუთრებით დიდი მოცულობის საწვავი აირი და ნავთობი ამოაქვთ ზღვის შეღწიდან მექსიკას, აშშ, ინგლისს, ნორვეგიას და სხვ. პესკექტივაშია სხვა მინერალური რესურსების საბადოების ექსპლუატაცია ინდოეთის და ატლანტის ოკეანეთა აუზებში. აქედან გამომდინარე, სერიოზული საფუძველი არსებობს ოპტიმიზმის, მიუხედავად იმისა, რომ კაცობრიობისთვის მინერალური რესურსებით უზრუნველყოფის ზოგიერთი ასპექტი კვლავ მწვავედ დგას.

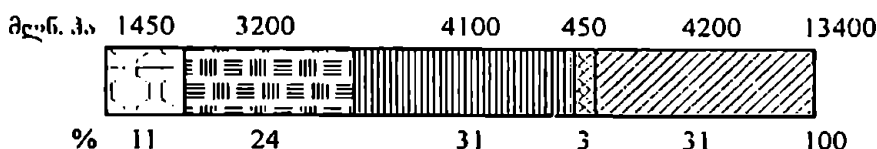
მიწის რესურსები

მიწა არის ბუნების უმთავრესი რესურსი, ურომლისოდაც წარმოუდგენელია ადამიანის, მით უმეტეს სახელმწიფოს არსებობა. ქვეყანა შეიძლება არსებობდეს სასარგებლო წიაღისეულის, მცენარეულის ან სხვა რომელიმე რესურსის გარეშე, მაგრამ არ შეიძლება არსებობდეს მიწის, ე.ი. ტერიტორიის გარეშე. კაცობრიობის ისტორი-

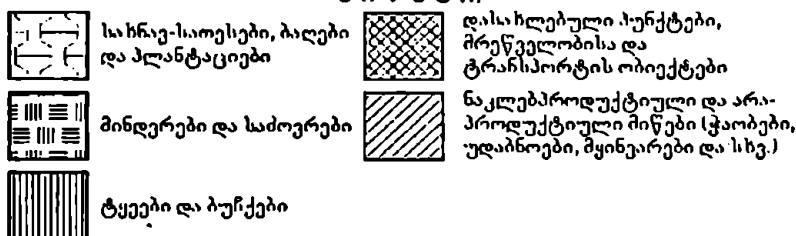
ის მთელ მანძილზე ქვეყნებს შორის წარმოებული ომის ძირითადი მიზეზი ყოველთვის იყო, არის და იქნება მიწა. მიწის რესურსებით ყველაზე მდიდარი სახელმწიფოებია: რუსეთი, კანადა, ჩინეთი, აშშ, ბრაზილია, ავსტრალია.

მთელი დედამიწის ფართობი 510მლნ კვ.კმ-ია. ხმელეთს მხოლოდ 149 მლნ კვ.კმ, ანუ 14900 მლნ ჰა უჭირავს. მსოფლიოს მიწის ფონდი კი მხოლოდ 13 400 მლნ ჰა. ნაშთი - 1500 მლნ ჰა წარმოადგენს ანტარქტიდის 4 კილომეტრიანი სისქის და არქტიკის ყინულოვანი მასივების ფართობების ჯამს. მსოფლიოს მიწის ფონდი შეიძლება შემდეგ სტრუქტურულ ერთეულებად დაიყოს. (ნახ. 2): 1. სასოფლო-სამეურნეო სავარგულები - 4650 მლნ ჰა, ე.ი. მთელი მიწის ფონდის 35%, სადაც სახნავ-სათესებს, ბაღებს და პლანტაციებს 1450 მლნ ჰა ე.ი. 11% უჭირავს, ხოლო მინდვრებსა და საძოვრებს 3200, ე. ი. 24%; 2. ტყეები და ბუჩქნარები 4100 მლნ ჰა, ე.ი. მთელი მიწის ფონდის 31%; 3. უვარგისი მიწები (ჭაობები, უდაბნოები, მყინვარები და სხვ.), რომელთაც ასევე 31% უჭირავთ; 4. დასახლებული ადგილები, სამრეწველო დაწესებულებანი და გზები შეადგენს 450 მლნ ჰა, რაც მთელი მიწის ფონდის მხოლოდ 3%-ს უტოლდება (ნახ.2).

მიწის რესურსები წარმოადგენს მსოფლიო მიწის ფონდის იმ ნაწილს, რომელიც გამოსადეგია ადამიანის სამეურნეო საქმიანობისათვის. ის ქმნის საფუძველს სასოფლო-სამეურნეო წარმოებისათვის და ამავე დროს გამოიყენება საქალაქო განაშენიანებისა და სოფლის მოსახლეობის განსახლებისათვის, სამრეწველო საწარმოების განლაგებისათვის, სატრანსპორტო კომუნიკაციებისა და სხვა მიზნებისათვის.

მიწები:

ნახ. 2. მსოფლიო მიწის ფონდის ზომები და სტრუქტურა

ყველაზე ფასეულ მიწად ითვლება სასოფლო-სამეურნეო სავარგულები, რომლებიც იძლევა კაცობრიობისთვის აუცილებელი პროდუქტის 80%-ს. ასევე არანაკლები მნიშვნელობა აქვს საძოვრებს, რომელიც უზრუნველყოფს ადამიანის საკვების 10%-ს. მიწის ხარისხს, ანუ ნაყოფიერებას, განსაზღვრავს მიწის ზედა თხელი ფენა, რომელსაც ნიადაგი ეწოდება. ის რთული კომპლექსური წარმონაქმნია, შეიცავს როგორც არაორგანულ (დედა ქანების გამოფიტვის პროდუქტებს, ქაერს, წყალს) და ორგანულ ნივთიერებებს (მცენარეებისა და ცხოველების ნაშთებს), ასევე მათი ურთიერთზემოქმედებით შექმნილ ქიმიურ ელემენტებს (აზოტს, ფოსფორს, კალციუმს სხვ.) ნიადაგში მიკროსკოპული ორგანიზმების - სოკოებისა და ბაქტერიების, მჟავების მოქმედებით მცენარეული და ცხოველური ნაშთების გახრწნის შედეგად წარმოიქმნება ნეშოპალა, ანუ ჰუმუსი. მიწები არის ნაყოფიერი, ანუ ჰუმუსით მდიდარი და უნაყოფო - ჰუმუსით ძალიან ღარიბი. პროდუქტიულობის მიხედვით ნიადაგებს ზონალობა ახასიათებთ. ცნობილმა ნიადაგმცოდნემ, ვ. დოკუჩაევმა ეს ზონალობა ჯერ კიდევ 100 წლის წინ დაადგინა და ნიადაგის ძირითადი ტიპების გეოგრაფიული განაწილება, განედების მიხედვით, კლიმატის ცვლილებებით ახსნა. ამგვარად, იგი 5 ძირითად ბუნებრივ ზონას გამოყოფს: 1. ჩრდილოეთის (ტუნდრისა და ტყე-ტუნდრის); 2. ტყის, ანუ ევრი; 3. შავმიწა; 4. წაბლა და რუხი; 5. ლატერიტული ანუ წითელმიწა. ამ ზონათა შორის ყველაზე კარგი შავმიწა ნიადაგია, სადაც ძირითადად თავმოყრილია სახნავ-სათესი ფართობები. ეს ნიადაგები ზომიერ სითბურ სარტყლებში მდებარეობენ.

ჩვენი პლანეტის მიწის ფონდის სტრუქტურა გაუმდებებით იცვლება. იცვლება იგი ორი ფაქტორის გამო: 1. ადამიანის ზემოქმედების, ანუ ანთროპოლოგენური გავლენით და 2. ბუნებრივი სტიქიური მოვლენებით. ადამიანი ათასეული წლებია რაც აწარმოებს შეუპოვარ ბრძოლას მიწისათვის, ჩეხავს ტყეებს, აშენებს ქალაქებს, ქარხნებს, გზებს, კაშხლებს და ა.შ. განსაკუთრებულ „ტრავმებს“ მიწა განიცდის სასარგებლო წიაღისეულის ამოღებასთან დაკავშირებით. ასეთი საქმიანობით ადამიანი ამცირებს სასოფლო-სამეურნეო სავარგულებს, ტყეების ფართობს და ა.შ., რითაც შესამჩნევად იცვლება მიწის ფონდის სტრუქტურა. გაეროს მონაცემებით შედგენილი პროგნოზის თანახმად 2000 წლისათვის მსოფლიოში დამუშავებული მიწის ფართობი 1 მლრდ ჰა-თი შემცირდება. მიწის რესურსების ნაკლებობა უკვე იგრძნობა ყველგან, განსაკუთრებით კი რიგ ინდუსტრიულ და მჭიდროდ დასახლებულ, როგორც განვითარებულ, ასევე განვითარებად ქვეყნებში. მოთხოვნილება მიწის რესურსებზე დიდია სასოფლო-სამეურნეო გამოყენებასთან დაკავშირებით, განსაკუთრებით ძველ სამიწათმოქმედო რაიონებში (მდინარეების ხეობების გას-

წერივ). ამრიგად, განსახლებისა და სამრეწველო წარმოებების ზრდა, სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების ინტენსიური გამოყენება, წიაღისეული სიმდიდრის ამოღება და სხვ; ყველაფერი ეს იწვევს მიწის რესურსების ხარისხის შემცირებას - ნიადაგის ეროვნისა და საერთოდ, ბუნებრივი გარემოს მდგომარეობის საერთო გაუარესებას. მიწის რესურსების ნაკლებობის დაძლევისათვის ყველაზე გავრცელებული გზაა ახალი ტერიტორიების ათვისება, ეს გზა ყველაზე მეტად გამოსადეგია დიდი ფართობის მქონე სახელმწიფოებისათვის, რომელთაც მიწის ფონდის არსებითი რეზერვები გააჩნიათ. „ახალი რაიონების“ თანამედროვე ათვისება, ჩვეულებრივ, დაკავშირებულია მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის სწრაფი ტემპით განვითარებასთან. ასეთ „ახალ რაიონებშიც“ ისევ სწრაფად ჩნდება მიწის რესურსებზე მოთხოვნილება, რასაც სარეზერვო მიწის ფონდის ხარჯვისაკენ მივყავართ. ქვეყნის სარეზერვო ფონდში შედის დაჭაობებული და ზოგიერთი ნახევრად უდაბნო ტერიტორიები, გაუვალი ტყეები (ჯუნგლები), მცირე ღირებულების მქონე მეჩხერი ტყეები და ა.შ., რომელთა ათვისებისა, თუ სასოფლო-სამეურნეო მიწის ფონდში დაბრუნებისათვის საჭიროა რეკულტივაცია, მელიორაცია, ფერდობების დატერასება, მინდორსაცავის, ტყის ზოლების გაშენება და სხვა ღონისძიებანი. ყველაფერი ეს კი დაკავშირებულია დიდ ხარჯებთან და ადამიანების შეუპოვარ შრომასთან. განსაკუთრებით თავდადებულად შრომობს თითოეული გოჯი მიწისათვის მცირემიწიანი ქვეყნების მოსახლეობა. მაგალითად: ნიდერლანდელები, იაპონელები, სინგაპურელები და სხვ., რომლებიც „ფრჩხილებით“ ართმევენ ზღვებს სანაპიროებს. ნიდერლანდელებს, თითქმის 7 საუკუნეა, ჯებირებისა და კაშხლების დახმარებით ზღვისაგან წართმეული აქვთ მთელი თავისი ტერიტორიის 1/3. შემთხვევითი არ არის გამონათქვამი: „ღმერთმა შექმნა დედამიწა, ხოლო კოლანდიელებმა ჰოლანდია“. ასევე იბრძვიან თითოეული გოჯი მიწისათვის იაპონელები. საყოფაცხოვრებო ნაგავს, რომელიც იაპონიაში გროვდება, იაპონელები ახალი ტექნოლოგიით ამუშავებენ და უმატებენ სასუქს. ამგვარად შექმნილ ხელოვნურ მიწას აგროვებენ მცირეწყლიან სანაპიროებზე და ჯებირებით ამაგრებენ. ასეთ ხელოვნურ ყრილებზეა აშენებული იაპონიაში ბევრი ეროვნული პარკი, სპორტული კომპლექსები, მანქანის სადგომები, ზოოპარკები და სხვ. აღსანიშნავია, რომ ეს ორი ქვეყანა, ერთი - ევროპაში, ხოლო მეორე აზიაში მაღალგანვითარებულ სახელმწიფოებს წარმოადგენენ, რომელთა ცხოვრების დონე ერთ-ერთი პირველია მსოფლიოში. ამრიგად მცირემიწიანი ქვეყანა ყოველთვის არ არის ღარიბი, ისევე როგორც დიდმიწიანი ქვეყანა არ არის ყოველთვის ეკონომიკურად ძლიერი. ამის არა ერთი მაგალითი გვაქვს.

ანთროპოგენული ფაქტორის გარდა მიწის რესურსები ნადგურდება აგრეთვე ბუნებრივი სტიქიური მოვლენებით, კერძოდ მიწისძვრებით, მეწყერებით, ვულკანებით, წყალდიდობებით, გვიანებით და ა.შ., რომელთა სიხშირეც და ინტენსივობაც მნიშვნელოვნად გაიზარდა დედამიწის როგორც შინაგანი, ასევე გარეგანი ძალებით (ფაქტორებით). ერთ-ერთ ასეთ მნიშვნელოვან ფაქტორს, რომელიც ძირითადად იწვევს წყალდიდობებს, გვალვას, ქარიშხლებს და ა.შ. წარმოადგენს კლიმატის თანამედროვე ცვლილება, რომელიც უკანასკნელ ხანს ვლინდება დედამიწის თითქმის ყველა რეგიონში. განსაკუთრებით საშიშია ხშირი გვალვები არიდული ქვეყნებისათვის, სადაც უწყლობის გამო ისპობა ისედაც მწირი მცენარეული საფარი, რასაც თან სდევს ამ რეგიონის დამახასიათებელი ფაუნის განადგურებაც, სკდება ნიადაგი, იწყება ტერიტორიის გაუდაბნობა, რომელსაც აძლიერებს ადამიანის არარაციონალური სამეურნეო საქმიანობაც. ასეთი ტერიტორიები - ბედლენდები (ე.ი. ცუდი მიწები) დედამიწაზე სამწუხაროდ საკმაოა, ხმელეთის მთელი ფართობის თითქმის 7%. ეს გარემოება სულ უფრო დიდ შემოფოტებას იწვევს და ამიტომაც მთელ რიგ განვითარებულ, თუ განვითარებად ქვეყნებში გაისმის საგანგაშო სიგნალი SOS, რომლითაც მსოფლიოს ნიადაგმცოდნეები მოუწოდებენ ნიადაგის გადარჩენას. ამ პრობლემის გადაჭრას ართულებს მსოფლიო მოსახლეობის რიცხვის მნიშვნელოვანი ზრდა, რაც კიდევ უფრო გაამწვავებს მიწის რესურსების ნაკლებობას. ამიტომ, მსოფლიოს ყველა ქვეყანაში იზრდება აუცილებლობა, რადიკალურად შეიცვალოს დამოკიდებულება მიწის ფონდის მიმართ, რომლის რესურსები უსასრულო არ არის.

კლიმატური რესურსები

კლიმატურ რესურსებს, უპირველესყოვლისა, მიეკუთვნება მზის ენერგია (რომელიც დედამიწაზე სითბოსა და სინათლის სახით აღწევს), ატმოსფერული ნალექები და ქარის ენერგია. დადგენილია, რომ მზის ზედაპირის ტემპერატურა 6000°C -ია. ასეთი მაღალი ტემპერატურა განპირობებულია მზეზე მიმდინარე ატომური და თერმობირთვული რეაქციებით, რის შედეგადაც მზის სხივი, 150 მლნ კმ-ის გაელის შემდეგ, დედამიწის 1 კვ. სმ. ფართობზე 1 წმ-ში იძლევა მზის რადიაციის 1 მეგილიარდედ ნაწილს.

მზის ენერგიის რესურსები (სითბო და სინათლე) დედამიწაზე არათანაბრადაა განაწილებული, თუმცა განედების მიხედვით შეიმჩნევა მათი გარკვეული კანონზომიერება. ყველაზე მეტად ამ კლიმატურ რესურსს იღებს ეკვატორის (ყველაზე გრძელი განედის) და ტროპიკების მახლობლად მდებარე აფრიკის, სამხრეთ ამერიკის, ავსტრალიის და სამხრეთ აზიის ქვეყნები. დედამიწაზე შემდეგი სითბური სარტყლები აღინიშნება: ერთი ეკვატორული და ორ-ორისუბეკვატორული, ტროპიკული, სუბტროპიკული, ზომიერი და პოლარური. ეკვატორიდან დაშორებით, პოლუსებისაკენ სითბოს რესურსები მნიშვნელოვნად კლებულობს, თუმცა ტროპიკებში მისი მარაგი კვლავ საკმაოდ დიდია.

კლიმატურ რესურსებს მიეკუთვნება აგრეთვე ქარის ენერგია და ატმოსფერული ნალექები. ეს უკანასკნელი გვევლინება თხევადი (წვიმა) და მყარი (თოვლი, სეტყვა) სახით. ატმოსფერული ნალექები, კლიმატის ეს მნიშვნელოვანი ელემენტი, დედამიწის ზედაპირზე ძალზედ არათანაბრადაა განაწილებული. იგი იცვლება არა მარტო განედების მიხედვით, არამედ ოკეანეებისა და ზღვების, კონტინენტების შიგნით სიმაღლითი სარტყლების, მთებთან სიახლოვისა და ექსპოზიციის მიხედვით. არის ქვეყნები, სადაც ატმოსფერული ნალექები ძალზედ მცირეა. ასეთ ქვეყნებს ეწოდებათ არიდული და ნახევრადარიდული ქვეყნები, მაგ: ავსტრალია, ტროპიკული აფრიკის, არაბეთის ნახევარკუნძულის და ასევე ცენტრალური აზიის ქვეყნები. მაგრამ, არის დედამიწაზე ტერიტორიები, სადაც ეს კლიმატური რესურსი ზედმიწევნით ჭარბადაა. მათ რიცხვს მიეკუთვნება ეკვატორული აფრიკის სახელმწიფოები, ინდოეთი და სხვ; მსოფლიოში ყველაზე დიდი რაოდენობით ატმოსფერული ნალექები მოდის ჰიმალაის მთისწინეთში, დასახლებულ პუნქტ ჰერაპუნჯაში (ინდოეთი), სადაც იგი აღწევს 12 000 მმ წლიურად.

კლიმატურ რესურსებს ადამიანი თავის გაჩენის დღიდან იყენებს. უკვე რამდენი საუკუნეა მას შემდეგ, რაც მან ჯებირებით წვიმის წყალი დააგროვა, ქარის წისქვილი ააშენა და ა.შ. ახლა კი ცდილობს მზის, ანუ ჰელიოსადგურების შექმნას, რასაკვირველია ცხელ ქვეყნებში, რომლებიც მზის ენერგიის დიდი რაოდენობით ხასიათდებიან ვრცელდება. კლიმატურ რესურსებს მნიშვნელოვანი ფუნქცია აკისრია სამკურნალო-სამედიცინო, რეკრეაციული თვალსაზრისით, და, რაც მთავარია, სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობაში. სითბოს, სინათლეს და ატმოსფერულ ნალექებს სოფლის მეურნეობაში აგროკლიმატურ რესურსებს უწოდებენ, რომლებიც დედამიწაზე წარმოებული სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობის უმნიშვნელოვანესი და ძირითადი შემადგენელი ნაწილია. ამრიგად, კლიმატური რესურსები, უპირველეს ყოვლისა, ადამიანის სიცოცხლისა, საქმიანობისა და სა-

ერთოდ, დედამიწაზე ყოველგვარი ცოცხალის არსებობის აუცილებელი პირობაა. სწორედ ეს გარემოება ანიჭებს ატმოსფეროს დაცვას საერთაშორისო მნიშვნელობას. ატმოსფერო (ჰაერის გარსი, რომელიც არტყია დედამიწას) შედგება გაზებისაგან - აზოტი (78%), ჟანგბადი (21%). ხოლო 1% - დანარჩენი გაზები (ნახშიროჟანგი, წყალბადი, წყლის ორთქლი, არგონი, ოზონი და სხვ.) აგრეთვე, მტვერი. პერტიკალური აგებულების მიხედვით ატმოსფეროს ყოფენ ცალკეულ ფენებად: ტროპოსფერო: (8-10კმ). აქ თავმოყრილია ატმოსფეროს მთელი მასის 0.8 ნაწილი და წყლის ორთქლის თითქმის მთელი რაოდენობა. აქ მიმდინარეობს ამინდისა და კლიმატის წარმოშობის პროცესები; შემდეგი ფენებია: სტრატოსფერო, მეზოსფერო, თერმოსფერო და ბოლოს - ეგზოსფერო, რომელიც დაახლოებით 1200 კმ-იდან იწყება და თანდათან პლანეტაშორის სივრცეში გადადის.

უკანასკნელი სამი ათეული წლის მანძილზე, ადამიანის სამეურნეო საქმიანობის გააქტიურებამ, რაც მსოფლიო სამეცნიერო-ტექნიკურმა პროგრესმა განაპირობა, გამოიწვია ატმოსფერული ჰაერის გაჭუჭყიანების ზრდა. ამ გაჭუჭყიანების წყაროს თბოენერგეტიკული, მეტალურგიული და ქიმიური საწარმოები და რასაკვირველია, ტრანსპორტი (მანქანების გამონაბოლქვი) წარმოადგენს. განსაკუთრებულ ანთროპოგენულ სტრესს განიცდის ჰაერი მსოფლიოს მთავარ ინდუსტრიულ ცენტრებში. ამ მიხრივ მდგომარეობა მართლაც რომ საგანგაშოა, მაგალითად: დიდ ბრიტანეთში, აშშ, ყოფილ საბჭოთა კავშირის ქვეყნებში, იაპონიაში, გერმანიაში და სხვ. ატმოსფეროში გამონაბოლქვის დიდი რაოდენობით გაზრდამ გამოიწვია ჟანგბადის შემცირება, ატმოსფერული აეროზოლების კონცენტრაციის მატება, სმოგისა და ნახშიროჟანგის მომატება, მჟავე წვიმები, ოზონის ფენის მთლიანობის დარღვევა და ბევრი ნეგატიური მოვლენა, რაც ძალზედ უარყოფითად მოქმედებს ადამიანის ჯანმრთელობაზე და აგრეთვე გარემოზეც. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია 20-25 კმ-ზე მდებარე ოზონის ფენის შეთხელება, უფრო მეტიც, ზოგან ხერელების გაჩენაც. ეს სწორედ ის ფენაა, რომელიც იცავს ცოცხალ ორგანიზმებს მზის ულტრაიისფერი რადიაციის დიდი დოზებისაგან. მეცნიერთა დიდი ჯგუფი ოზონის „ეკრანის“ შეთხელებას სწორედ რომ ანთროპოგენულ ფაქტორს მიაწერს. ატმოსფეროში ნახშიროჟანგის მატება ყოველწლიურად $3 \cdot 10^9$ ტ-ს შეადგენს. თუ ზრდის ასეთ ტემპს კელავაც ექნება ადგილი (ამის საფრთხე კი მართლაც, რომ ძალიან დიდია. ადამიანის სამეურნეო საქმიანობის ინტენსიურ ზრდასთან დაკავშირებით), რიგი მკვლევარების აზრით CO_2 -ის რაოდენობა ატმოსფეროში 2025 წლისათვის გაორმაგდება. ეს კი გამოიწვევს გლობალური ტემპერატურის 2-3°-ით

გაზრდას, რასაც მოჰყვება ვერტიკალური და განსაკუთრებით კი ჰორიზონტალური მყინვარების ღნობა. მეცნიერთა ვარაუდით მაღალ განედებში არსებული მყინვარული საფარის ღნობა გამოიწვევს მსოფლიო ოკეანის დონის 5 მ-ით აწევას. სწორედ ეს პრობლემა იწვევს იმ განგაშს, რომელიც მთელი მსოფლიო მასშტაბით გაისმის. საქმე ისე სერიოზულად არის, რომ ახლა ეს ფენომენი არა მარტო მეცნიერებს აწუხებთ, არამედ მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყნის მთავრობებსა და მათ პოლიტიკურ მოღვაწეებს. ამის შესანიშნავ მაგალითს წარმოადგენს 1992 წელს რიო-დე-ჟანეიროში ჩატარებული საერთაშორისო მასშტაბის (თითქმის 200-მდე ქვეყანა მონაწილეობდა) სახელმწიფოთა და მთავრობათა მეთაურების დონეზე) სიმპოზიუმი, რომლის დევიზი იყო „გარემოს დაცვა და განვითარება“. აქ ძალიან დიდი ყურადღება დაეთმო ნახშიროჟანგის პრობლემას, რადგან ატმოსფეროს ერთ-ერთი შემადგენელი ეს „უცოდველი“ გაზი, რომლის რაოდენობის ზრდა ატმოსფეროში „სათბურის ეფექტს“ ამძლიერებს, მთელ მსოფლიოს ემუქრება.

ამრიგად, მსგავს ეკოლოგიურ კატასტროფებს (ბუნებრივი მიზეზებით იქნება იგი გამოწვეული, თუ ანთროპოგენულით), პოლიტიკური და ეკონომიკური პროცესებისაგან განსხვავებით სახელმწიფოებრივი საზღვრები არ გააჩნიათ. ისინი ყველასათვის საერთოა და ამიტომაც, ატმოსფეროს დაცვა საერთაშორისო თანამშრომლობის საფუძველზე უნდა ხორციელდებოდეს. საჭიროა იმის გათვალისწინება, რომ ტემპერატურის გლობალური ცვლილებები გამოიწვევს დედამიწაზე თერმული და ატმოსფერული ნალექების რეჟიმის ცვლილებას, რაც რადიკალურად შეცვლის მსოფლიო მეურნეობის ცალკეული დარგების სტრუქტურას დროსა და სივრცეში.

მეცნიერთა მიერ გაანალიზებული და შემუშავებულია ატმოსფეროს დაცვის მრავალი მეთოდი და რეკომენდაცია, რომელთა მიზანია ჰაერის სამრეწველო და საყოფაცხოვრებო ნარჩენებით დაბინძურების მაქსიმალური შეზღუდვა, ურბანიზირებულ რაიონებში მავნე გამონაბოლქვის დამჭერი სისტემების ტექნოლოგიის გაუმჯობესება და აგრეთვე, ქალაქებისა და სამრეწველო რაიონების ინტენსიური გამწვანება. ატმოსფეროს დაცვა არ არის ცალკეული ქვეყნის პრობლემა. ეს მთელი ჩვენი პლანეტის პრობლემაა.

ბიოლოგიური რესურსები

ბიოლოგიურ რესურსებს მცენარეები და ცხოველები წარმოადგენენ... ამჟამად, ბუნებაში, 1.5 მლნ სახის ცხოველი და 500 000 ჯიშის მცენარეა. მიუხედავად ცხოველთა ასეთი სიმრავლისა, ბიომასის 97% მცენარეულობაზე მოდის. ბიოლოგიური რესურსების უდიდესი ნაწილი ხმელეთზეა თავმოყრილი და 1000-ჯერ აღემატება ოკეანის ბიოლოგიურ რესურსებს. კულტურულ მცენარეთა 6 000 სახეობიდან დედამიწაზე ყველაზე მეტად გავრცელებულია 1,5 ათასი სახეობა. ბიოლოგიური რესურსები ძლიერ არის დამოკიდებული კლიმატზე. იგი იზრდება პოლუსებიდან ეკვატორისაკენ.

ბიოლოგიურ რესურსებს შორის თავისი მნიშვნელობით გამოირჩევა ტყის საფარი, რომლის ფართობი დედამიწაზე 4,1 მლრდ ჰა შეადგენს, ანუ მსოფლიო მიწის ფონდის დაახლოებით 31%. მსოფლიოს ხე-ტყის მარაგი 350 მლრდ მ³-ია და ყოველწლიურად 3-5 მლრდ მ³-ით მატულობს (ძირითადად, სიმალლეში ზრდასთან დაკავშირებით). მაგრამ, ამასთან, ინტენსიურად იჩეხება ტყე სახნავ-სათესი მიწებისა და პლანტაციების მოსაწყობად, მშენებლობისათვის, ავეჯის საწარმოებლად და, რაც მთავარია, მისი სათბობად გამოყენებასთან დაკავშირებით. ხე-ტყე იყო და რჩება ერთადერთ ხელმისაწვდომ ენერგეტიკულ წყაროდ, რომელსაც ადამიანი უხსოვარი დროიდან იყენებდა. 1985 წელს, მსოფლიო მე-9 სატყეო კონგრესზე, რომელიც ქ. მეხიკოში ჩატარდა, აღნიშნული იყო, რომ ჩვენი საუკუნის 80-იან წლებში, განვითარებად ქვეყნებში დამზადებული ხე-ტყის 82% გამოყენებულ იქნა სათბობ-ენერგეტიკული მიზნით და მხოლოდ 18% საწარმოო მიზნით. სამწუხაროდ, მათ რიგებს ყოფილი საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკებიც მიემატა. უკანასკნელი 300 წლის მანძილზე ადამიანმა თავისი სამეურნეო საქმიანობით მსოფლიოს ტყის მარაგი თითქმის გაანახევრა. მეცნიერები ვარაუდობენ, რომ XXI საუკუნის დასაწყისისათვის იგი კიდევ შემცირდება 1 მლრდ ჰა-ით.

მსოფლიოს ქვეყნების ტყით უზრუნველყოფა განსხვავებულია, რაც განპირობებულია ამ ქვეყნებისათვის დამახასიათებელი კლიმატური და ნიადაგური პირობების თავისებურებებით. მცენარეული საფარით ღარიბია მაღალ განედებზე მდებარე კანადისა და რუსეთის ტერიტორიები - აქაური მწირი მცენარეულობა, რომელსაც ტუნდრას უწოდებენ, თანდათან გადადის ტაიგაში, ანუ ზომიერი სარტყლის ტყეების ზონაში. აქ გავრცელებულია ნაძვი, სოჭი, ფიჭვი და ლარიქსი, რომელთა მასივებითაც ძალზედ მდიდარია კანადა, ნორვეგია, შვედეთი, ფინეთი და პირველ რიგში რუსეთი. შემდეგ ეს ტყეები აღვილს უთმობენ სითბოს მოყვარულ ფოთლოვან ხეებს - მუხას, ნე-

კერჩხალს, არყის ხეს, ცაცხვს და ა.შ. მათ სამხრეთით გადაჭიმულია სტეპები, სადაც სიცხისა და უწყლობის გამო ბიოლოგიური რესურსები მნიშვნელოვნად შემცირებულია. უფრო სამხრეთით ჰავა კიდევ უფრო ცხელი და მშრალია და, შესაბამისად, ბიოლოგიური რესურსები - ძალზედ მწირი. მხოლოდ ეკვატორთან ახლოს, სადაც სითბოცა და ატმოსფერული ნალექების რაოდენობაც მნიშვნელოვნად მატულობს, გადაჭიმულია ნოტიო ტროპიკული და ეკვატორული ტყეები, რომელთაც მსოფლიოს „ფილტვებს“ უწოდებენ. მეცნიერებს მიაჩნიათ, რომ ატმოსფერული ჟანგბადის დიდი ნაწილი ბიოგენური წარმოშობისაა და მას სწორედ აღნიშნული ტყეები აწარმოებს. ტაიგასაგან განსხვავებით ამ მრავალსართულიან ტროპიკულ ტყეებში (ჯუნგლებში) ათიათასობით სხვადასხვა ჯიშის ხეა, რომელთაც სწრაფი ზრდა ახასიათებთ. აქ, ზედა იარუსის ხეების სიმაღლე საშუალოდ 60-75 მ. აღწევს და საოცარი სიცოცხლის უნარი გამოირჩევიან. აღსანიშნავია, რომ აქ 1 ჰა ფართობზე 50000 სახეობის ცოცხალი ორგანიზმები თანაბინადრობენ.

სამხრეთის ტყეების სარტყელი თავმოყრილია ამაზონის დაბლობზე, ცენტრალურ აფრიკასა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში. ტყეებით ყველაზე ღარიბი კონტინენტი ავსტრალიაა. ეკვატორული ტყეების ზონას სამხრეთ ამერიკაში ბევრად დიდი ფართობი უჭირავს, ვიდრე აფრიკაში. აქ მათ სელვასებს უწოდებენ, რაც პორტუგალიურად ტყეს ნიშნავს. ეკვატორული ტყეების მცენარეულობიდან ადამიანი ძალზედ აქტიურად სარგებლობს ბანანით, კაკაოთი, ყავით, ქოქოსით, ქინაქინით და სხვ. სწორედ სამხრეთ ამერიკა წარმოადგენს ყველაზე გავრცელებული კულტურული მცენარეების - სიმინდის, კარტოფილის, პამიდორის, წიწაკის, ლობიოს და სხვ. სამშობლოს. ეს საოცარი ტყეები ასევე დიდ როლს თამაშობენ ბუნებაში წყლის ბრუნვის პროცესებში. მისი ფოთლების ზედაპირიდან აორთქლების შედეგად ატმოსფეროში ადის დიდი რაოდენობით წყლის ორთქლი, რომელიც ღრუბლად გადაიქცევა, ხოლო ღრუბლებიდან ტენი (წვიმის სახით) კვლავ უბრუნდება დედამიწას.

განსაკუთრებით მდიდარია ბიოლოგიური რესურსებით, კერძოდ დიდი ზომის ცხოველებით, აფრიკის კონტინენტი, რომლის ფართობის 40% დაფარულია ბალახეული საფარით (სავანებით), რაც მდიდარ საკვებ პროდუქტს წარმოადგენს ბალახისმჭამელი ჩლიქოსნებისათვის (ანტილოპა, ზებრა, კამეჩი, მარტორქა და სხვ.). ბევრია აქ ჟირაფი, სპილო, ლომი, ლეოპარდი და სხვ. ადგილობრივი მოსახლეობის პრიმიტიული იარაღებით ნადირობა დიდს არაფერს ვნებს აქაურ ფაუნას. მხოლოდ ევროპელების შეღწევამ აფრიკაში, უკანასკნელი 2 საუკუნის მანძილზე, დასაბამი მისცა ცხოველთა მასიურ განადგურებას (ვაჭრობის მიზნით), რასაც მოჰყვა ეკოლოგი-

ური წონასწორობის დარღვევაც ზოგიერთ ტერიტორიაზე. მსოფლიო ბაზარზე, დღესაც, ძალზედ ძვირად ფასობს სპილოს ძვალი და მარტორქის რქა, ნიანგის ტყავი და სირაქლემას ბუმბული.

დიდი რაოდენობით, მაგრამ ნაკლები მრავალფეროვნებით არის წარმოდგენილი ცხოველთა სამყარო ჩრდილოეთის ტყეებში, სადაც მათზე გაჩაღებულია სამონადირეო რეწვა. მსოფლიო ბაზარზე ძვირფასი ბეწვეულის მსხვილი მიმწოდებელი ქვეყნებია კანადა და რუსეთი, რომლებიც ძირითადად ციყვის, სიასამურის, მელიის, ყარსაღის ბეწვეულს ამზადებენ. ასევე ნადირობა ხდება ჩლიქოსნებზეც მათი ხორცისა და ტყავის გამო. მნიშვნელოვან სარეწ ცხოველებს წარმოადგენენ ირემი, ტახი, ჯეირანი და სხვ.

ბიოლოგიური რესურსები კოლოსალური ძალაა, რომელმაც დედამიწის არსებობის 4-5 მლრდ წლის მანძილზე სრულიად შეცვალა დედამიწის გარსი. დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მას განსაკუთრებული ბუნებრივი წარმონაქმნის - ნიადაგის შექმნაში. იგი არის მსოფლიოს 5 მილიარდზე მეტი მოსახლის დამპურებელი (გამომკვებავი), ატმოსფერული ჰაერის გამწმენდი და ჟანგბადის მწარმოებელი. იგი დიდი რაოდენობით გამოყოფს „ფიტონციდებს“, რომელიც ანტიმიკრობული თვისებებით ხასიათდება და ანადგურებს მრავალმაგნე მიკრობებსა და ვირუსებს. აღსანიშნავია მცენარეული საფარის გამოყენების კიდევ ერთი ასპექტი. ეს არის სათბობენერგეტიკული მიზნებისათვის მისგან ტექნიკური სპირტის გამოხდა.

ამრიგად, ბიოლოგიური რესურსების მნიშვნელობა ადამიანის ჯანმრთელობისათვის და სიცოცხლისათვის ფასდაუდებელია და მიუხედავად ამისა, ყველაზე ძლიერ ზემოქმედებას ადამიანისაგან სწორედ ეს რესურსები განიცდის, რომლის შედეგებიც არაერთგვაროვანია. ერთის მხრივ ადამიანმა შექმნა ასობით ახალი ჯიშის მცენარე და ცხოველი, აჩქარებს მათი ზრდის პროცესს, ამალვებს მათ ნაყოფიერებას და მეორეს მხრივ კი, დაუნდობლად ანადგურებს მას: ჩეხავს ტყეებს, ხოცავს ნადირსა და ფრინველს, თავისი დაუდევრობით აჩენს ხანძრებს, აბინძურებს ჰაერს, წყალს, ნიადაგს და ამით გამოუსწორებელ ზარალს აყენებს ფლორასა და ფაუნას, უფრო სწორედ კი თავის თავს. ამიტომაც თანამედროვეობის მნიშვნელოვან პრობლემას ბიოლოგიური რესურსების დაცვა და ამ სიმდიდრის გონივრული გამოყენება წარმოადგენს.

ხმელეთის წყლის რესურსები

ხმელეთის წყლის რესურსებს შეადგენენ მდინარეები, მიწის-ქვეშა გრუნტის წყლები, ტბები, მყინვარები, ჭაობები, და წყალსაცავები. გამოთვლილია, რომ ჩვენი პლანეტის მთელი წყლის მარაგი 1.4 მლრდ კმ³-ია. აქედან 97% მოდის მსოფლიო ოკეანესა და ხმელეთის მლაშე წყლებზე (ზღვებზე). მტკნარი წყლის თითქმის 2/3 თავმოყრილია (დაკონსერვებულია) ანტარქტიკის, გრენლანდიისა და არქტიკის ყინულებში, მთის მყინვარებსა და აისბერგებში, რომელთა გამოყენება ამჟამად პრაქტიკულად შეუძლებელია. ადამიანისათვის გამოსადეგი და ხელმისაწვდომია მხოლოდ მტკნარი წყალი, რომელიც მდინარეების, წყალსაცავების გრუნტის წყლებშია მოთავსებული. იგი მსოფლიო წყლის რესურსების მხოლოდ 1% შეადგენს და მისი მოცულობა განისაზღვრება 35 მლნ კმ³-ით. ეს სწორედ ის წყალია, ურომლისოდაც წარმოუდგენელია ადამიანის, და საერთოდ ყველაფერი ცოცხალის (ცხოველი იქნება. ეს თუ მცენარე) არსებობა დედამიწაზე. მსოფლიოს ყველა მდინარის წლიური ჩამონადენი 2 მლნ კმ³-ს აჭარბებს. ჩვენი საუკუნის დასაწყისისათვის, კაცობრიობის მიერ საერთო წყალმოხმარება 400 კმ³-ს შეადგენდა, 1970 წელს - 2,6 ათას კმ³, ხოლო 2000 წლისათვის 6000 კმ³-ს მიაღწევს. ამასთან, სავარაუდოა, რომ დაუბრუნებელი დანაკარგები წყლის საშუალო გამოყენებისას, ისევე როგორც დღეს, დახარჯული წყლის დაახლოებით 50% იქნება.

წყლის რესურსები მიეკუთვნება განახლებადი ბუნებრივი რესურსების რიცხვს და მისი საერთო მარაგი დედამიწაზე ძალზედ დიდია. ამიტომაც, არც თუ დიდი ხნის წინ, წყალი ისევე როგორც ჰაერი, ითვლებოდა ბუნების უფასო რესურსად, თუმცა ხელოვნური მორწყვის ადგილებში მას ყოველთვის დიდი ფასი ჰქონდა. უკანასკნელ ხანს წყლის რესურსების მიმართ დამოკიდებულება მნიშვნელოვნად შეიცვალა. ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, მას ისეთივე დიდი ფასი დაედება, როგორც ნავთს მსოფლიო ბაზარზე. მტკნარი წყლის 70%-ს ადამიანი ხარჯავს სოფლის მეურნეობაში (ძირითადად მორწყვაზე), 20%- მრეწველობაში და მხოლოდ 4% - საყოფაცხოვრებო საჭიროებისათვის, დანარჩენს კი ხელოვნური წყალსაცავების შესაქმნელად. გამოთვლილია, რომ 1 ტ. ფოლადის მისაღებად საჭიროა 120 მ³, ხოლო 1 ტ. ქიმიური ბოჭკოს მისაღებად 2000 მ³ წყალი. სარწყავ მიწებზე 1 ტ. ხორბლის მოსაყვანად 1500 მ³, ხოლო 1 ტ. ბამბის მისაღებად 10 000 მ³ წყალია საჭირო. მომავალში სარწყავი მიწების ფართობი კიდევ უფრო გაიზრდება და შესაბამისად მოითხოვს წყლის ხარჯვის მნიშვნელოვან მომატებას.

წყლის რესურსები, ისევე, როგორც ბუნების თითქმის ყველა რესურსი არათანაბრად არის განაწილებული დედამიწაზე. ერთ რეგიონში იგი საკმარისია, მეორეში ჭარბადაა, მესამეში კი (არიდულ და ნახევრადარიდულ ე.ი. მშრალ ზონებში), რომელიც მთელი ხმელეთის 1/3-ზე მეტია და სადაც მსოფლიო მოსახლეობის საკმარისად დიდი ნაწილი (1 მლრდ კაცზე მეტი) ცხოვრობს, წყალი მართლაც რომ დეფიციტია. აქ ერთ სულ მოსახლეზე დღელამეში მოდის არა უმეტეს 3 ლიტრი წყლისა, რაც სასიცოცხლოდ აუცილებელი მინიმუმის ტოლია. წყლის რესურსების არათანაბარ განაწილებაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ ამავე დროს ზოგიერთ ქვეყანაში 1 სულ მოსახლეზე დღელამეში 150 ლიტრი წყალი მოდის. წყლის რესურსებით ყველაზე ღარიბია ავსტრალიის, აფრიკისა და აზიის ქვეყნები. ეს აიხსნება პირველყოვლისა მშრალი და ცხელი კლიმატით, რომლითაც ამ ქვეყნების ტერიტორიების დიდი ნაწილი ხასიათდება. მინიმალური ატმოსფერული ნალექები, გრუნტის წყლების ძალიან დაბალი დონე, ჰაერის მაღალი ტემპერატურა, ინტენსიური აორთქლება და ა.შ. არის ის ბუნებრივი პირობები, რომელიც მტკნარი წყლის დეფიციტს განაპირობებს. სასმელი წყლის უკიდურეს ნაკლებობას განიცდის მექსიკა, პაკისტანი, ირანი, ალჟირი, ეგვიპტე, ცენტრალური აზიის ქვეყნები და სხვ. ყველაზე მდიდარია წყლის რესურსებით ჩრდილოეთ ნახევარსფეროს ჩრდილოეთი რაიონები და სამხრეთ ამერიკის ტენიანი ტროპიკები, სადაც მიედინება არა მარტო ამ კონტინენტის, არამედ მსოფლიოს უდიდესი მდინარე ამაზონი, რომლის აუზის ფართობი 7180 კვ.კმ შეადგენს. საერთოდ, მდინარეებსა და ტბებს, ერთად აღებულს, ხმელეთის დაახლოებით 3% უჭირავთ. მსოფლიოს უდიდეს მდინარეებს ოკეანეში ჩააქვთ გამოუყენებელი მტკნარი წყლის უზარმაზარი მოცულობა.

წყლის რესურსებით მსოფლიოს მოსახლეობის უზრუნველყოფისათვის შემუშავებულია მთელი რიგი ღონისძიებანი: 1) დიდი მასშტაბით მიმდინარეობს მიწისქვეშა წყლების შესწავლა და გამოყენება. მათი მნიშვნელოვანი მარაგი აღმოჩენილია თითქმის ყველა კონტინენტზე. მიწისქვეშა წყლების ამოქაჩვას, რომელიც ბევრ ქვეყანაში მიმდინარეობს, თან სდევს მისი მკვეთრი შემცირება (ე.ი. დონის დაცემა), განსაკუთრებით აღმოსავლეთის ქვეყნებში, თუმცა არც ამერიკაშია საქმე კარგად. არიზონისა და კალიფორნიის შტატებში, სადაც ციტრუსების სარწყავად და საყოფაცხოვრებო საჭიროებისათვის გაყვანილია ბევრი არტეზიული ჭა, მიწისქვეშა წყლების დონე, უკანასკნელ ათწლეულებში, 40 მეტრით დაეცა. ამან, მიწისქვეშა სიღრუეების საშუალებით, წყნარი ოკეანის მლაშე წყლის შეღინება და ჭების დამლაშება განაპირობა. მსგავს მოვლენას ადგილი აქვს აშშ სხვა რეგიონებშიც. აღნიშნული პრობლემების გადასაჭრელად

ხორციელდება მთელი რიგი ღონისძიებები: 1. იქმნება წყალსაცავები; 2. ხდება მტკნარი წყლის გადატანა ტანკერებით; 3. მაღალმა ტექნოლოგიებმა შესაძლებელი გახადა ოკეანის წყლის გამტკნარება; 4. შემუშავებულია მთელი რიგი პროექტები მდინარის კალაპოტის შეცვლისა (ნოტიოდან მშრალ რაიონებში) და აისბერგების ტრანსპორტირებისა ჩრდილოეთიდან სამხრეთ განედებისაკენ, კერძოდ, აფრიკის ქვეყნებისაკენ, ასევე ანტარქტიდიდან ჩრდილოეთით. ეკოლოგიური წონასწორობის შესაძლო დარღვევების გამო, ეს ბოლო ორი პროექტი ჯერჯერობით შეჩერებულია.

მტკნარი წყლის მოპოვების პარალელურად, ტარდება ფართო ღონისძიებანი მისი დანაკარგების შემცირებისა და გაბინძურების თავიდან ასაცილებლად. ამისათვის იხვეწება გამწმენდი საშუალებები, ტექნოლოგიური პროცესები და მუშავდება რაციონალური წყალმომარების მსხვილი პროექტები. მსოფლიოს განვითარებულ ქვეყნებში მიმდინარეობს ირიგაციული სისტემების მოდერნიზაცია, რომელთა მიზანია შეამციროს წყლის დანაკარგები სოფლის მეურნეობაში (არხების ბეტონირება, მილსადენების გამოყენება, წვეთოვანი მორწყვა და ა.შ.). სულ უფრო ფართოდ იხერგება წყალმომარების ჩაკეტილი (ბრუნვითი) ციკლი, რისი არსიც მდგომარეობს სამრეწველო პროცესში წყლის მრავალჯერ გამოყენებაში; საერთაშორისო მასშტაბით გამოიყენება მრავალი დადგენილება და კანონი ზედაპირული და მიწისქვეშა წყლების კონტროლის დაცვის და გაბინძურების თავიდან აცილების მიზნით. ამის მიუხედავად, საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ გამოყენებული წყლების ნახევარი ჯერ კიდევ სრული გაწმენდის გარეშე ჩაედინება მდინარეებში, ტბებსა და წყალსაცავებში (რომ არაფერი ვთქვათ ოკეანეებსა და ზღვებზე). დადგენილია, რომ ყოველი კუბური მეტრი გამოყენებული წყალი წყლის ობიექტში დაბრუნების შედეგად აჭუჭყიანებს 40-60 მ³ სუფთა წყალს. აქედან გამომდინარე, დაუშვებელია გამოყენებული წყლების გაუწმენდავად ჩაშვება წყალსაცავებში. წყლის საწმენდი დანადგარებით ქვეყნის უზრუნველყოფა დიდ ხარჯებთან არის დაკავშირებული, მაგრამ უკუგება ბევრად აღემატება ხარჯებს.

ამრიგად, ისევე, როგორც ყველა ბუნებრივი რესურსი, წყალიც დიდ ანთროპოგენულ სტრესს განიცდის, რაც, უპირველეს ყოვლისა, მისი ხარისხის გაუარესებას გულისხმობს. მრავალ მიზეზთაგან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სამრეწველო საწარმოების ინტენსიური ზრდა, ურბანიზაციის მაღალი ტემპები, მყარ ხელოვნურ საფარქვეშ მდებარე ფართობების (ასფალტის) გაზრდა და, რაც მთავარია, ტყეების ჩეხვა. გაჭუჭყიანებას განიცდის არა მხოლოდ ზედაპირული წყლები, არამედ მიწისქვეშა წყლებიც. ზედაპირულთან შედარებით, მიწისქვეშა წყლებს ბევრად უფრო დიდი დრო სჭირდება

განახლებისათვის. თუ მდინარეული წყლები კალაპოტში ერთ თვეში ახერხებენ თვითგანახლებას, მიწისქვეშა წყლებს ამისათვის ასეული წყლები სჭირდებათ. ამიტომ, დიდი სიფრთხილით უნდა მოვეყიდოთ გაბინძურებული წყლების ლითოსფეროს ღრმა პორიზონტებში ჩატუმბვის საკითხს. მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში, მაგალითად, აშშ-ში გავრცელებულია 15 სმ დიამეტრისა და 3,5 კმ სიღრმემდე ჭაბურღილების ბურღვა, რომელთა მეშვეობითაც ტოქსიკური ნარჩენები მაღალი წნევის ქვეშ იწნეხება დიდ სიღრმეებში, რასაც შესაძლოა მოჰყვეს წყლების ხანგრძლივი და გამოუსწორებელი მოწამელობა. ამ მიზნით შექმნილია მიწისქვეშა წყლების წყალგამტარი უბნების რუკა, რომელიც მიუთითებს, თუ სად შეიძლება ასეთი „სარკოფაგების“ მშენებლობა. წყლის დაბინძურების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს სავარგულებში პესტიციდებისა და პერბიციდების დიდი რაოდენობით შეტანა. ამჟამად, განვითარებულ ქვეყნებში, გაშლილია მოძრაობა - ეკოლოგიურად სუფთა მეთოდებით სავარგულების დამუშავება. მსოფლიოში ხორციელდება ათასობით წყლის გაჭუჭყიანების მონიტორინგი, რომელიც კონტროლს უწევს ამ უპვირფასეს ბუნებრივ რესურსს, რათა დროულად იქნას ჩატარებული აქტიური ღონისძიებანი მის დასაცავად.

წყლის დაცვის ამოცანა რთული და ძვირადფასეულია. მასზე გაღებულ ხარჯებს პირველი ადგილი უჭირავს მთელი ბუნების დაცვისათვის დახარჯულ თანხებს შორის.

მსოფლიო ოკეანის რესურსები

მსოფლიო ოკეანის რესურსების მარაგი მართლაც რომ კოლოსალურია. იგი შეადგენს 1370 მლნ კმ³-ს, ანუ მთელი ჰიდროსფეროს მოცულობის 94%-ს. ოკეანეში მოიპოვება 3 სახის რესურსი: 1. მინერალური, 2. ენერგეტიკული 3. ბიოლოგიური.

მინერალური რესურსები, განსაკუთრებით რკინა-მანგანუმის კონკრეციები ძირითადად თავმოყრილია ოკეანის ღრმა წყლებში, ხოლო ნავთობი და გაზი ძირითადად მისი შელფური ნაწილიდან ამოიღება. თუმცა, ამჟამად, მთელ რიგ ქვეყნებში (დიდი ბრიტანეთი, ნორვეგია, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა და სხვ.) მინერალური რესურსების მოპოვება დიდ სიღრმეზეც მიმდინარეობს. ზღვის წყალი თავად არის „ცოცხალი მადანი“, რომელიც 70-მდე ქიმიურ ელემენტს შეიცავს, მაგ: ნატრიუმს, ფოსფორს, მაგნიუმს, კალიუმს,

ბრომს, ურანს, ოქროს და სხვ. აღსანიშნავია, რომ ოკეანეს გააჩნია დიდი მარაგი ისეთი ქიმიური ელემენტისა, როგორიც არის დეიტერია (წყალბადის სტაბილური იზოტოპი). მეცნიერები ვარაუდობენ, რომ სწორედ იგი იქნება თერმობირთვული ელექტროსადგურების მომავალი საწვავი.

ენერგეტიკული რესურსები ეს ოკეანის მოქცევის ენერგიაა. მის სანაპიროებზე არის რაიონები, სადაც მოქცევის სიმაღლე 10-15 მეტრია. ახლა მსოფლიოში 20-მდე მოქცევის ელექტროსადგურია და მათი უპირატესობა ამ ენერგიის ეკოლოგიურ სისუფთავეშია. ეს სადგურები ძირითადად განლაგებულია საფრანგეთის, რუსეთის, აშშ, კანადის, ნორვეგიის, ავსტრალიის ტერიტორიებზე.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ოკეანეს, როგორც ერთ-ერთ ყველაზე უფრო ხელსაყრელ და ზედმიწევნით იაფ ტრანსპორტირების საშუალებას უფასო „ცისფერ გზებზე“.

ძალიან მდიდარია ოკეანე ბიოლოგიური რესურსებით - თავისი იბტიოფაუნითა და ფლორით. ოკეანის ბიოლოგიური მასა დაახლოებით 35 მლრდ ტ. შეადგენს. განსაკუთრებით დიდი და მრავალფეროვანია მსოფლიო ოკეანის ორგანული სამყარო. აქ ბინადრობს 160 ათასი სახის ცხოველი და 10 ათასზე მეტი სახის წყალმცენარე; ზღვის ეს ორგანიზმები ერთიანდებიან 3 ჯგუფში: 1. პლანქტონი - პასიურად მოძრავი ერთუჯრედიანი წყალმცენარეები (ფიტოპლანქტონი) და ასევე პასიურად მოძრავი ცხოველები (ზოოპლანქტონი) - ერთუჯრედიანები, მედუზები, კიბორჩხალები და სხვ.; 2. ნექტონი, რომელიც ოკეანის ბიოლოგიური მასის 80-85% შეადგენს, წარმოადგენილია აქტიურად მოძრავი ცხოველებით (თევზები, ვეშაპისმაგვარი, კუსებური, თავფეხიანი მოლუსკები და სხვ.); 3. ბენტონი - ორგანიზმები, რომლებიც ცხოვრობენ ოკეანის ფსკერზე, ესენია მოყავისფრო-მოწითალო წყალმცენარეები. მათ დიდი წარმატებით იყენებენ მეურნეობაში. მისგან ამზადებენ სახამებელს, წებოს, ქაღალდს, ქსოვილებს, სასუქს და რაც მთავარია საკვებს.

ოკეანეში ბიოლოგიური რესურსების განაწილებას მკაფიოდ გამოხატული ზონალობა ახასიათებს. ყველაზე მეტი პროდუქტიულობით გამოირჩევა ზომიერი განედები, რადგანაც აქ ოკეანეში საკმარისად არის სითბოსა და სინათლის რაოდენობა. აგრეთვე ხდება წყლების ინტენსიური გადაადგილება და სიღრმეების უზრუნველყოფა ჟანგბადით. როგორც წესი, პლანქტონის სიჭარბე განაპირობებს თევზების სიჭარბეს, რადგან მათ საკვებს სწორედ პლანქტონი წარმოადგენს. ტროპიკულ განედებში, სადაც წყალი განსაკუთრებით მარილიანი და თბილია, წყალს უჭირს გადაადგილება და შესაბამისად ჟანგბადის გადატანაც, ამიტომაც აქ როგორც ფიტო, -

ასევე ზოოპლანქტონიც ორჯერ მცირეა, ვიდრე 'ზომიერ განედებში'. ეკვატორულ განედებში, სადაც პასატური დინებების შედეგად ხდება წყლის გადაადგილება, ოკეანის წყალი შედარებით მდიდარია პლანქტონით. ბიოლოგიურად ყველაზე პროდუქტიულ ზღვებს მიეკუთვნება ბერინგის, ოხოტისა და იაპონიის ზღვები. მსოფლიო თევზჭერის მრეწველობაში პირველ ადგილზეა ქაშაყი, რომელსაც დიდი რაოდენობით იჭერს იაპონია, რუსეთი, ფინეთი და სხვ.

მიუხედავად იმისა, რომ ოკეანე ძალიან მდიდარია ორგანიული რესურსებით, ეს რესურსები ამოწურვადია და იგი გაფრთხილებას და რაციონარულ გამოყენებას მოითხოვს. პირველ რიგში კი, ოკეანის აკვატორია დაცული უნდა იქნეს გაბინძურებისაგან. ეს თანამედროვეობის აქტუალური პრობლემაა და მას საერთაშორისო მნიშვნელობა ენიჭება.

სამეცნიერო-ტექნიკურმა პროგრესმა ხელი შეუწყო ოკეანის დაბინძურებას ისეთი ნივთიერებებით, როგორიც არის სამრეწველო ნარჩენები, ნავთობი, სასუქი, პესტიციდები და სხვ. განსაკუთრებით დამღუპველია ოკეანის ცოცხალი ორგანიზმებისათვის ნავთობით დაბინძურება. მეცნიერთა უკანასკნელი გამოთვლებით, მასში, ყოველწლიურად 10მლნ ტ. ნავთობი იღვრება, რაც ტანკერების ავარიების, რეცხვის, ან ნავთობის მოპოვების დროს ხდება. ოკეანის დაბინძურების შედეგად, ნავთობის აკკი არღვევს ტენისა და გაზის (მათ შორის ჟანგბადის) ცვლას, ეს ღუპავს პლანქტონს და ყველაფერი ცოცხალს, რაც თავმოყრილია ძირითადად წყლის ზედაპირულ ფენაში.

მსოფლიო ოკეანის რესურსების შესწავლა და დაცვა მოითხოვს მის მრავალმხრივ სამეცნიერო კვლევას. ამჟამად, იგი ფართოდ წარმოებს მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში და კოორდინირდება იუნესკოს ეგიდით.

კვლევის პრინციპულად ახალი მეთოდია ოკეანის კვლევა კოსმოსიდან. კოსმოსური ორბიტიდან ხდება: ოკეანის წყლების დინამიკის შესწავლა; ამ წყლების ურთიერთობა ატმოსფეროსთან; მის ყინულოვან საფარზე დაკვირვება (განსაკუთრებით ჩრდილო-ყინულოვან საზღვაო გზებზე); ძლიერი სტიქიური მოვლენების (ცუნაში, ტაიფონი, წყალქვეშა ვულკანური მოქმედებები), ასევე საკვები მარაგის (განსაკუთრებით თევზის) შეფასება და პრგნოზირება; შეღწეის შესწავლა სასარგებლო წიაღისეულის ძებნა-ძიების მიზნით; წყლის გაბინძურებაზე კონტროლი; გაბინძურების შედეგად ეკოლოგიური

---

* UNESCO - გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია განათლების, მეცნიერებისა და კულტურის სფეროში.

შედეგების ანალიზი და ბევრი სხვა კვლევები. ამასთან დაკავშირებით, სპეციალურ საერთაშორისო კონფერენციაზე მიღებულია მთელი რიგი გადაწყვეტილებები და კონვენციები მსოფლიო ოკეანის რესურსების რაციონალურად გამოყენებისა და დაცვის საქმეში.

რეკრეაციული რესურსები

რეკრეაცია (recreation) ლათინური სიტყვაა და ნიშნავს აღდგენას. იგი გულისხმობს ადამიანის მიერ მუშაობის პროცესში დახარჯული ფიზიკური და ინტელექტუალური ძალების აღდგენას. უფრო მარტივად ეს ნიშნავს ადამიანის გონივრულ დასვენებას. არსებობს სხვადასხვა ტიპის რეკრეაცია: სამკურნალო, გამაჯანსაღებელი, სპორტული, შემეცნებითი, ტურისტული და სხვ. ბუნებრივ-რეკრეაციული რესურსები ეს ის ობიექტებია, რომლებიც გამოიყენება დასვენების, ტურიზმისა და მკურნალობისათვის. ძირითადად ამ ობიექტებს წარმოადგენენ ლანდშაფტები, ანუ ბუნებრივ-გეოგრაფიული კომპლექსები. ესენია ზღვის სანაპიროები, მდინარეებისა და ტბების ნაპირები, მთები და ტყის მასივები. რეკრეაციას ემსახურება ნაკრძალები, ეროვნული და ბუნებრივი პარკები, რომელთა საერთო ფართობი მსოფლიო მიწის ფონდის 1,5%-ია.

რეკრეაციული რესურსების მნიშვნელობა სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის ეპოქაში განუხრელად იზრდება. ეს დაკავშირებულია მსოფლიოს სულ უფრო და უფრო მზარდი საქალაქო მოსახლეობის გაძლიერებულ მოთხოვნილებასთან - ქალაქგარეთ მოიხსნას ფსიქოლოგიური და ფიზიოლოგიური დატვირთვა - სტრესი, რასაც იწვევს თანამედროვე ქალაქების დაძაბული რითმი (ხმაური, გადატვირთული ტრანსპორტი, ატმოსფეროს დაბინძურება, მცენარეული საფარის ნაკლებობა და ა.შ.). XXI საუკუნეში რეკრეაციის მასშტაბები კიდევ უფრო გაიზრდება სწორედ იმის გამო, რომ ქალაქებში იცხოვრებს მსოფლიო მოსახლეობის სულ ცოტა სამი მეოთხედი.

ამჟამად, განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობს შემეცნებითი და ტურისტული რეკრეაცია, რომელსაც ემსახურება მსოფლიოს კულტურულ-ისტორიული ღირსშესანიშნაობანი. ეს არის ისტორიული, არქეოლოგიური და ხელოვნების ძეგლები, მუზეუმები. მსოფლიოს გამოჩენილი ადამიანების (მხატვრების, მუსიკოსების, მწერლების მეცნიერთა) სახლ-მუზეუმები და ა.შ. ამ თვალ-

საზრისით მსოფლიოში გამოირჩევა ის ქვეყნები, რომელთაც მდიდარი და ძველი ისტორიული წარსული გააჩნიათ. მათ რიცხვს მიეკუთვნება საბერძნეთი, ეგვიპტე, ინდოეთი, ჩინეთი, იტალია, გერმანია და ბევრი სხვა ქვეყანა.

დიდ ბრიტანეთში, შვეიცარიაში და სხვა მრავალ ქვეყანაში ტერიტორიის დაახლოებით მეექვსედი რეკრეაციულ ფუნქციებს ასრულებს. უნდა აღინიშნოს, რომ რეკრეაცია მოითხოვს ახალ ტერიტორიებსაც. ამისათვის, არც თუ იშვიათად, იყენებენ მეურნეობისათვის ნაკლებად რენტაბელურ მიწის რესურსებს (ზოგიერთ მთიან რაიონს, მღვიმეებსა და მის მიმდებარე ტერიტორიებს, ესთეტიკური ღირებულების მქონე ბუნებრივ ლანდშაფტებს და ა.შ.)

ტერიტორიის რეკრეაციული მიზნით გამოყენება გულისხმობს აგრეთვე იმ რესურსების ათვისებას, რომელთაც სამკურნალო-გამაჯანსაღებელი თვისებები გააჩნიათ. მაგალითად მზის ნათების დიდი ხანგრძლივობა, კარგი ვენტილაცია და დაბალი სინოტივე, სუფთა ჰაერი (მასში ჟანგბადის მაღალი შემცველობით), სამკურნალო-მინერალური წყლები და სამკურნალო ტალახი. ამ თვისებების გამო მათ ბალნეოლოგიურ-კლიმატურ რეკრეაციულ რაიონებს უწოდებენ. ასეთ რეგიონებს ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვთ. აღსანიშნავია, რომ ტურიზმით მიღებული შემოსავალი სულ უფრო დიდ როლს თამაშობს ამა თუ იმ ქვეყნის ბიუჯეტში. ასეთი ქვეყნების რიცხვს ეკუთვნის საბერძნეთი, ეგვიპტე, იტალია, ნეპალი, ესპანეთი, შვეიცარია და მრავალი სხვ.

რეკრეაციის განვითარება მოითხოვს მომსახურების ინფრასტრუქტურის შექმნას. აქ გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ მასობრივმა, ხშირად მთელი წლის განმავლობაში მომქმედმა რეკრეაციამ შეიძლება გამოიწვიოს ბუნებრივი ლანდშაფტების ძლიერი გადატვირთვა (ანუ ანთროპოგენული სტრესი) და უარყოფითად იმოქმედოს ბუნებრივ გარემოზე. ამიტომ, აუცილებელია ასეთი ტერიტორიების ბუნებრივი პოტენციალის და მისი ეკონომიკურ-გეოგრაფიული დახასიათების კარგი ცოდნა, რათა თავიდან ავიცილოთ ინტენსიური რეკრეაციით გამოწვეული არასასურველი შედეგები.

მოსახლეობის გეოგრაფია

მოსახლეობა არის გარკვეულ ტერიტორიაზე მცხოვრებ ადამიანთა ერთობლიობა სპეციფიკური ურთიერთობებით, რაც საზოგადოების განვითარების მოცემულ ეტაპზე ქმნის სოციალური კავშირის ამა თუ იმ სახეს. ადამიანი არის მთავარი საწარმოო ძალა და ამასთან ძირითადი მომხმარებელი. აქედან გამომდინარე, მოსახლეობა არის სოციალურ-ეკონომიკური კატეგორია. მისი სტრუქტურის, განლაგების და ტერიტორიული ორგანიზაციის კანონზომიერებებს შეისწავლის მოსახლეობის გეოგრაფია, რომელიც წარმოადგენს ეკონომიკური გეოგრაფიის განშტოებას და მჭიდრო კავშირშია არა მხოლოდ ეკონომიკურ, არამედ პოლიტიკურ გეოგრაფიულ მეცნიერებებთან. მოსახლეობის გეოგრაფია, როგორც დამოუკიდებელი დისციპლინა, განსაკუთრებული ინტენსივობით განვითარდა XX საუკუნის მეორე ნახევარში, რაც გამოწვეულია მოსახლეობის რაოდენობის ზრდის ძალზედ მაღალი ტემპებით და დემოგრაფიული პროცესების განსაკუთრებული გამწვავებით ამ პერიოდში.

ადამიანი ბუნების ნაწილია და ის მუდმივ ურთიერთობაშია ბუნებასთან, იყენებს მის სხვადასხვა კომპონენტებს - მიწას, ჰაერს, წყალს და სხვ. მეორეს მხრივ, იგი, როგორც მოაზროვნე არსება, არის საზოგადოების წევრი და ცხოვრობს გარკვეულ სოციალურ გარემოში, რომლის ფორმირება ხდება ბუნებისა და საზოგადოების კანონების ზემოქმედების შედეგად. ამასთან, საზოგადოების განვითარების საწყის ეტაპზე ბუნებრივი გარემო განმსაზღვრელ როლს თამაშობდა ადამიანის მდგომარეობაზე. საწარმოო ძალების განვითარებასთან ერთად თანდათან იზრდებოდა სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორის როლი მოსახლეობის ცხოვრების პირობების ფორმირებაში. წარმოების პროცესში ადამიანის კავშირი ბუნებასთან და თვით ადამიანებთან განსაზღვრავს წარმოებით ურთიერთობებს, რომლებიც საწარმოო ძალებთან შესაბამისობაში ქმნიან წარმოების წესს.

მსოფლიოს მოსახლეობა ყოველწლიურად 80-85 მლნ კაცი იზრდება. დედამიწის მოსახლეობის ნახევარზე მეტი აზიასა წარმოადგენილი, შემდეგ თანმიმდევრულად აფრიკაში, ევროპაში, ლათინურ ამერიკაში, ჩრდილოეთ ამერიკაში და ყველაზე მცირე - ავსტრალია-ოკეანეთში.

---

* მსოფლიოს მოსახლეობის რაოდენობრივი მაჩვენებლები (კონტინენტებისა და სახელმწიფოების მიხედვით) მოცემულია დანართში იხ. გვ.გვ. 143, 144-148.

მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკა განპირობებულია მოსახლეობის მოძრაობით, რომელიც ორი სახისაა - ბუნებრივი და მექანიკური. ბუნებრივი მოძრაობა გულისხმობს მოსახლეობის კვლავწარმოების პროცესს, ხოლო მექანიკური მოძრაობა - მიგრაციულ პროცესებს.

მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობა

მოსახლეობის ერთ-ერთი ზოგადი კანონია მისი მარადიული განახლება, თაობათა მუდმივი ცვლა ანუ საზოგადოებრივი კვლავწარმოების პროცესი. ეს პროცესი წარმოადგენს მოსახლეობის ბუნებრივ მოძრაობას, რომლის შემადგენელი ელემენტებია **შობადობა** და **სიკვდილიანობა**. ეს მაჩვენებლები გამოისახება პრომილებში ‰. შობადობის კოეფიციენტი არის ერთი წლის განმავლობაში დაბადებულ ბავშვთა რაოდენობა ყოველ ათას მცხოვრებზე, ხოლო სიკვდილიანობის კოეფიციენტი არის გარდაცვლილთა რაოდენობა ყოველ ათას მცხოვრებზე. ამ მაჩვენებელთა შორის სხვაობა ახასიათებს მოსახლეობის ბუნებრივ მატებას.

მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობა არ არის მხოლოდ ბიოლოგიური მოვლენა. შობადობისა და სიკვდილიანობის მაჩასიათებლები ფიზიოლოგიური პროცესების გარდა მნიშვნელოვანწილად სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული პროცესების ამსახველია და ამდენად წარმოადგენს საზოგადოებრივ მეცნიერებათა კვლევის ობიექტს.

შობადობაზე მომქმედი ფაქტორები შეიძლება დაიყოს სამ ძირითად ჯგუფად: ბუნებრივი, ფიზიოლოგიური და სოციალური.

ბუნებრივი ფაქტორი არის გეოგრაფიული გარემო, რომლის გავლენა თანდათან სუსტდება საწარმოო ძალების განვითარებასთან ერთად.

შობადობის ფიზიოლოგიური ფაქტორების განხილვისას უნდა აღინიშნოს, რომ მაქსიმალური ფიზიოლოგიური ნორმა არის 50-60%, თუ გავითვალისწინებთ ჯანმრთელი ქალის ფიზიოლოგიურ პოტენციალს ხელოვნური რეგულირების გარეშე. ეს მონაცემები იყო დამახასიათებელი უახლოეს წარსულში აფრიკის ზოგიერთი ხალხისათვის. უკანსაკნელ ხანებში სიკვდილიანობის შემცირებამ გამოიწვია მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოსახლეობის ასაკობრივ

სტრუქტურაში და შესაბამისად შობადობის კოეფიციენტის გარკვეულწილად შემცირება - მისი მაქსიმალური მნიშვნელობა არ აღემატება 40-45%.

ფიზიოლოგიურ ფაქტორთა რიცხვს მიეკუთვნება უშვილობის მოვლენა. საშუალოდ ის შეადგენს ქორწინებათა საერთო რიცხვის 5-10% და ამდენად, მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს შობადობის მაჩვენებელზე.

სოციალურ ფაქტორებს შორის მნიშვნელოვნად განაპირობებს შობადობას ქალის უფლებრივი მდგომარეობა საზოგადოებასა და ოჯახში; ემანსიპაციის პირობებში ქალს ეძლევა შობადობის ხელოვნური რეგულირების შესაძლებლობა. საზოგადოებრივი ფაქტორებიდან მნიშვნელოვანია მოსახლეობის კულტურული დონე. იგი უკუპროპორციულია შობადობის დონისა. განათლების საყოველთაო გავრცელებისა და კულტურის განვითარების პარალელურად ადგილი აქვს დაგვიანებული ქორწინების გავრცელებას. მოსახლეობის კულტურულ დონეს გარკვეულწილად განსაზღვრავს მატერიალური უზრუნველყოფა. სიღარიბე ხშირად მიზეზია კულტურული ჩამორჩენილობისა. ღარიბ ოჯახებში, უმეტეს შემთხვევაში, დაბალია განათლების დონე და დიდი მოთხოვნები არ არის წაყენებული შვილების აღზრდის საკითხში, არც შობადობის ხელოვნური რეგულირება ხორციელდება და აქედან გამომდინარე, შობადობის დონე მატერიალურად ნაკლებად უზრუნველყოფილ მოსახლეობაში მაღალია.

შობადობის სოციალურ-ეკონომიკურ ფაქტორებს შორის მნიშვნელოვანი ფაქტორია ურბანიზაცია. იგი უარყოფით გავლენას ახდენს შობადობაზე. ქალური ცხოვრების წესისთვის დამახასიათებელია მცირეშვილიანობა იმ მიზეზით, რომ თანამედროვე ქალაქებში მუდმივად იზრდება შრომის გამოყენების სფერო, რაც ხელს უწყობს ქალების ფართოდ ჩაბმას საზოგადოებრივ შრომაში. ურბანიზაცია აჩქარებს აგრეთვე მოსახლეობის კულტურული დონის ამაღლებას, რაც თავის მხრივ ამცირებს შობადობის კოეფიციენტს. ამასთან, მოსახლეობის გაძლიერებული დენა სოფლიდან ქალაქში ძირითადად წარმოებს ახალგაზრდების ხარჯზე, რის გამოც სოფლად მკვეთრად მცირდება იმ ასაკობრივი ჯგუფების ხვედრითი წონა, რომლებზედაც მოდის მოსახლეობის ბუნებრივი გამრავლება.

მკვეთრად მცირდება შობადობა ომების შედეგად, ამასთან ირღვევა მოსახლეობის სქესობრივი და ასაკობრივი სტრუქტურა.

შობადობაზე გარკვეულ გავლენას ახდენს სოციალურ-ფსიქოლოგიური ფაქტორები და რელიგიური რწმენა. ძირითადად ყველა რელიგია მხარს უჭერს შთამომავლობის გაგრძელებას, განსაკუთრებით ისეთი უდიდესი რელიგიები, როგორებიცაა ისლამი, ინდუიზ-

მი აქტიურად უწყობს ხელს ოჯახში მრავალშვილიანობას. ამიტომ იმ ქვეყნებში, სადაც ეს რელიგიებია გავრცელებული, შობადობა ძალზედ მაღალია.

გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება აგრეთვე სახელმწიფოს მიერ გატარებულ დემოგრაფიულ პოლიტიკას, რომლის საშუალებითაც შეიძლება შობადობის ხელოვნური რეგულირება ქვეყნის მასშტაბით. ამ მხრივ ნიშანდობლივია საფრანგეთისა და იაპონიის მაგალითები. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ საფრანგეთში ჩატარებული წამახალისებელი ღონისძიებების შედეგად შობადობა გაიზარდა ომისშემდგომ ათწლეულში 12-13%-დან 18-20%-მდე, ხოლო იაპონიაში შემზღუდველმა ზომებმა შეამცირა შობადობა 25-30%-დან 16-17%-მდე. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ შობადობის ძირითადი განმსაზღვრელი ფაქტორებია ქვეყნის ზოგადი სოციალურ - პოლიტიკური-ეკონომიკური მდგომარეობა, ხოლო შობადობის მარეგულირებელ ღონისძიებებს შეუძლიათ ერთგვარი კორექტივების შეტანა ამ მახასიათებლებში.

შობადობის გარდა მოსახლეობის კვლავწარმოების შემაღენელი ელემენტია სიკვდილიანობა, რომელიც განპირობებულია ბუნებრივ-ბიოლოგიური და სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორებით. სიკვდილიანობა უფრო მჭიდრო კავშირშია ბუნებრივ პირობებთან, ვიდრე შობადობა. ამასთან, ადამიანის საზოგადოებრივი განვითარების საწყის ეტაპზე დიდია ბუნებრივი ფაქტორების გავლენა ადამიანის ცხოვრების პირობებზე და შესაბამისად, სიკვდილიანობის ფაქტორზე. შემდგომში, საწარმოო ძალების განვითარებასთან ერთად ბუნებრივი ფაქტორების გავლენა სიკვდილიანობაზე თანდათან სუსტდება.

სიკვდილიანობის მაჩვენებელზე გავლენას ახდენენ ისეთი ფიზიოლოგიური ფაქტორები, როგორებიცაა მემკვიდრეობა, სქესობრივ-ასაკობრივი და ანთროპოლოგიური თავისებურებანი. სიკვდილიანობა მაღალია ერთ წლამდე ასაკის ბავშვებში, შემდეგ თანდათან მცირდება; მინიმალურია 4-16 წლის მოზარდებში; სრულწლოვანი ასაკიდან ის თანდათან მატულობს და მაქსიმუმს აღწევს ხანდაზმულობაში.

სიკვდილიანობის კოეფიციენტი განვითარებულ ქვეყნებში მაკაცებს შორის უფრო მაღალია ქალებთან შედარებით. ძირითადად საწარმოო ტრავმების, ავარიების, პროფესიული დაავადებების ხარჯზე. განვითარებულ ქვეყნებში პირიქით, ქალებს შორის სიკვდილიანობის კოეფიციენტი მეტია ადრეული ქორწინებების, ხშირი მშობიარობების და სხვა მიზეზების გამო.

დიდია სიკვდილიანობაზე სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორების გაკლენა, პირველ რიგში, ცხოვრების მატერიალური და კულტურული დონის, შრომის პირობების როლი.

კატასტროფულად ზრდის სიკვდილიანობას ომები, სახადები, ინფექციური და ეპიდემიური დაავადებები.

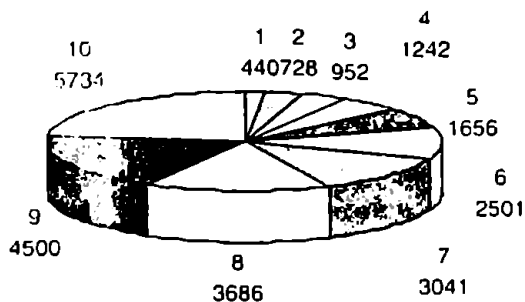
უკანასკნელი ათეული წლების განმავლობაში საწარმოო ძალების სწრაფმა აღმავლობამ მკვეთრად შეამცირა სიკვდილიანობა განვითარებულ ქვეყნებში. თუ ომისწინა პერიოდში სიკვდილიანობის კოეფიციენტი საშუალოდ 20-25%-ის შეადგენდა, 50-იანი წლების ბოლოს ის შემცირდა 12-16%-მდე. სიკვდილიანობის შემცირებამ განვითარებულ ქვეყნებში განაპირობა ხანდაზმულთა ხვედრითი წონის გაზრდა მოსახლეობაში და შედეგად, უკანასკნელ პერიოდში სიკვდილიანობის კოეფიციენტის რაზმდენადმე გაზრდა.

დემოგრაფიული სიტუაცია კონკრეტულ შემთხვევაში შეიძლება ხასიათდებოდეს გაფართოებული კვლავწარმოებით, მარტივი კვლავწარმოებით და დეპოპულაციით.

გაფართოებული კვლავწარმოება გულისხმობს მოსახლეობის რაოდენობის ზრდას ბუნებრივ მატების ხარჯზე. **მარტივი კვლავწარმოების** დროს მოსახლეობის რაოდენობა არ იცვლება, ანუ შობადობის და სიკვდილიანობის მაჩვენებლები თანაბარია. **დეპოპულაციის** შემთხვევაში შობადობა ნაკლებია სიკვდილიანობაზე და მოსახლეობის რაოდენობა კლებულობს.

ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისიდან დღემდე დედამიწის მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკაში მისი მატების ტემპების მიხედვით შეიძლება გამოიყოს ხუთი პერიოდი (ნახ. 3).

პირველი პერიოდი მოიცავს 15 საუკუნეს და ძირითადად ემთხვევა ფეოდალიზმის ეპოქას. ამ პერიოდისათვის დამახასიათებელია მოსახლეობის ძალზედ ნელი ტემპით ზრდა. რაც სავსებით შეესაბამება ამ პერიოდში საწარმოო ძალების განვითარების დაბალ დონეს. შობადობის და სიკვდილიანობის მაჩვენებლები ძალზე მაღალი იყო (55-60‰), მოსახლეობის ყოველწლიური ნამატის საშუალოდ 140 ათას კაცს შეადგენდა.

1	1500	2	1750	3	1800	4	1850	5	1900
6	1950	7	1960	8	1970	9	1980	10	1995

ნახ. 3. მსოფლიო მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკა (მლნ მცხოვრები)

ცალკეულ წლებში ადგილი ჰქონდა მოსახლეობის შემცირებასაც კი სხვადასხვა სახის ეპიდემიური დაავადებების, ომების შედეგად. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ევროპისა და აზიის მოსახლეობის რაოდენობაზე არაბების შემოსევის, ჯვაროსნული ომებისა და მონღოლ-თათართა ლაშქრობების უარყოფითი ზეგავლენა. დიდი იყო სიკვდილიანობის მაჩვენებელი ბავშვებში.

მეორე პერიოდს ეკუთვნის XVI-XVII საუკუნეები. იგი მოიცავს გვიანი ფეოდალიზმის ეპოქას და ევროპაში კაპიტალიზმის ხანის დასაწყისს. ამ პერიოდში ადგილი აქვს მოსახლეობის ნელი ტემპით ზრდას. რამდენადმე შემცირდა შობადობის და სიკვდილიანობის მაჩვენებლები. მოსახლეობის საშუალო წლიური აბსოლუტური მატება შეადგენდა დაახლოებით 17 000 ათას კაცს (2-3‰). კვლავ დიდი იყო სიკვდილიანობა ბავშვებში, ეპიდემიური დაავადებების მსხვერპლი, თურქთა შემოსევების შედეგად მიყენებული ზიანი ევროპის, აზიის და ჩრდილოეთ აფრიკის მოსახლეობის მიმართ. XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან ევროპის განვითარებულ სახელმწიფოებში - ინგლისში, საფრანგეთში, კაპიტალიზმის ჩასახვამ და ამერიკის კოლონიზაციამ დააჩქარა მოსახლეობის მატება.

მესამე პერიოდი მოიცავს XIX საუკუნეს და ემთხვევა კაპიტალიზმის განვითარებას ძირითადად ევროპაში და ამერიკაში. ეს პერიოდი ხასიათდება საწარმოო ძალების მკვეთრი აღმავლობით, რამაც განაპირობა მოსახლეობის ცხოვრების პირობების გაუმჯობესება, სიკვდილიანობის შემცირება და შესაბამისად ბუნებრივი მატების

ზრდა. ამ პერიოდს ახასიათებს მსოფლიოს მოსახლეობის ზომიერი ზრდა. გაიზარდა სხვაობა შობადობისა და სიკვდილიანობის მაჩვენებლებს შორის. მსოფლიო მოსახლეობის საშუალო ყოველწლიური აბსოლუტური მატება შეადგენდა 7 მილიონ მცხოვრებს (5-10‰).

მეოთხე პერიოდს შეადგენს XX საუკუნის პირველი ნახევარი. იგი ხასიათდება მსოფლიოს მოსახლეობის რაოდენობის დაჩქარებული ზრდით. მიუხედავად იმისა, რომ ამ პერიოდში ადგილი ჰქონდა ორ მსოფლიო ომს და მთელ რიგ სამოქალაქო ომებს, მოსახლეობის საერთო ნამატი შეადგენდა დაახლოებით 16,5 მლნ კაცს. ევროპისა და ამერიკის განვითარებად ქვეყნებში მნიშვნელოვნად შემცირდა შობადობის კოეფიციენტი, მაგრამ ამასთან კიდევ უფრო სწრაფად შემცირდა სიკვდილიანობა, რის გამოც ბუნებრივი მატების კოეფიციენტი მნიშვნელოვნად გაიზარდა და მიაღწია 10-15‰.

მეხუთე პერიოდს ეკუთვნის 1950-1980 წლები, რომელსაც „დემოგრაფიული აფეთქების“ ხანა ეწოდა, რადგან ხასიათდება მოსახლეობის რაოდენობის ზრდის მეტად მაღალი ტემპებით. მიუხედავად იმისა, რომ ამ პერიოდში რამდენადმე შემცირდა შობადობის კოეფიციენტი, სიკვდილიანობის მაჩვენებლის მინიმუმამდე შემცირების გამო (12-13‰) მოსახლეობის საშუალო წლიურმა აბსოლუტურმა ნამატმა 64 მილიონს მიაღწია.

მოსახლეობის რაოდენობა ცვალებადია არა მხოლოდ დროში, არამედ სივრცეშიც. XIX საუკუნის დასაწყისიდან XX საუკუნის 70-იან წლებამდე ევროპის მოსახლეობის რაოდენობა ყველაზე ნელი ტემპით იზრდებოდა, ხოლო ამერიკის მოსახლეობა ყველაზე ჩქარი ტემპით, ვინაიდან, მჭიდროდ დასახლებული და მაღალი ბუნებრივი მატების მქონე ევროპის ქვეყნებიდან მიმდინარეობდა მოსახლეობის ინტენსიური მიგრაცია ევროპიდან ამერიკაში, რომელიც სუსტი დასახლებით გამოირჩეოდა. მოსახლეობის ზრდის ტემპებით ამავე პერიოდში ამერიკის შემდეგ, მეორე ადგილი დაიკავეს ავსტრალიამ და წყნარი ოკეანის კუნძულებმა ძირითადად ევროპის მოსახლეობის მიგრაციის ხარჯზე.

მიგრაციული პროცესების პრიორიტეტული როლი მსოფლიოს ძირითადი რეგიონების დასახლებაში უკანასკნელ ათწლეულებში შეცვალა მოსახლეობის ბუნებრივმა მოძრაობამ. ამ პერიოდში მოსახლეობის დემოგრაფიულმა მახასიათებლებმა დიდი სივცობრივი ცვლილებები განიცადეს. განსაკუთრებით ეს ეხება შობადობის მაჩვენებელს. მოსახლეობის კვლავწარმოების მახასიათებელთა მიხედვით მსოფლიოს ქვეყნები შეიძლება დაიყოს სამ ძირითად ჯგუფად:

პირველ ჯგუფს მიეკუთვნებიან ე.წ. განვითარებადი ქვეყნები, რომელთა უმრავლესობა ამ პერიოდში განთავისუფლდა კოლონიური და ნახევრად კოლონიური მდგომარეობიდან და ახასიათებთ სამრეწველო წარმოების დაბალი დონე. ესენია აზიის (იაპონიის გარდა), აფრიკისა და ლათინური ამერიკის სახელმწიფოები, სადაც დასახლებულია მსოფლიოს მოსახლეობის 80%. მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი სოფლის მეურნეობაში არის ჩაბმული. ამ ქვეყნებს ახასიათებთ შობადობის მაღალი მაჩვენებელი - 32-38‰, სიკვდილიანობა - 12-14‰. განსაკუთრებით მაღალია ეს მაჩვენებლები ცენტრალური აფრიკის ქვეყნებში - შესაბამისად 50‰ და 20-25‰ ბუნებრივი მატების კოეფიციენტი ამ ჯგუფის ქვეყნებში ქვეყნებში არის საშუალოდ 20-25‰. მოსახლეობის სწრაფი ზრდა აფერხებს მრეწველობის, სოფლის მეურნეობის განვითარებას და ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებას.

მეორე ჯგუფს ეკუთვნის ეკონომიკურად განვითარებული ქვეყნები - ევროპის სახელმწიფოების უმრავლესობა, აშშ, კანადა, იაპონია, ავსტრალია. ამ ქვეყნებისათვის დამახასიათებელია შობადობის საშუალო დონე 14-18‰ და დაბალი სიკვდილიანობა - 8-10‰. ბუნებრივი მატება შესაბამისად 5-10‰. უნდა აღინიშნოს, რომ 50-იან წლებთან შედარებით უკანასკნელ ათწლეულებში ბუნებრივი მატება ამ ქვეყნებში 2,5-ჯერ უფრო დაბალია; ამის მიზეზია შობადობის მკვეთრად შემცირება, ხოლო სიკვდილიანობის რამდენადმე გაზრდა, რაც დაკავშირებულია ზანდაზმული ასაკის მოსახლეობის ხვედრითი წონის მომატებასთან.

ქვეყნების მესამე ჯგუფში შედის ევროპის სახელმწიფოები - დიდი ბრიტანეთი, გერმანია, ავსტრალია, შვედეთი, დანია, ლუქსემბურგი. 60-იანი წლებიდან ამ ქვეყნებში მიმდინარეობს დეპოპულაციის პროცესი.

მოსახლეობის რასობრივი შემადგენლობა

რასები არის ყველაზე მსხვილი ანთროპოგენული დაჯგუფებები, რომლებიც ერთმანეთისგან განსხვავდებიან ბიოლოგიური ნიშნებით. ამა თუ იმ რასის დამახასიათებელი ბიოლოგიური ნიშნები გენების საშუალებით გადაეცემა ადამიანს მემკვიდრეობით და საკმაოდ მდგრადია. მსოფლიოში ძირითადად გამოყოფენ სამ ძირითად რასას;

ევროპეიდულს, მონგოლოიდურს და ეკვატორიალურს (ნეგროიდულ-აესტრალიოიდურს).

ჩვენს პლანეტაზე ყველაზე გავრცელებულია **მეზოკეიდული რასა**. ამ რასისთვის დამახასიათებელია კანის მოთეთრო ფერი, ვიწრო და ამოწეული ცხვირი, თვალის ოვალური ჭრილი, შედარებით თხელი ტუჩები, საშუალო და საშუალოზე მაღალი ტანი, სახეზე და ტანზე მამაკაცებს აქვთ ზომიერად ხშირი თმიანობა, ღაწვები არა აქვთ ამოწეული. ევროპეიდულ რასაში გამოყოფენ ჩრდილოეთ და სამხრეთ განშტოებებს. *ჩრდილოეთ* განშტოებას მიეკუთვნებიან ევროპის ხალხები. *სამხრეთ* განშტოებას, რომელიც გაცილებით მრავალრიცხოვანია, ეკუთვნიან სამხრეთ ევროპის, ჩრდილოეთ აფრიკის, სამხრეთ-დასავლეთ აზიის, ჩრდილოეთ ინდოეთის და ამერიკაეკასიის ხალხები, აგრეთვე ცენტრალური და სამხრეთ ამერიკის ევროპული წარმოშობის ხალხები. სამხრეთი და ჩრდილოეთი განშტოებების შენაერთებია ფრანგები, ინგლისელები, გერმანელები, სლავები, ჩრდილოეთ-ამერიკის ევროპეიდული მოსახლეობა.

მონგოლოიდური რასის ბიოლოგიური ნიშნებია: მოყვითალო კანის ფერი, შედარებით პატარა ცხვირი, დაბალი ტანი, ვიწრო თვალების ჭრილი, ამოწეული ღვაწები და ფართო სახე; მამაკაცებს სახეზე და ტანზე თმიანობა სუსტად აქვთ განვითარებული. მონგოლოიდურ რასაში გამოიყოფენ ორ განშტოებას - აზიურსა და ამერიკულს. *აზიური* შტო ბევრად უფრო მრავალრიცხოვანია. მას განეკუთვნებიან ჩინელები, იაპონელები, ციმბირის მკვიდრი ტომები, ინდოჩინეთის ხალხები. ამერიკულ განშტოებას განეკუთვნებიან ინდიელები, რომლებიც ალიასკის გაელით აზიიდან გადასახლდნენ ამერიკის კონტინენტზე მრავალი საუკუნის წინათ.

ეკვატორიალური რასა შედგება ნეგროიდული და აესტრალიოიდური რასებისაგან. *ნეგროიდული* რასის ხალხების ბიოლოგიური ნიშნებია: მოშაო-მოყავისფრო ფერის კანი, ფართო ცხვირი, სქელი ტუჩები, შავი და ხშირი ხუჭუჭი თმა, მოგრძო ფორმის თავი, ზომიერად ამოწეული ღაწვები. ნეგროიდული რასის ხალხები შედარებით მცირერიცხოვანია. მას ეკუთვნის აფრიკელი და ამერიკელი ზანგები. ამავე რასას მიეკუთვნება აფრიკის სამხრეთში მცხოვრები ბუშმენები და ჰოტენტოტები, რომლებსაც მონგოლოიდური რასისთვის დამახასიათებელი მოყვითალო ფერის კანი აქვთ. ცენტრალური აფრიკის ზანგები გამოირჩევიან დაბალი ტანით და ცნობილნი არიან პიგმეების სახელით.

აესტრალიოიდური რასის ხალხები ნეგროიდულისაგან განსხვავებით ნაკლებად შავები არიან. მათ ეკუთვნიან აესტრალიისა და ოკეანეთის აბორიგენები. ამ რასაში გამოყოფენ ვედეებისა და აინების

ქვეჯგუფებს. ედები გაენეკუთენებიან ოკენეთის ხალხებს, ისინი ცხოვრობენ ცეილონზე, ზოლო აინები იაპონიის კუნძულებიდან არიან გადმოსახლებულები.

დიდ რასებს გარდა არის გარდამავალი რასები, ისინი წარმოიქმნებიან დიდი რასების ერთმანეთთან შერევის შედეგად. შუა აზიის ხალხების უმეტესი ნაწილი მონგოლოიდური და ევროპეიდული რასების შერევის შედეგია. სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ხალხებს (ვიეტნამელები, ტაილანდელები, კამბოჯელები, ფილიპინელები) სამხრეთ მონგოლოიდებსაც უწოდებენ, ვინაიდან ჭარბობს მონგოლოიდური ელემენტები. მონგოლოიდური და ავსტრალიდური რასების ნარევიან ინდონეზიელები. ევროპეიდული და ნეგროიდული რასების შერევის შედეგია ეთიოპიისა და სომალის მოსახლეობა. ინდოელებისა და ევროპელების ნარევი რასა ცნობილია *მეტიზების* სახელწოდებით. ისინი წარმოიშვნენ XVII-XIX საუკუნეებში და დასახლებულნი არიან ლათინური ამერიკის ქვეყნებში. ჩრდილოეთ ამერიკაში ევროპელებისა და ზანგების შერევის შედეგად წარმოიშვა ნარევი რასა *მულატების* სახელწოდებით.

80-იანი წლების დასაწყისისათვის მიახლოებითი მონაცემებით ევროპეიდული რასა შეადგენდა მსოფლიოს მოსახლეობის 45%, მონგოლოიდური - 20%, ნეგროიდული - 6%, ავსტრალიდული - 0,3%. მსოფლიოს მოსახლეობის თითქმის 30% შეადგენს გარდამავალ და შერეულ ფორმებს.

მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობა

რასების გარდა, რომლებიც ბიოლოგიური ნიშნებით განსხვავდებიან ერთმანეთისგან, არსებობს მოსახლეობის ეთნიკური დაჯგუფებები - ტომები, ტომთა კავშირები, ხალხები, ერები, რომელთაც აერთიანებთ სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორები. ეთნიკური დაჯგუფებების ერთ-ერთი ნიშანი არის სალაპარაკო ენა. ენის ჩასახვა მოხდა ადამიანთა საზოგადოების განვითარების საწყის ეტაპზე. საწარმოო ძალთა განვითარება განაპირობა ენების განვითარება და მისი ფუნქციების გაფართოება.

მსოფლიოში ამჟამად 2000-ზე მეტი ენაა, რომლებიც 14 ენობრივ ჯგუფში არიან გაერთიანებულნი. ყველაზე გავრცელებული ენებია: ინგლისური, ჩინური, ესპანური, ჰინდი (ურდუსთან ერთად),

რუსული, იაპონური, არაბული, გერმანული, პორტუგალიური, ფრანგული. ამ ენებზე მოლაპარაკე ხალხები შეადგენენ მსოფლიოს მოსახლეობის დაახლოებით 60%.

ეთნიკური ერთობის ერთ-ერთი ნიშანია ტერიტორიული მთლიანობა. ეთნიკური ერთობის ყველაზე ადრინდელი წარმონაქმნი არის ტომი, რომელიც ჩაისახა პირველყოფილი საზოგადოების ველურობის სტატიაში. ეთნიკური ერთობის უფრო მაღალი საფეხურია ტომთა კავშირები, რომლებიც წარმოიშვნენ მონათესავე და მეზობელ ტომთა გაერთიანების შედეგად სახელმწიფოთა წარმოქმნის წინა ეტაპზე, პირველყოფილი საზოგადოების ბარბაროსულ ხანაში.

საწარმოო ძალების განვითარების შემდგომ ეტაპზე ეთნიკური თვითშეგნების გაძლიერებასთან ერთად და შრომის დანაწილებასთან ერთად მიმდინარეობს საზოგადოების კლასებად დაყოფა და სახელმწიფოს ჩასახვა. ამ ეტაპზე ხდება ხალხების, როგორც ეთნიკური ერთობის ახალი ფორმის წარმოშობა. ხშირ შემთხვევაში ხალხების ჩამოყალიბების პროცესი გრძელდება ფეოდალიზმისა და კაპიტალიზმის ეპოქებშიც. ამჟამად მსოფლიოში დაახლოებით იმდენივე ხალხია, რამდენიც ენაა (ორიათასამდე), ვინაიდან ენა არის ძირითადი განმსაზღვრელი ნიშანი ხალხისა. მაგრამ არსებობს შემთხვევები, როდესაც ერთ ხალხს რამოდენიმე ენა აქვს და აგრეთვე, როდესაც რამოდენიმე ხალხი ერთ ენაზე ლაპარაკობს. ხალხები წარმოიქმნება ტომების ან ტომთა კავშირების, მონათესავე ეთნიკური ჯგუფების ზნე-ჩვეულების, კულტურის, ქცევის ურთიერთ დაახლოების პროცესის, ანუ კოსოლიდაციის შედეგად. კოსოლიდაციისაგან განსხვავებით ადგილი ჰქონდა აგრეთვე უფრო განვითარებული და მრავალრიცხოვანი ჯგუფების მიერ სუსტად განვითარებული და მცირერიცხოვანი ჯგუფების შთანთქმას ანუ ასიმილაციას. ასიმილაციის პროცესი შეიძლება იყოს თავისთავადი (ნებაყოფლობითი) და ძალდატანებითი. ნებაყოფლობითი ასიმილაციის პროცესის განმსაზღვრელია სოციალურ-ეკონომიკური სიტუაცია, კერძოდ, მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის სიჭრელე, შერეული ქორწინებანი, ეთნიკური თვითშეგნების ფენომენი, რომლის ჩამოყალიბებაში დიდი მნიშვნელობა აქვს აღმზრდელობით ფაქტორს. ძალდატანებითი ასიმილაცია ხორციელდება ქვეყანაში ხელისუფლების მიერ იძულებითი პოლიტიკური ღონისძიებების გატარების გზით ამ ქვეყანაში მცხოვრები სხვა ხალხების მიმართ.

ეთნიკური ერთობის უმაღლეს ფორმას წარმოადგენს მრი. მისი ფორმირება დაიწყო XIX საუკუნეში და გრძელდება დღემდე. ფეოდალური კარჩაკეტილობის დაძლევა, საწარმოო ძალების განვითარების მაღალმა დონემ და ტემპებმა კაპიტალიზმის ეპოქაში, ხალხებს შორის კავშირის გაძლიერება ტრანსპორტის განვითარების

შედევად, კულტურის აღმავლობამ, ერთიანი სალიტერატურო ენის დამკვიდრებამ და სხვა. განაპირობეს ეთნიკური თვითშეგნების თვისობრივად ახალ ეტაპზე გადასვლა და ერების ჩამოყალიბება. ერის აუცილებელი პირობაა ენის, ტერიტორიის, ეკონომიკის და კულტურის ერთობა. თანამედროვე ეპოქაში ჯერ კიდევ არსებობენ ტომები და ეთნიკური ჯგუფები, რომლებიც არ განვითარებულან ერის მდგომარეობამდე.

ლინგვისტური ნიშნების მიხედვით მოსახლეობის ეთნიკურ კლასიფიკაციაში 40-მდე ენობრივ ოჯახს გამოყოფენ. მნიშვნელოვანი ენობრივი ოჯახებია:

I. ინდოევროპული - ა) სლავური ჯგუფი (რუსები, უკრაინელები, პოლონელები, ჩეხები, სერბები, ხორვატები); ბ) გერმანული ჯგუფი (გერმანელები, ინგლისელები, პოლანდიელები, შვედები და სხვ.); გ) კელტური ჯგუფი (ირლანდიელები, ბრიტანელები, უელსელები, რუმინელები, კატალონები და სხვ.); დ) რომანული ჯგუფი (იტალიელები, ფრანგები, ბრაზილიელები და ესპანელები); ე) ლეტო-ლიტვური ჯგუფი (ლიტველები და ლატვიელები).

II. კავკასიური (ქართველები, აფხაზები, ადიღელები, დაღესტნელები).

ენობრივი ოჯახებიდან აღსანიშნავია ასევე ჩინურ-ტიბეტური, სემიტურ-ქამიტური, მალაიურ-პოლინეზიური, ბანტუ, დრავიდული და სხვ.

ეთნიკური სტრუქტურების მიხედვით გამოირჩევა ერთენოვანი (გერმანია, ბულგარეთი, იაპონია, შვედეთი, ჩილე, კორეა და სხვ.), ორენოვანი (კანადა, ვატიკანი, მალტა, პაკისტანი, კენია და სხვ.) მრავალენოვანი (ინდოეთი, სამხრეთ-აფრიკა, სინგაპური და სხვ.) ქვეყნები.

---

* მსოფლიოს ქვეყნების ენების ჩამონათვალი მოცემულია დანართში, იხ. გვ. 149-153.

მოსახლეობის რელიგიური კუთხნილება

რელიგია (ლათინ.) წარმოადგენს საზოგადოებრივი ცნობიერების ერთერთ ფორმას, რომელიც აღიარებს ზნებუნებრივი ძალების არსებობას. მსოფლიოში სამი ძირითადი რელიგიაა - ქრისტიანობა, ისლამი და ბუდიზმი.

ქრისტიანობა (ბერძ. მირონცხებული) აღმოცენდა ჩვ.წ. I ს-ში რომის იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციებში ებრაული დიასპორის წრეებში და IV საუკუნეში ის გაბატონებულ რელიგიად იქცა. თანამედროვე მსოფლიოში ის გავრცელებულია ევროპასა და ამერიკაში, გვხვდება აგრეთვე აფრიკის, აზლო და შორეული აღმოსავლეთის ხალხებში ავსტრალიაში, ახალ ზელანდიაში. ქრისტიანობა იყოფა სამ ძირითად შტოდ - კათოლიკური, მართლმადიდებლური, პროტესტანტული.

ერთიანი ქრისტიანული ეკლესიის გაყოფა კათოლიკურ (დასავლურ) და მართლმადიდებლურ (აღმოსავლურ) ეკლესიებად ეკუთვნის ფეოდალიზმის ხანას. ეს პროცესი უკავშირდება IV საუკუნის ბოლოს რომის იმპერიის გაყოფას ორ სახელმწიფოდ. IV-V საუკუნეებში რომის ეპისკოპოსებს ეწოდათ პაპები. ისინი განაგებდნენ დედაქალაქის ეკლესიას და პრეტენზიას აცხადებდნენ მმართველ მდგომარეობაზე საეკლესიო სამყაროში. მათ უპირისპირდებოდნენ კოსტანტინეპოლის პატრიარქები. ძირითადი წინააღმდეგობები მათ შორის ვლინდებოდა დოგმატიკის და კულტის საკითხებში. საბოლოო გათიშვა ამ ორ ეკლესიას შორის მოხდა 1054 წელს.

კათოლიციზმი გავრცელებულია იტალიაში, ესპანეთში, პორტუგალიაში, საფრანგეთში, ავსტრიაში, ბელგიაში, პოლონეთში, აგრეთვე ლათინურ ამერიკაში, გერმანიის ნაწილში, ნაწილობრივ ნიდერლანდებში, აშშ-ში.

მართლმადიდებლობა გავრცელებულია საბერძნეთში, იუგოსლავიაში, რუმინეთში, საქართველოში, რუსეთში და ა.შ.

პროტესტანტიზმი გამოეყო კათოლიციზმს XVI საუკუნეში და თავის მხრივ განვითარდა სამი მიმართულებით - ევანგელური (ლუთერანული ეკლესია), რეფორმატული და ანგლიკანური, აგრეთვე მრავალრიცხოვანი სექტების სახით - ბაბტიტები, მეთოდისტები, მაღაქნები და სხვ.

პროტესტანტიზმი გავრცელებულია გერმანიაში, ინგლისში, აშშ-ში, შვეიცარიაში, სკანდინავიის ქვეყნებში, ფინეთში და ა.შ. მსოფლიოში დაახლოებით 1 მლრდ ქრისტიანია, აქედან 3/5 კათოლიკები, 1/3 პროტესტანტები, 1/10-ზე ნაკლები მართლმადიდებლები.

ისლამი, როგორც ქრისტიანობა წარმოადგენს მსოფლიო რელიგიას. მისი წარმოშობა უკავშირდება VII საუკუნის დასაწყისს. იგი აღმოცენდა არაბეთში და არაბთა დაპყრობითი ომების შედეგად გავრცელდა წინა და შუა აზიაში, ჩრდილოეთ აფრიკაში და სამხრეთ და დასავლეთ აზიაში. ამჟამად იგი გავრცელებულია სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში და ნაწილობრივ შორეული აღმოსავლეთის ქვეყნებში.

ისლამის ისტორიას, ისევე როგორც ქრისტიანობას ახასიათებს სხვადასხვა მიმართულებების და სექტების ურთიერთდაპირისპირება, აგრეთვე გავლენის სფეროს გადანაცვლება არაბებიდან თურქებზე XVI საუკუნეში ოსმალების იმპერიის გაძლიერებასთან დაკავშირებით. დღეს მსოფლიოში დაახლოებით 800 მლნ მუსულმანია.

ბუდიზმის, როგორც რელიგიის ჩამოყალიბება უკავშირდება ბუდა შაკია-მუნის სახელს, რომელიც თითქოსდა მოვლენილი იყო VI-V ს.ს. ძვ.წ. უფლისწულ გაუტამის სახით. ყველაზე ძველი ბიოგრაფია ამ ბუდის შესახებ დაწერილია ახ.წ. I ს-ში, ხოლო პირველი ბუდისტური მონასტრები ეკუთვნის II-I ს.ძვ.წ. სახელმწიფო რელიგიად ბუდიზმი იქცა ახ.წ. III საუკუნეში. მონათმფლობელური წყობილების დაშლასთან ერთად ბუდიზმის გავლენა ინდოეთში თანდათან უკვე მცირდება და X საუკუნის დასაწყისში თავის მნიშვნელობას კარგავს. ამასთან მკვიდრდება რელიგიური სისტემა ინდუიზმის სახით. რომელიც ყალიბდება ძირითადად ბუდიზმისა და ბრაჰმანიზმის ურთიერთდაახლოების შედეგად. პარალელურად ფართოდ ვრცელდება ბუდიზმის ცენტრალურ და აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნებში.

ჩინეთში ბუდიზმი გავრცელდა ახ.წ. I ს-ში, IV-VII ს.ს.-ში კი ის ძლიერ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ძალას ფლობდა. შემდგომში ჩინეთში ბუდიზმმა ადგილი დაუთმო კონფუციანობას, თუმცა კვლავ ინარჩუნებდა მნიშვნელოვან პოზიციებს. იაპონიაში ბუდიზმი გავრცელდა ჩინეთიდან და კორეიდან VI საუკუნეში, ამჟამად კი ბუდიზმის ცენტრად ითვლება. ბუდიზმის ერთ-ერთი ფორმაა ლამაიზმი, რომელიც ჩაისახა ტიბეტში XV საუკუნეში, ხოლო XVI-XVII საუკუნეებში გავრცელდა მონღოლეთში.

თანამედროვე მსოფლიოში არის 250 მლნ ბუდისტი, 520 მლნ ინდუისტი და 180 მლნ კონფუციანი.

მოსახლეობის მიგრაცია

როგორც ზემოთ აღინიშნა, მოსახლეობის მოძრაობის ერთ-ერთ სახეობას წარმოადგენს მექანიკური მოძრაობა — მიგრაციული პროცესები.

მოსახლეობის მიგრაცია ნიშნავს ადამიანთა ტერიტორიულ გადაადგილებას ერთი დასახლებული პუნქტიდან მეორეში მეტად თუ ნაკლებად ხანგრძლივი დროით საცხოვრებლად ან სამუშაოდ. ამ უკანასკნელს ქანქარისებურ მიგრაციას უწოდებენ.

განასხვავებენ გარე და შიგა მიგრაციებს, იმის მიხედვით, ქვეყნის შიგნით ხდება ტერიტორიული გადაადგილება თუ გარეთ. **შიგა** მიგრაციულ პროცესებს ამჟამად აქვს სამი ძირითადი მიმართულება - სოფლებიდან ქალაქებისაკენ, მცირე ქალაქებიდან განვითარებული ქალაქებისაკენ და მთიანი რეგიონებიდან ბარისაკენ. **ბარში** მიგრაციაში ანსხვავებენ ემიგრაციას, იმიგრაციას და რეემიგრაციას. ქვეყნის გარეთ საცხოვრებლად წასვლას **ემიგრაცია** ეწოდება, ქვეყანაში საცხოვრებლად შემოსვლას სხვა ქვეყნიდან - **იმიგრაცია**, ემიგრანტის დაბრუნებას სამშობლოში - **რეემიგრაცია**, სამშობლოში ტყვეების და იძულებით გადასახლებულების დაბრუნებას **რეპატრიაცია** ეწოდებათ.

არსებობს შიგასახელმწიფოებრივი, სახელმწიფოთაშორისი და კონტინენტთაშორისი მიგრაციები. მიგრაციის ფაქტორებს შორის მნიშვნელოვანია სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური, სამხედრო და სხვა. პირველყოფილი ადამიანისათვის ოიკუმენის გაფართოება ნიშნავდა მიგრაციას, რომლის მთავარი ფაქტორი იყო ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემო. საწარმოო ძალების განვითარების საწყის ეტაპზე, როდესაც ადამიანის შესაძლებლობები გარემოს ათვისების საქმეში ძალზედ შეზღუდული იყო, დიდი იყო ბუნებრივ-გეოგრაფიული პირობების როლი. საწარმოო ძალების განვითარებასთან ერთად გარემოს როლი მიგრაციულ პროცესებში თანდათან სუსტდება. თანამედროვე ვითარებაში ამ ფაქტორის ზემოქმედების გამოვლინებაა მოსახლეობის მიგრაცია მთიდან ბარში.

ხანგრძლივობის ფაქტორის გათვალისწინებით არჩევენ მუდმივ, დროებით და სეზონურ მიგრაციებს. **მუდმივი** მიგრაცია გულისხმობს განუსაზღვრელი ვადით, ჩასახლებას სხვა დასახლებულ პუნქტში; **დროებითი** მიგრაცია - ჩასახლებას განსაზღვრული ვადით, არანაკლებ რამოდენიმე თვისა. **სეზონური** მიგრაცია ნიშნავს პერიოდულად ადგილნაცვლობას გარკვეული სეზონის განმავლობაში.

განასხვავებენ აგრეთვე ნებაყოფილობით, იძულებით და ძალდატანებით მიგრაციებს, ასევე ორგანიზებულ და სტიქიურ მიგრაციებს. **ორგანიზებული** ანუ გეგმიური მიგრაცია ძირითადად ჯგუფურ

ხასიათს ატარებს, ხორციელდება სახელმწიფო ორგანოების ინიციატივით. *სტიქიური* მიგრაციები ძირითადად ინდივიდუალურია.

მოსახლეობის მიგრაციის რაოდენობრივი მაჩვენებელი არის მიგრაციული მოძრაობის კოეფიციენტი, რომელიც წარმოადგენს კონკრეტულ დასახლებულ პუნქტში ან ადმინისტრაციულ ერთეულში ერთი წლის განმავლობაში მოსულ და წასულ მიგრანტთა რაოდენობის ჯამის ყოველ ათას მცხოვრებზე.

მიგრაციის მახასიათებელია აგრეთვე მიგრაციული მიზიდვისა და განზიდვის კოეფიციენტები, რომლებიც წარმოადგენენ შესაბამისად მოსულ და წასულ მიგრანტთა რაოდენობებს წლის განმავლობაში ყოველ ათას მცხოვრებზე.

კონკრეტულ დასახლებულ პუნქტში მიგრაციის მახასიათებელია მიგრაციის საღდო, რომელიც შეიძლება იყოს დადებითი ან უარყოფითი. როდესაც მოსულთა რაოდენობა მეტია წასულთა რაოდენობაზე, საღდო დადებითია, წინააღმდეგ შემთხვევაში - უარყოფითი.

ყველაზე გავრცელებული, მონოცენტრული კონცეფციის მიხედვით, პირველყოფილი ოიკუმენი წარმოადგენს წინა აზიის, ჩრდილო-აღმოსავლეთ აფრიკისა და სამხრეთ ევროპის ტერიტორიებს. ეს არის ტერიტორია, სადაც ჩამოყალიბდა პირველყოფილი ადამიანი. მთები, მყინვარები, უდაბნოები და არახელსაყრელი კლიმატი ხელს უშლიდა მოსახლეობის განლაგებას. შემდგომში, საწარმოო ძალების განვითარებასთან და მოსახლეობის რაოდენობის ზრდასთან ერთად ოიკუმენი გაფართოვდა. პალეოლითის დასასრულს, მყინვარების უკანდახევის შედეგად განთავისუფლებულ ტერიტორიაზე გადაადგილდა ადამიანი ჩრდილოეთ ევროპაში, ხოლო ნეოლითში აითვისა ჩრდილოეთ აზიის ვრცელი ტერიტორია. მყინვარული პერიოდის დასასრულს აღმოსავლეთ აზიის ტომებმა იწყეს შეღწევა ამერიკაში. ამერიკის დასახლების ძირითადი, თუ არა ერთადერთი გზა არის ჩრდილო-აღმოსავლეთი აზია და ბერინგის სრუტე. რამოდენიმე ათწლეულში დასახლებულ იქნა მთელი ამერიკის კონტინენტი. უფრო გვიან მეორე ათასწლეულში ძველი წელთაღრიცხვით დასახლდნენ ამერიკაში ესკიმოსები - ბერინგის სრუტიდან არქტიკის სანაპიროს გასწვრივ გრენლანდიაში. ამავე პერიოდს ეკუთვნის აგრეთვე ავსტრალიის დასახლება ინდონეზიის კუნძულებისა და ახალი გვინეის გზით. ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეში დაიწყო წყნარი ოკეანის კუნძულების დასახლება საზღვაო ნაოსნობის ტექნიკის მქონე ხალხების მიერ, სავარაუდოდ, სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიიდან. ოკეანეთის დასახლება გაგრძელდა XIV საუკუნემდე.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, რომ ადამიანის წარმოშობის გეოგრაფიული არეალის მონოცენტრული კონცეფციის გარდა, რომელიც ამჟამად აღიარებულია პალეოანტროპოლოგთა უმეტესი ნაწილის მიერ, არსებობს პოლიცენტრული თეორიაც, რომლის მიხედვით ადამიანის წარმოშობა ხდებოდა მსოფლიოს სხვადასხვა ადგილებში.

აქტიური მიგრაციული პროცესები გამოიწვია ამერიკის აღმოჩენამ. XVI საუკუნიდან დაიწყო ევროპის ქვეყნებიდან მოსახლეობის გადასვლა ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკაში. ეს პროცესი განსაკუთრებით გაძლიერდა XIX საუკუნეში და XX საუკუნის დასაწყისში. ამ პერიოდში მოსახლეობის მიგრაციის გაძლიერება დაკავშირებული იყო საწარმოო ძალების განვითარების დაჩქარებასთან და შრომის ტერიტორიული დანაწილების გაღრმავებასთან, შეიქმნა ფარდობითი ჭარბი მუშახელი, რამაც წარმოების არათანაბარ განვითარებასთან ერთად გამოიწვია მოსახლეობის ტერიტორიული გადაადგილების გააქტიურება სამუშაოს საძებნელად. XX საუკუნეში ფართო ხასიათი მიიღო დასავლეთ ევროპის ინდუსტრიულად დაწინაურებულ ქვეყნებში იაფი მუშახელის შემოყვანამ არაკვალიფიცირებულ მძიმე სამუშაოებზე დაბალგანვითარებული ქვეყნებიდან, აგრეთვე მჭიდროდ დასახლებული ქვეყნებიდან იაფი მუშახელის მიზიდვამ იმ ქვეყნებში, სადაც სასოფლო-სამეურნეო კულტურების პლანტაციები გაშენდა. ამ სახის მიგრაციებს ჰქონდა ადგილი ჩინეთიდან და ინდოეთიდან ტაილანდში, ინდონეზიაში, მალაიზიაში, ამერიკასა და აფრიკის სანაპირო რაიონებში, წყნარი ოკეანის კუნძულებზე, ავსტრალიაში. ამ გზით დამკვიდრდა მრავალრიცხოვანი ჩინური მოსახლეობა სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში.

XIX-XX საუკუნეებში მიგრაციის ერთ-ერთ სახეს წარმოადგენდა მეტროპოლიიდან კოლონიებში ჩასახლება სხვადასხვა კვალიფიკაციის სპეციალისტებისა, სამხედრო მოსამსახურეებისა, კომერსანტებისა და ა.შ.

მსოფლიო ომების შედეგად ახალი სახელმწიფოების შექმნისა და სახელმწიფო საზღვრების ცვლილებების შედეგად ადგილი ჰქონდა პოლიტიკური ხასიათის მიგრაციებს.

მოსახლეობის სიმჭიდროვე

მსოფლიოს მოსახლეობა მეტად არათანაბრად არის განლაგებული. ტერიტორიის დასახლებულობის კრიტერიუმს წარმოადგენს მოსახლეობის სიმჭიდროვე ანუ მოსახლეობის რაოდენობა ერთ კვადრატულ კილომეტრ ფართობზე. ეს მაჩვენებელი მით უფრო ახლოს არის რეალობასთან, რაც უფრო მცირე ტერიტორიისათვისაა გამოთვლილი. ამდენად, მოსახლეობის სიმჭიდროვის რუკა მით უფრო ზუსტია, რაც უფრო მსხვილმასშტაბიანია.

ხმელეთის მნიშვნელოვანი ნაწილისათვის დამახასიათებელია მოსახლეობის საშუალო სიმჭიდროვე - 25-50 მცხოვრები 1 კვ.კმ.-ზე. ეს რეგიონებია: სამხრეთ-დასავლეთი აზია, ამერიკის კონტინენტის უმეტესი ნაწილი, ევროპის ჩრდილოეთი რაიონები, აფრიკასა და ავსტრალიის მნიშვნელოვანი ტერიტორიები. ოიკუმენის დაახლოებით ნახევარი სუსტადაა დასახლებული. მოსახლეობის სიმჭიდროვე არ აღემატება 5-6 კაცს 1 კვ.კმ. ეს არის ჩრდილოეთ ყინულოვანი ოკეანის მიმდებარე ჩრდილოეთ ამერიკისა და ევრაზიის ტერიტორიები - ჩრდილოეთ ციმბირი, ალიასკა, კანადის არქტიკული არქიპელაგი, შპიცბერგენის კუნძულები, ახალი მიწა, ტაიმირის ნახევარკუნძული, წყნარი ოკეანის ჩრდილოეთით მდებარე კუნძულები, ავსტრალია. სუსტად დასახლებული ადგილები ხშირად ესაზღვრებიან დაუსახლებელ ტერიტორიებს, უდაბნოებს, ნახევარუდაბნოებს, არქტიკულ სარტყელებში მდებარე კუნძულებს, ნახევარკუნძულებს.

დედამიწის დასახლებულ ტერიტორიაზე მაღალი სიმჭიდროვის რამოდენიმე არიალი გამოიყოფა. პირველი რეგიონია: აზიის აღმოსავლეთი, სამხრეთი და სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი - ჩინეთის აღმოსავლეთი პროვინციები, კორეა, იაპონია, ინდო-ჩინეთის ნახევარკუნძულისა და მაღაის არქიპელაგის მნიშვნელოვანი ტერიტორიები (საშუალო სიმჭიდროვე - 200 ზოგან კი 500-800 კაცი 1 კვ.კმ-ზე). მთლიანად ამ რეგიონში ცხოვრობს მსოფლიოს მოსახლეობის ნახევარზე მეტი.

მეორე რეგიონია: დასავლეთ და სამხრეთ ევროპის ქვეყნები, კავკასია. (100-150, ზოგან 400-500 კაცი 1 კვ. კმ-მსოფლიო მოსახლეობის 15%-ზე მეტი).

მესამე რეგიონს ქმნის - ამერიკის შეერთებული შტატების ჩრდილო-აღმოსავლეთი და კანადის სამხრეთ-აღმოსავლეთი რაიონები, სადაც მოსახლეობის სიმჭიდროვეა 100-150 კაცი. მოსახლეობის კოცენტრაციის განმაპირობებელ ფაქტორს წარმოადგენს მრეწველობის განვითარების მაღალი დონე.

მოსახლეობის ძალზედ მაღალი სიმჭიდროვით ხასიათდება კ. იავა და მდ. ნილოსის ქვემო წელი - 500-800 კაცი 1 კვ.კმ. აღნიშნულ არეალებში თავმოყრილია მსოფლიოს მოსახლეობის 2/3.

არათანაბრად არის განლაგებული მოსახლეობა აგრეთვე სიმაღლის მიხედვით ზღვის დონიდან. მსოფლიოს მოსახლეობის ნახევარზე მეტი დასახლებულია 200მ სიმაღლეზე 'ს.დ. მოსახლეობის 1/4 ბინადრობს 200-500მ სიმაღლეებზე სარტყელში, ხოლო 1000 მ-ზე ზემოთ - 8%. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ პოლარული განედებიდან ეკვატორისკენ მოსახლეობის სიმჭიდროვე მატულობს შედარებით მაღალ სიმაღლეებზე სარტყლებში.

ბანსახლების ზოგადი ღახასიათება

ადგილს, სადაც ადამიანი ცხოვრობს, დასახლებული პუნქტი ანუ დასახლება ეწოდება. ნებისმიერ დასახლებას უჭირავს კონკრეტული ტერიტორია მეტად თუ ნაკლებად ლოკალიზებულ საზღვრებში, რომლებიც მას გამოჰყოფენ მეზობელი ტერიტორიიდან. დასახლებული პუნქტების ერთობლიობა წარმოადგენს განსახლებას.

დასახლების ძირითადი ფორმების ჩამოყალიბებაში განმსაზღვრელი როლი ეკუთვნის მრეწველობას. დასახლებული პუნქტების ორ ძირითად კატეგორიას - ქალაქსა და სოფელს შორის განსხვავება, უპირველეს ყოვლისა, ემყარება მეურნეობის ხასიათს.

თანამედროვე ეპოქის ერთ-ერთი არსებითი ნიშანია ქალაქების უდიდესი როლი საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში. ძირეული ძვრები ქალაქების ცხოვრებაში მოხდა კაპიტალიზმის დროს. XVIII საუკუნის ბოლოს ქალაქად ცხოვრობდა მსოფლიოს მოსახლეობის მხოლოდ 3%, XVII-XIX საუკუნეების მიჯნაზე მანქანური შრომის დანერგვამ და გაფართოებამ, მანუფაქტურული და ხელოსნური წარმოების ადგილზე ფაბრიკებისა და ქარხნების ამოქმედებამ მკვეთრად გაზარდა ქალაქებში მოსახლეობის რაოდენობა. XIX საუკუნის ბოლოს ევროპისა და ამერიკის ინდუსტრიულად განვითარებულ ქვეყნებში ქალაქში მცხოვრებთა ხვედრითი წონა შეადგენდა მთელი მოსახლეობის 45-50%. განვითარებული ქვეყნების ქალაქებში ჩვენი საუკუნის მეორე ნახევარში უკვე ცხოვრობს მთელი მოსახლეობის 70-80%.

ქალაქის როლის ზრდას **ურბანიზაცია** ეწოდება. ურბანიზაციის ისტორიული პროცესი შეიძლება გაიყოს ორ ძირითად პერიოდად - ინდუსტრიაშიდელი და ინდუსტრიული. პირველი პერიოდი მოიცავს მონათფლობელურ, ფეოდალურ და კაპიტალიზმის საწყის ეპოქებს და წარმოადგენს თანამედროვე ურბანიზაციის წინა ისტორიულ ხანას. მეორე კი მოიცავს პერიოდს XIX საუკუნიდან დღემდე. სამეცნიერო ტექნიკური რევოლუციის ვითარებაში, თუმცა გაძლიერდა სხვადასხვა ფაქტორების როლი, გართულდა ურბანიზაციის ძირითად ნიშნებსა და ფაქტორებს შორის მიზეზ-შედეგობრივი კავშირები, მაგრამ სამრეწველო წარმოება მაინც რჩება ურბანიზაციის უმნიშვნელოვანეს ფაქტორად, ვინაიდან მრეწველობა მატერიალური წარმოების სხვა დარგებთან შედარებით ყველაზე მეტადაა თავმოყრილი ქალაქებში.

თანამედროვე ურბანიზაციის ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანია **საძალაძო აგლომერაციების** წარმოქმნა. აგლომერაცია არის დასახლებული პუნქტების (უპირატესად საქალაქო) თავმოყრა, რომლებიც დაახლოვებულნი, ზოგან კი შეზრდილნი და გაერთიანებულნი არიან ერთ მთლიან წარმონაქმნად ინტენსიური სამეურნეო, შრომითი და კულტურულ-საყოფაცხოვრებო კავშირებით. აგლომერიების ღონეზე გავლენას ახდენს მოსახლეობის სიმჭიდროვე მთელ ურბანიზებულ არეალში და დასახლებათა სიხშირე.

აგლომერაციის შერწყმამ მთელ რიგ ქვეყნებში გამოიწვია გიგანტური მეგალოპოლისების წარმოქმნა, როგორებიცაა ატლანტიპირა - ვაშინგტონსა და ბოსტონს შორის (აშშ), გერმანიაში - რურის რაიონში და სხვ.

ცნობილია ურბანიზაციის გავლენა როგორც თვით ურბანიზებული, აგრეთვე მისი მიმდებარე ტერიტორიების ბუნებრივ კომპლექსზე. მსოფლიოს ბევრ ურბანიზებულ ტერიტორიებში კატასტროფულად დაირღვა ეკოლოგიური წონასწორობა. ამის თავიდან ასაცილებლად აუცილებელია შეირჩეს ქალაქების ოპტიმალური სიდიდე, დარეგულირდეს მათი ზრდა, მაქსიმალურად დაუახლოვდეს ერთმანეთს საცხოვრებელი და სამუშაო ადგილები, განხორციელდეს სატრანსპორტო საშუალებათა მიერ გამოწვეული ხმაურისა და ატმოსფეროს დატუჭყიანების საწინააღმდეგო ღონისძიებები, მაქსიმალურად განვითარდეს მიწისქვეშა ტრანსპორტი, დაინერგოს და განვითარდეს წარმოების ჩაკეტილი ციკლი, რაც უზრუნველყოფს

---

* მსოფლიოს უდიდესი ქალაქების მოსახლეობის რაოდენობრივი მაჩვენებლები მოცემულია დანართში, იხ. გვ. 143.

საწარმოო ნარჩენების გარემოსაგან იზოლაციას, გაფართოვდეს ქალაქებისა და მისი მიდამოების გამწვანება.

ქალაქის სიდიდის განსაზღვრის ერთიანი კრიტერიუმი არ არსებობს. ზოგ შემთხვევაში მნიშვნელობა ენიჭება მოსახლეობის რაოდენობას დასახლებულ პუნქტში (მაგ. იაპონიაში ქალაქად ითვლება 20 ათასი კაცით დასახლებული პუნქტი, ჩრდილო ევროპაში - 200-250 ათასით). ზოგიერთ ქვეყანაში ქალაქად ითვლება ადმინისტრაციული ცენტრები. ზოგჯერ კი ყურადღება ექცევა ფუნქციურ დანიშნულებას, როდესაც მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი დასაქმებულია არა სოფლის მეურნეობაში, არამედ მრეწველობაში ან არასაწარმოო სფეროში.

სასოფლო განსახლება წარმოადგენს მოსახლეობის ტერიტორიული ორგანიზაციის უძველეს ფორმას. გენეზისით და მორფოლოგიური სტრუქტურით სოფლები დიდად განსახვადებან ერომანეთისგან, მაგრამ მათ აერთიანებთ ძირითადი ფუნქციური დანიშნულება - სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულება. სოფლების ერთობლიობა ქმნის სასოფლო განსახლებას. მას მიეკუთვნება ყველა დასახლებული პუნქტი, რომელსაც არა აქვს ქალაქის სტატუსი, მიუხედავად იმისა, არის თუ არა წამყვანი დარგი სოფლის მეურნეობა. სასოფლო განსახლებაში განასხვავებენ *ჯგუფურს* (ევროპა, ჩინეთი, საქართველო და სხვ), *დისპერსიულს* ანუ *გაფანტულს* (აშშ, ავსტრალია, კანადა) და *სამომთაბაროს*.

უნდა აღინიშნოს, რომ ბუნებრივ გარემოს გაცილებით უფრო დიდი გავლენა აქვს სასოფლო განსახლებაზე, ვიდრე საქალაქოზე, ვინაიდან ბუნება წარმოადგენს მისი შრომის უშუალო ობიექტს და წარმოების პროცესში გაცილებით უფრო მეტად იყენებს ადგილობრივ რესურსებს, ვიდრე საქალაქო განსახლება. სასოფლო განსახლების ნორმალური ფუნქციონირებისათვის მეტად დიდ მნიშვნელობა ენიჭება რელიეფს და ჰავას. რელიეფის ფაქტორი გადამწყვეტ გავლენას ახდენს სოფლების ჯგუფურ განლაგებაზე ანუ სასოფლო აგლომერაციების წარმოქმნაზე. ბუნებრივი გარემო და სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორები, მათი ისტორიული ტრადიციები, ეთნიკური თავისებურებები, მნიშვნელოვან გავლენას ახდენენ სოფლების მორფოლოგიურ სტრუქტურაზე ანუ მათ გარეგნულ სახეზე, დაგეგმარებაზე, არქიტექტურაზე. ინდუსტრიულად განვითარებულ ქვეყნებში უკანასკნელ პერიოდში გაძლიერდა სოფლების კავშირი ქალაქებთან, რასაც შედეგად მოჰყვა სოფლების ურბანიზაცია და ქალაქური ცხოვრების წესის ბევრი ელემენტის დამკვიდრება.

ამჟამად მსოფლიოში სოფლად ცხოვრობს დაახლოებით 3 მლრდ კაცი. სოფლის სიდიდე არის შეფარდებითი ცნება და ყოველი კონკრეტული ქვეყნისათვის არ გულისხმობს მოსახლეობის ერთი-

დაიგივე რაოდენობას. აქედან გამომდინარე, სოფლების გრადაცია ამა თუ იმ ქვეყანაში უნდა შეფასდეს კონკრეტულად.

მსოფლიო მეურნეობის გეოგრაფია

მსოფლიო მეურნეობა რთული პოლიტიკურ-ეკონომიკური კატეგორიაა, რომლის საფუძველია საწარმოო ძალებისა და წარმოებით ურთიერთობათა განვითარება, შრომის საზოგადოებრივი დანაწილება.

მსოფლიო მეურნეობა ქვეყნების ეროვნული მეურნეობების ისეთი სისტემაა, რომელიც მუდმივი განვითარების პროცესშია, შეკავშირებულია შრომის საერთაშორისო დანაწილებით და ერთმანეთის მიმართ რთულ ურთიერთმოქმედებაში იმყოფება. ასეთი მეურნეობის შემადგენელი ნაწილია მსოფლიო ბაზარი. მსოფლიო მეურნეობა არა მარტო პოლიტიკურ-ეკონომიკური, არამედ გეოგრაფიული სისტემაა, რომლის სივრცობრივ ასპექტებს შეისწავლის მსოფლიო მეურნეობის გეოგრაფია.

მსოფლიო მეურნეობა მოიცავს მსოფლიოს ქვეყნების ეროვნულ მეურნეობებს. მან განვლო განვითარების რთული ისტორიული პროცესი. მსოფლიო მეურნეობა ძირიდან ყალიბდება კაპიტალიზმის დროს, მისი განვითარების იმპერიალისტურ სტადიაში გადასვლის პერიოდში (XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე). მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ჩამოყალიბდა მსოფლიო სოციალისტური მეურნეობის სისტემა. 1989-90 წლებში სოციალისტური რღვევის უარყოფის შემდეგ ევროპის სოციალისტური ქვეყნები და ყოფილი სსრკ რესპუბლიკები უბრუნდებიან განვითარების კაპიტალისტურ გზას. სოციალისტური სისტემა პრაქტიკულად აღარ არსებობს. იზლუდება მსოფლიო სოციალისტური მეურნეობა, ერწყმის მსოფლიო კაპიტალისტური მეურნეობის სისტემას და ყალიბდება ერთიანი მეურნეობრივი სისტემა.

გამოყოფენ მეურნეობის დარგობრივ და ტერიტორიულ სტრუქტურებს. მეურნეობის **დარგობრივი სტრუქტურა** არის მოცემულ ტერიტორიაზე მთელი სახალხო მეურნეობის დარგების დიფერენცირებული შემადგენლობა.

მსოფლიო მეურნეობის დარგობრივი სტრუქტურა რთული და მრავალფეროვანია. სახალხო მეურნეობა მოიცავს მწარმოებლურ და არამწარმოებლურ დარგებს. მატერიალური წარმოების დარ-

გებია: მრეწველობა, სოფლის მეურნეობა, ტრანსპორტი, ვაჭრობა, კავშირგაბმულობა, მშენებლობა. თავის მხრივ, თითოეული დარგი მრავალ ქვედარგს შეიცავს. მრეწველობის დარგებია: მძიმე, მსუბუქი და კვების მრეწველობა. თავის მხრივ, მძიმე მრეწველობა შედგება სათბობ-ენერგეტიკული, მეტალურგიული, მანქანათმშენებლობის, ქიმიური, ხე-ტყის და ა. შ. მრეწველობისაგან. კვების მრეწველობის დარგებია: პურისა და მაკარონის, საკონსერვო, ხორცის, რძის პროდუქტების და ა. შ. წარმოება. სოფლის მეურნეობის დარგებს მიეკუთვნება: მემცენარეობა და მეცხოველეობა. მემცენარეობის ქვედარგებია: მარცვლეული მეურნეობა, ტექნიკური კულტურების მოყვანა, მებოსტნეობა, მეხალეობა. მეცხოველეობის დარგებია: მსხვილფეხა, წვრილფეხა რქოსანი პირუტყვის მოშენება, მეღორეობა, მეცხვარეობა, მეფრინველეობა, მეთევზეობა და მებაბრეშუქეობა. ტრანსპორტის მეურნეობა შედგება: სარკინიგზო, საავტომობილო, სააერო, სამდინარო, საზღვაო, მილსადენი, ელექტრონული სატრანსპორტო მეურნეობებისაგან. კავშირგაბმულობის სახეობებია: რადიოტელევიზია, ფოსტა, ტელეგრაფი, სატელეფონო, ელექტრონული, სატელევიზიო, ფიჭური. ვაჭრობის სახეობებია: საშინაო და საგარეო ვაჭრობა.

არასაწარმოო დარგებს მიეკუთვნება: მეცნიერება, სპორტი, კულტურა, განათლება, ჯანმრთელობის დაცვა, საკურორტო მეურნეობა და ტურიზმი, მომსახურების სფერო, ადმინისტრაციული მართვა.

მეურნეობის დარგობრივი სტრუქტურა გამოხატავს სახალხო მეურნეობის დარგების პროპორციებისა და შრომის საზოგადოებრივი დანაწილების სპეციფიკას მოცემულ ტერიტორიაზე დროის მოცემულ მომენტში.

მეურნეობის **ტერიტორიული სტრუქტურა** განიხილავს კონკრეტული მეურნეობის დარგების განვითარების და განლაგების ტერიტორიულ ასპექტებს. სახალხო მეურნეობის ცალკეული დარგები მოცემული ტერიტორიის სხვადასხვა ნაწილში განლაგებულია არათანაბრად, წყვეტილად, ე.ი. თავმოყრილია ცალკეულ ცენტრებში და არეალებში. ეს ცენტრები და კვანძები თავიანთი ეკონომიკური პოტენციალით (მოსახლეობა და შრომითი რესურსები, სამრეწველო-საწარმოთა სიმძლავრე, სამეცნიერო და ადმინისტრაციულ დაწესებულებათა არსებობა და ა.შ.). ერთმანეთთან არიან დაკავშირებული ტრანსპორტისა და კავშირგაბმულობის მძლავრი სისტემებით. სწორედ ამ სხვადასხვა მასშტაბებით ეკონომიკური პოტენციალის მქონე ელემენტების შეთანწყობა, ურთიერთგანლაგება და ურთიერთკავშირები გვაძლევს მეურნეობის ტერიტორიულ სტრუქტურას.

სოციალურ-ეკონომიკური გეოგრაფიის უმთავრესი კატეგორიაა შრომის გეოგრაფიული დანაწილება, რომელიც მოიცავს მეურნეობის სპეციალიზაციას, კავშირების სისტემას, დარგებსა და რაიონებს შორის. შრომის გეოგრაფიული დანაწილება განსაზღვრულია სოციალურ-ეკონომიკური პირობებით, ეკონომიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობით, სოციალური წყობით, ბუნებრივი წანამძღვრებით.

თითოეული ტერიტორიული ერთეულის (ქვეყანა, რაიონი, ქსელი) მეურნეობის ჩარჩოებში შრომის საზოგადოებრივი დანაწილება გამოიხატება ორი ფორმით - შრომის დარგობრივი დანაწილება (მწარმოებელთა სპეციალიზაცია მეურნეობის დარგების მიხედვით) და შრომის ტერიტორიული, ანუ გეოგრაფიული დანაწილება (ცალკეული რეგიონების სპეციალიზაცია მეურნეობის დარგების მიხედვით).

არსებობს შრომის გეოგრაფიული დანაწილების ორი ძირითადი სახე - სარაიონთაშორისო და საერთაშორისო. შრომის *სარაიონთაშორისო* გეოგრაფიული დანაწილება ცალკეული ქვეყნის ფარგლებში ვითარდება და ერთმანეთთან აკავშირებს მის სხვადასხვა ნაწილებს. შრომის *საერთაშორისო* გეოგრაფიული დანაწილება მსოფლიო მეურნეობის ჩარჩოებში ვითარდება და ერთმანეთთან აკავშირებს ცალკეული ქვეყნების ეროვნულ მეურნეობებს. იგი გამოიხატება პროდუქციის (ნედლეულისა და მზა ნაწარმის) წარმოებასა და გაცვლაში ცალკეულ ქვეყნებს შორის.

შრომის გეოგრაფიული დანაწილების აუცილებელი პირობაა სხვადასხვა რაიონების ან ქვეყნების ურთიერთკავშირი წარმოების ადგილებიდან პროდუქციის გადატანა მოხმარების ადგილისაკენ. ერთ რაიონში ცალკეული დარგების განვითარება იწვევს სხვა დარგების განვითარებას მეორე რაიონში, ამიტომ ერთი რაიონის სპეციალიზაცია გარკვეულად იწვევს მეორე რაიონის სპეციალიზაციას სხვა მიმართულებით.

ქვეყნის სახის განმსაზღვრელ დარგებს *საერთაშორისო სპეციალიზაციის დარგები* ეწოდება. ქვეყნის ან რაიონის სპეციალიზაცია რომელიმე პროდუქციაზე ყალიბდება შემდეგ შემთხვევებში: როდესაც ამ პროდუქციის გამოშვება უფრო მეტი მოცულობით შეიძლება, ვიდრე ეს ქვეყანას ან რაიონს ესაჭიროება; როდესაც მსოფლიოს სხვა ქვეყნებთან ან რაიონებთან შედარებით ამ პროდუქციის წარმოება უფრო იაფი ჯდება; როდესაც ამ პროდუქციის გამოშვება ქვეყანაში არსებული რესურსებით უზრუნველყოფილია ხანგრძლივი დროის განმავლობაში. ამასთანავე, ქვეყანა ან რაიონი უზრუნველყოფილი უნდა იყოს ტრანსპორტით, რომლის საშუალებითაც ხორციელდება პროდუქციის გატანა, გაცვლა.

ცალკეული ქვეყნის ან რაიონის სპეციალიზაციას რომელიმე საქონლის წარმოებაში განსაზღვრავენ ბუნებრივი (სასარგებლო წიაღისეული, ნიადაგი, ჰავა) და სოციალურ-ეკონომიკური (მეურნეობის განვითარების დონე და სტრუქტურა) პირობები.

მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის საოცარი დაჩქარება მსოფლიოში, რომელმაც მრავალი ქვეყანა და მეურნეობის დარგი მოიცვა, დაიწყო მე-20 საუკუნის 50-იანი წლებიდან. განვითარების ამ პერიოდს მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის (მტრ) პერიოდი ეწოდება. მტრ-ის დამახასიათებელი ნიშნებია ყოვლისმომცველობა, განვითარება სიღრმეში, დაჩქარება, მეცნიერების ახლებული როლი და ადამიანის როლის ამაღლება წარმოების პროცესში.

მტრ-ის ძირითადი მიმართულებანი ასახავენ საზოგადოების ენერგეტიკული ბაზის, შრომის საშუალებების, შრომის საგნებისა და წარმოების ტექნოლოგიის გარდაქმნებს.

მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი წარმოების ზრდის ტემპის საერთო დაჩქარებას იწვევს.

მტრ-ის უპირველეს პირობას წარმოადგენს მატერიალური წარმოების დარგის - მრეწველობის ხვედრითი წილის ზრდა. ამასთან, მსოფლიო მეურნეობის სტრუქტურაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები აისახება სოფლის მეურნეობის წილის შემცირებაში (განსაკუთრებით განვითარებულ ქვეყნებში) აგრეთვე არასაწარმოო სფეროს წილის ზრდაში, სადაც დასაქმებულია მსოფლიოს ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის 1/7. მრეწველობის, სოფლის მეურნეობის და არასაწარმო სფეროს შიგნითაც შეინიშნება სტრუქტურული ცვლილებები. ყველაზე მეტად ეს შეეხო მრეწველობის იმ დარგებს, რომლებიც სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის ბაზას ქმნიან (მანქანათმშენებლობა, ქიმიური მრეწველობა, ელექტროენერგეტიკა). ყველაზე სწრაფად იზრდება მანქანათმშენებლობის ისეთი უახლესი დარგები, როგორიცაა აეროკოსმოსური და ატომური ტექნიკის, რადიოელექტრონული, ელექტროტექნიკური, ქიმიურ-ტექნოლოგიური მოწყობილობების და სხვა სახის წარმოება. ქიმიურ მრეწველობაში წამყვან ადგილს ორგანული სინთეზის ქიმია იკავებს, რომელიც პოლიმერულ მასალებს უშვებს და ნავთობისა და გაზის ნედლეულს ემყარება. ელექტროენერგეტიკაში ძირითადი გარდაქმნები ატომური ენერგიის გამოყენებაში გამოიხატება. რაც შეეხება მეურნეობის ტერიტორიულ სტრუქტურას, წარმოების განლაგებაზე მრავალი ფაქტორი ახდენს გავლენას, მტრ-ს განვითარებამ კი ახალი ფაქტორები წარმოშვა.

ბუნებრივ-რესურსული ფაქტორი განსაკუთრებით მოქმედებს მოპოვებითი მრეწველობის შემთხვევაში, როდესაც წარმოება ორიენტირებულია წიაღისეულის მოპოვების რაიონებზე (მაგ.: ნავთო-

ბის, ქვანახშირის, რკინის მადნის და სხვა საბადოებზე), სოფლის მეურნეობის კონკრეტული დარგები კი ორიენტირებულია შესაბამის ბუნებრივ კლიმატურ, ნიადაგურ და სხვა პირობებზე.

წარმოების განლაგებაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს *შრომითი რესურსების ფაქტორი*, როდესაც წარმოება ორიენტირებულია კვალიფიციურ კადრებზე. ეს ფაქტორი განსაკუთრებით ეხება დიდ ქალაქებში განლაგებულ უახლეს მეცნიერებატევად დარგებს, რომლებიც მიახლოებულია მაღალკვალიფიციური მუშახელის (შრომითი რესურსის) თავმოყრის ადგილებთან.

სატრანსპორტო ფაქტორი ყოველთვის ერთ-ერთი განმსაზღვრელი იყო წარმოების განლაგების საკითხში. იგი ხელს უწყობს ნედლეულის, სათბობის, მზა პროდუქციის დიდ მანძილზე გადაზიდვას (მაგ. სარკინიგზო კვანძები, ნავთობი, გაზსადენები და სხვ.).

ტერიტორიული კონცენტრაციის ფაქტორი მეურნეობის ტერიტორიის სტრუქტურაზე მასტაბილირებელ ზემოქმედებას ახდენს და, ძველი დროიდან, მოყოლებული ინარჩუნებს თავის მნიშვნელობას. მტრის პერიოდში დამახასიათებელია საწარმოთა გამსხვილება, საწარმო კონცენტრაციის გაძლიერება. იქმნება ტერიტორიულ-საწარმოო კომპლექსები, ინდუსტრიული პარკები, რომლებიც, როგორც წესი, მიახლოებულია ძველ სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო რაიონებთან, სატრანსპორტო კვანძებთან.

ეკოლოგიურმა ფაქტორმა ძირითადი მნიშვნელობა მოიპოვა მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის პერიოდში. იგი ზღუდავს წარმოებისა და მოსახლეობის შემდგომ კონცენტრაციას. მაღალი სიმჭიდროვის არეალებში, ეკოლოგიური წონასწორობის შენარჩუნების მიზნით, სამრეწველო ნარჩენებისაგან წყლის, ჰაერის, ნიადაგის დაბინძურების თავიდან ასაცილებლად ეკოლოგიურ ფაქტორს გადაძვწვეტი მნიშვნელობა ენიჭება წარმოების განლაგების საკითხში. მაღალგანვითარებული ქვეყნებისათვის დამახასიათებელია ტენდენცია „ჭუჭყიანი“ საწარმოების განლაგებისა განვითარებად ქვეყნებში.

წარმოების განლაგების ერთერთი ახალი ფაქტორია *მეცნიერებატევადობის ფაქტორი*, რომლის ზემოქმედებითაც საწარმოები, განსაკუთრებით უახლესი დარგები, მიისწრაფიან დიდი სამეცნიერო ცენტრებისაკენ, საქალაქო აგლომერაციებისაკენ. შესაბამისად იქმნება სამეცნიერო-საწარმო კომპლექსები, სამეცნიერო ქალაქები, სამეცნიერო-კვლევითი პარკები.

მომხმარებლის ფაქტორი ხშირად გადამწყვეტ მნიშვნელობას იძენს მეურნეობის სტრუქტურაში. ამ შემთხვევაში წარმოება ორიენტირებულია უშუალოდ მომხმარებელზე, როდესაც საწარმოსათ-

ვის გაცილებით უფრო ხელსაყრელია მიახლოება გასაღების რაიონებთან - დიდ ქალაქებთან, მჭიდროდ დასახლებულ რეგიონებთან.

მეურნეობაში არსებული მრავალი ტერიტორიული განსხვავების ბუნებრივი საფუძველი არის ბუნებრივი პირობები და ბუნებრივი რესურსების განლაგება. ზღვისპირა ოლქები სამეურნეო მიმართებაში განსხვავდება კონტინენტური ოლქებისაგან, მთიანი რაიონების მეურნეობა - ბარის რაიონების მეურნეობისაგან, ტუნდრის მეურნეობა - ტროპიკული ტყის მეურნეობისაგან, წყალმცირე აუზების მეურნეობა - დიდი მდინარეების ხეობების მეურნეობებისაგან და ა.შ. მაგრამ ამ ოლქების მეურნეობაში ტერიტორიული თავისებურებების ფაქტორი იცვლება ისტორიულ პროცესში. იგი დამოკიდებულია მატერიალური დოვლათის წარმოების წესზე და არ შეიძლება სამუდამოდ განისაზღვროს ბუნებრივი პირობებისა და ბუნებრივი რესურსების თავისებურებებით.

საზოგადოების განვითარება იწვევს იმას, რომ წინა ისტორიულ ეტაპზე გეოგრაფიული გარემოს გავლენა მეურნეობის განლაგებაზე განივთდება განსაზღვრულ მატერიალურ ფასეულობებში, აისახება ამა თუ იმ პროცესში და მათი მეშვეობით მოქმედებს შემდგომი ისტორიული ეტაპების მეურნეობის გეოგრაფიაზე.

საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობები. საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობების ძირითადი ფორმებია: კაპიტალის ექსპორტი, საგარეო ვაჭრობა, სამეცნიერო-ტექნიკური ინფორმაციის გაცვლა, სამუშაო ძალის მიგრაცია, ე.წ. უხილავი ექსპორტი და სხვ.

კაპიტალის მთავარი ექსპორტიორებია აშშ, დიდი ბრიტანეთი, გერმანია, საფრანგეთი, ნიდერლანდები. აშშ-ს საზღვარგარეთული ინვენსტიციები აჭარბებს ყველა ჩამოთვლილი ქვეყნისას ერთად აღებული. ფორმირდება სავალუტო ფინანსური ცენტრი ახლო აღმოსავლეთის ზოგიერთი ნავთობმომპოვებელი ქვეყნის მიერ (საუდის არაბეთი, ქუვეითი, არაბთა გაერთიანებული საამიროები). „ნავთობდოლარის“ მილიარდები ამ ქვეყნებიდან მიედინება უპირატესად განვითარებულ ქვეყნებში.

საგარეო ვაჭრობის სტრუქტურაში, რომელიც უსწრებს მთელი ეკონომიკური ზრდის ტემპს, მზა პროდუქციაზე მოდის 2/3, ნედლეულსა და სათბობზე 1/3, ამიტომ საქონელბრუნვაში წამყვანი როლი უკავიათ განვითარებულ კაპიტალისტურ ქვეყნებს.

სამეცნიერო-ტექნიკური მიღწევების გაცვლა ფართოდ გამოიყენება მონოპოლიების მიერ, როგორც საგარეო-ეკონომიკური ექსპანსიის ახალი საშუალება, მოიცავს ვაჭრობას პატენტებით, ლიცენზიებით, ტექნიკური გამოცდილებებით.

სამუშაო ძალის საერთაშორისო მიგრაცია ძირითადად გაკრ-
ცელებულია ევროპაში და განვითარებადი ქვეყნების ზოგიერთ რე-
გიონში.

უხილავი ექსპორტი სხვადასხვაგვარი სახის მომსახურებას
გულისხმობს. მაგალითად, ნავსადგურში შემოსული უცხოეთის გე-
მის მომსახურება.

მაღალგანვითარებული ქვეყნების დამოკიდებულება განვითა-
რებული ქვეყნებისადმი კვლავ ნეოკოლონიალიზმის პოლიტიკის სა-
ფუძველს ემყარება. უპირატესობა ეძლევა არა სამხედრო-პოლიტი-
კურ, არამედ ექსპლუატაციის ეკონომიკურ მეთოდებს – კაპიტა-
ლიზმის ექსპორტი, ფინანსური და ტექნიკური „დახმარება“, საერ-
თაშორისო მონოპოლიების მოღვაწეობა, საგარეო ვაჭრობა. მსგავსი
მეთოდებით ისინი ცდილობენ შეინარჩუნონ განვითარებადი ქვეყნე-
ბის მეურნეობის კონტროლი, უფრო დამოკიდებულნი გახდონ ისი-
ნი თავიანთ ეკონომიკაზე.

ქვეყნებს შორის კავშირურთიერთობაში ბოლო ხანებში გან-
საკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება **საერთაშორისო ტუ-
რიზმს**. ბოლო 30 წლის განმავლობაში საერთაშორისო ტურის-
ტულ მოგზაურობაში წლიურად მონაწილეთა რაოდენობა გაიზარდა
თითქმის 15-ჯერ. ტურიზმის მომსახურება საერთაშორისო სპეცია-
ლიზაციის მნიშვნელოვან დარგად იქცა მრავალ ქვეყანაში. უცხოელ
ტურისტთა მიზიდვა - მომსახურეობისათვის საკმარისი არაა მხო-
ლოდ რეკრეაციული რესურსების არსებობა (ზღვის სანაპირო, მთე-
ბი, ტყეები, მინერალური წყლები, სამკურნალო ტალახები, ეგზო-
ტიკური ბუნებრივი ლანდშაფტები, კულტურულ-ისტორიული ძეგ-
ლები, სანახაობრივი წარმოდგენები და სხვ.). აუცილებელია ე.წ. ტუ-
რისტულ-რეკრეაციული ინფრასტრუქტურის (კომპლექსის) შექმნა
- სასტუმროები, დასასვენებელი სახლები, კვების ობიექტები, სატ-
რანსპორტო ქსელი, კულტურულ-გასართობი ობიექტები, საყოფაც-
ხოვრებო და სავაჭრო ობიექტები და სხვ. გარდა ამისა, საჭიროა დი-
დი რაოდენობით შრომითი რესურსების მიზიდვა მომსახურე პერსო-
ნალის სახით. ამდენად, მეურნეობის ეს დარგი უაღრესად მრავალმ-
ხრივი კავშირებით ხასიათდება. ტურიზმის „ინდუსტრიის“ განვითა-
რება დადებით შედეგებს იძლევა რეკრეაციული რესურსების სწო-
რი ექსპლუატაციის პირობებში (ეკოლოგიური წონასწორობის შე-
ნარჩუნების მიზნით), რათა ზიანი არ მიაყენოს გეოგრაფიულ გარე-
მოს და, შესაბამისად, ქვეყნის ეკონომიკას და მოსახლეობას.

მრეწველობის გეოგრაფია

მრეწველობა სახალხო მეურნეობის წამყვანი დარგია. იგი ეკონომიკის საფუძველს წარმოადგენს. მრეწველობის განვითარება არსებით გავლენას ახდენს სოფლის მეურნეობის, ტრანსპორტის, სამშენებლო ინდუსტრიის, არაწარმოებლური სფეროს (მეცნიერება, განათლება, კულტურა, ჯანდაცვა და სხვ.) განვითარებაზე. ეკონომიკურად მძლავრი ქვეყნები (აშშ, იაპონია, გერმანია, დიდი ბრიტანეთი და სხვ.) სწორედ მრეწველობის მაღალი განვითარებით გამოირჩევიან.

მრეწველობა თავისებური გეოგრაფიული განლაგებით ხასიათდება. განსხვავებით სოფლის მეურნეობისა და ტრანსპორტის განლაგებისაგან, რომლებიც გამოირჩევიან ლოკალიზაციის მსხვილფართობიანი (სოფლის მეურნეობა) და ხაზობრივი (ტრანსპორტი) ფორმებით, სამრეწველო საწარმოების განლაგების გეოგრაფიული თავისებურება გამოიხატება ობიექტების ლოკალიზაციის წერტილოვან და წერტილოვან-არალეარულ ხასიათში. მრეწველობისათვის მიწა წარმოების მთავარ საშუალებას კი არ წარმოადგენს (განსხვავებით მეურნეობისაგან), არამედ მხოლოდ ადგილია, რომელზედაც იქმნება ესა თუ ის საწარმო.

მსოფლიოში მრეწველობის ტერიტორიული განლაგება არათანაბარია. მრეწველობით „გაჯერების“ მაღალი ხარისხი დამახასიათებელია მცირერიცხოვანი მსხვილი რეგიონებისათვის – ეკონომიკურად განვითარებული ქვეყნებისათვის, სადაც თავმოყრილია სამრეწველო ცენტრების, კვანძების და რაიონების ხშირი ქსელი. ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებში მრეწველობის ტერიტორიული სტრუქტურა წერილკეროვანი ტიპისაა.

მსოფლიო მრეწველობის გეოგრაფია პირდაპირ კავშირშია საქალაქო მოსახლეობის ტერიტორიულ განლაგებასთან, რომლის კონცენტრაციის რაიონები (მსხვილი ქალაქები, საქალაქო აგლომერაციები), როგორც წესი, ემთხვევა სამრეწველო წარმოების კონცენტრაციის რაიონებს. სამრეწველო ცენტრები მკვეთრად მიმართულია აგრეთვე მსოფლიო ოკეანის სანაპირო რაიონებზე.

ტერიტორიაზე სამრეწველო ობიექტების განლაგების ხასიათისა და ურთიერთკავშირის შესაბამისად განირჩევა მრეწველობის ტერიტორიული ორგანიზაციის ფორმები: სამრეწველო პუნქტები, სამრეწველო ცენტრი, სამრეწველო კვანძი და სამრეწველო რაიონი.

სამრეწველო პუნქტი არის დასახლებული ადგილი, სადაც წარმოდგენილია ერთი ან რამოდენიმე ერთმანეთთან დაკავშირებული მცირე ზომის სამრეწველო ობიექტი.

სამრეწველო ცენტრი ხასიათდება წარმოების ერთობლიობით, რომლის ობიექტები დაკავშირებულნი არიან ერთმანეთთან სატრან-

სპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობით და ინფრასტრუქტურის ერთობლივი გამოყენებით, მაგრამ საწარმოო და ტექნოლოგიური კავშირები მათ შორის სუსტი და ეპიზოდურია.

სამრეწველო კვანძი გამოირჩევა მასში არსებულ სამრეწველო საწარმოებს შორის მაღალი შიდა საწარმოო და ტექნოლოგიური კავშირებით, მათი მუშაობის ურთიერთგანპირობებულობით.

სამრეწველო რაიონი წარმოადგენს ისეთ საწარმოო – ტერიტორიულ სისტემას, რომელიც ხასიათდება მასში არსებული საწარმოების კომპლექსურობით, სამრეწველო კვანძებისა და ცენტრების ურთიერთდაკავშირებულობით და ამ ტერიტორიის მკვეთრად გამოხატული ინდუსტრიული სპეციალიზაციითა და სტრუქტურით.

მრეწველობის მიერ წარმოებული პროდუქცია ძალზედ მრავალფეროვანია (მაგ.: მოპოვებული ქვანახშირი, ან რკინის მადანი, დამზადებული ავტომობილი ან ელექტრო-გამომთვლელი მანქანა, ფარმაცევტული ნაწარმი ან კვების პროდუქტი, გამოქუთავებული ელექტროენერგია და მრავალი სხვ.). ისინი სხვადასხვა სახის სამრეწველო საწარმოებში მზადდებიან და განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან გამოყენებული ნედლეულით, საწარმოო პროცესით, და წარმოების პროდუქციის ტიპით. სამრეწველო საწარმოები, რომლებიც იყენებენ ერთნაირ საწყის ნედლეულს, ხასიათდებიან წარმოების მსგავსი პროცესებით და უშვებენ ერთნაირ პროდუქციას, ქმნიან მრეწველობის დარგს. მსოფლიო მრეწველობაში რამოდენიმე ასეული ძირეული დარგი გამოიყოფა. ერთმანეთის მსგავსი და მომიჯნავე დარგები გაერთიანებულია უფრო მსხვილ *კომპლექსურ დარგებად*. ენერგეტიკა (სათბობის მრეწველობა და ელექტროენერგეტიკა); მეტალურგია (შავი და ფერადი მეტალურგია); მანქანათმშენებლობა; ქიმიური მრეწველობა; ხე-ტყის მრეწველობა; საშენ მასალათა მრეწველობა; მსუბუქი და კვების მრეწველობა.

თითოეული კომპლექსური დარგი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თავის მხრივ, მრავალ კონკრეტულ დარგს მოიცავს. მრეწველობის არცერთი დარგი არ ვითარდება იზოლირებულად. ისინი მჭიდრო კავშირში არიან ერთმანეთთან ნედლეულის, სათბობის, მოწყობილობების ურთიერთმიწოდებით, რომელიმე დარგის საწარმოო ნარჩენების სხვა საწარმოში გამოყენებით და სხვ.

საწარმოთა მიერ გამოშვებული პროდუქციის რაოდენობის და ღირებულების, მასში დასაქმებული მუშახელის რაოდენობისა და სხვა სოციალურ-ეკონომიკური მაჩვენებლების საფუძველზე მრეწველობაში გამოიყოფა წამყვანი და დამხამრე დარგები.

ქვეყანაში მრეწველობის დარგებში თანაფარდობა განსაზღვრავს ამ ქვეყნის მრეწველობის დარგობრივ სტრუქტურას. ეკონომიკურად მაღალგანვითარებული ქვეყნების დარგობრივ სტრუქტუ-

რაში დომინირებენ ელექტროენერგეტიკა, მანქანათმშენებლობა, ქიმიური მრეწველობა, რომლებიც უზრუნველყოფენ მრეწველობის და მთლიანად სახალხო მეურნეობის ყველა სხვა დარგის სათანადო განვითარებას.

წარმოებული პროდუქციის ეკონომიკური დანიშნულების მიხედვით მრეწველობა ორ ჯგუფად იყოფა: *წარმოების საშუალებათა წარმოება და მოხმარების საგნების წარმოება*. პირველი ჯგუფი გულისხმობს ისეთი ნედლეულის, მანქანა დანადგარების, ტექნოლოგიური ხაზების, მოწყობილობების და სხვ. პროდუქციის წარმოებას, რომელიც უშუალოდ არ მოიხმარება ადამიანის მიერ, მაგრამ აუცილებელია სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგების (მრეწველობა, სოფლის მეურნეობა, ტარნსპორტი, არამწარმოებელური სფერო) ფუნქციონირებისა და განვითარებისათვის. ეს ჯგუფი ძირითადად მძიმე მრეწველობის დარგებს მოიცავს. მეორე ჯგუფის წარმოებული პროდუქცია კი უშუალოდ მოიხმარება ადამიანის მიერ ყოველდღიურ ყოფა-ცხოვრებაში. ესენია მსუბუქი და კვების მრეწველობის, მეტალურგიის, მანქანათმშენებლობის, ქიმიური, ხე-ტყის მრეწველობის და სხვ. დარგების პროდუქცია (მაგ. ქსოვილები, ფეხსაცმელი, კვების პროდუქტები, საათები, ტელევიზორები, ავტომობილები, ჭურჭელი, ავეჯი და მრავალი სხვ.). განვითარებული ქვეყნებისათვის დამახასიათებელია ამ ორი ჯგუფის პარმონიული და პროპოციული შეთანაწყობა. წარმოების საშუალებათა წარმოება კი არ ჩამორჩება, არამედ წინ უსწრებს მოხმარების საგნების წარმოებას, რათა უზრუნველყოს იგი სათანადო მოწყობილობებით, ნედლეულით, ჩარხებით და სხვა პროდუქციით მაღალი ხარისხის მოხმარების საგნების წარმოებისათვის.

მრეწველობაში გამოიყოფა მოპოვებითი და დამუშავებითი მრეწველობის დარგები. მოპოვებით მრეწველობას მიეკუთვნება ბუნებრივი ნედლეულის მოპოვება (ქვანახშირის, ნავთობის, რკინის მადნის, ფერადი ლითონების და სხვ.), ტყის ექსპლუატაცია (ხე-ტყის დამზადება) და სხვ. *დამუშავებით* მრეწველობას მიეკუთვნებიან დარგები, რომლებიც გადაამუშავებენ ნედლეულს და სათანადო პროდუქციით უზრუნველყოფენ მოპოვებით მრეწველობას, სოფლის მეურნეობას, ტარნსპორტს და ა.შ. მრეწველობის მსხვილი დარგების უმეტესობა მოიცავს როგორც მოპოვებით, ასევე დამუშავებით მრეწველობებს. მაგალითად, შავი მეტალურგია ჯერ მოიპოვებს ქვანახშირს, რკინის მადანს, შემდეგ კი გადაამუშავებს მათ და იღებს თუჯს, ფოლადს და ნაგლინს.

მრეწველობის ცალკეული დარგების განლაგებაზე ზემოქმედებენ როგორც ბუნებრივი, ასევე საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფაქტორები. მოპოვებითი მრეწველობის დარგების განლაგების სა-

ფუძველს შეადგენს ბუნებრივი რესურსების არსებობა. ბუნებრივი ნედლეულის მოპოვების რაიონები ყოველთვის ემთხვევა მისი გავრცელების რაიონებს. დამუშავებითი მრეწველობის დარგების განლაგება არაპირდაპირ დამოკიდებულია ბუნებრივ-რესურსურ ფაქტორებზეც (სათბობის, ენერგიის, ნედლეულის წყაროებზე), მაგრამ არაბუნებრივი ფაქტორების როლი აქ უფრო დიდია. დამუშავებითი მრეწველობის თანამედროვე მეცნიერებატექნიკადი დარგების ტერიტორიულ სტრუქტურაზე გადამწყვეტ გავლენას ახდენს საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფაქტორები. ეს დარგები მთლიანად ორიენტირებულია იმ რაიონებზე, სადაც შრომითი რესურსების სიმრავლეა და სადაც პროდუქციის გასაღების საუკეთესო პირობები არსებობს.

თანამედროვე მსოფლიო მრეწველობისათვის დამახასიათებელია სამრეწველო წარმოების ორგანიზაციის ისეთი ფორმების არსებობა, როგორებიცაა: წარმოების კონცენტრაცია, სპეციალიზაცია, კოოპერირება და კომბინირება.

წარმოების კონცენტრაცია ეწოდება წარმოების თავმოყრას დიდ საწარმოში. წარმოების კონცენტრაცია თანამედროვე ტექნიკისა და ტექნოლოგიის მთლიანად გამოყენების, შრომის ნაყოფიერებისა და წარმოების ეფექტურობის ზრდის საშუალებას იძლევა.

წარმოების სპეციალიზაცია გულისხმობს ერთი პროდუქციის ან მისი დეტალის ცალკე წარმოებად გამოყოფის ტენდენციას. სპეციალიზირებულ წარმოებაში შრომის ნაყოფიერება უფრო მაღალია, პროდუქციის ერთეულის დასამზადებლად საჭირო დანახარჯები კი დაბალი საწარმოს საბოლოო პროდუქციის წარმოებაზე ორიენტაციას *საგნობრივი სპეციალიზაცია* ეწოდება, პროდუქტის რომელიმე დეტალის წარმოებაზე კი - *დეტალობრივი სპეციალიზაცია*.

წარმოების კოოპერირება ეწოდება წარმოების ისეთ ფორმას, როდესაც მზა პროდუქციის დამზადებაში მონაწილეობს რამოდენიმე სპეციალიზებული საწარმო. მაგალითად, ავტომობილების წარმოებისას ცალკეული ქარხნები და საწარმოები ამზადებენ მანქანის ძარებს, საბურავებს, ქსოვილს, ძრავებს და ა.შ. და აწვდიან ამ დეტალებს საწარმოო ქარხანას, საიდანაც მზა პროდუქცია გამოდის. ე.ი. საავტომობილო წარმოებაში მონაწილეობს რამოდენიმე ერთმანეთთან კოოპერირებული საწარმო.

წარმოების კომბინირება გულისხმობს ერთ საწარმოში მრეწველობის სხვადასხვა დარგების თავმოყრას, რომლებიც ნედლეულისა თუ პროდუქციის გადამუშავების თანმიმდევრულ ეტაპებს ქმნიან. მაგალითად, ნავთობის გადამამუშავებელ საწარმოში შეიძლება გაერთიანდეს ქიმიური მრეწველობის ის დარგები, რომ-

ლებიც სამრეწველო ნარჩენებს გადაამუშავებენ. ამ შემთხვევაში მკვეთრად მცირდება ნედლეულის დანაკარგი და იქმნება პირობები უნარჩენო წარმოებისათვის.

ენერგეტიკა

ენერგეტიკა არის დარგი, რომელიც ამუშავებს ენერგიის მიღებასა და მოწოდებას უზრუნველყოფს. ენერგეტიკა მეურნეობის საფუძველია. საზოგადოდ, რაც მეტ ენერგიას გამოიმუშავებს და იყენებს ქვეყანა, მით მეტ პროდუქციას უშვებს იგი და მით უფრო მაღალია მისი ეკონომიკური განვითარების დონე.

ენერგეტიკა ორ დარგს მოიცავს:

1. *სათბობის მრეწველობა*, რაც ნიშნავს სათბობის სახეების მოპოვებას და გადაამუშავებას.

2. *ელექტროენერგეტიკა* - ელექტროენერგიის წარმოება და მისი მოწოდება მომხმარებელზე.

ბუნებრივ რესურსს, რომელიც გამოიყენება ენერგიის მისაღებად *ენერგეტიკული რესურსი* ეწოდება. ასეთი რესურსების კლასიფიკაცია შემდეგნაირია:

- სათბობის რესურსი - ქვანახშირი, ნავთობი, გაზი, ტორფი, საწვავი ფიქლები, შეშა;
- ჰიდრორესურსები - მდინარეების ვარდნილი წყლის ენერგია, ზღვის მიქცევა-მოქცევის ენერგია;
- თერმობირთვული რესურსები - დედამიწის შინაგანი სითბო;
- მზისა და ატომური ენერგეტიკული რესურსები.

ამ რესურსთაგან ჯერჯერობით ენერგიის მთავარი წყარო და ყველაზე უფრო ეკონომიური არის სათბობის რესურსები, რომლის მრეწველობაში შედის ნავთობპოპოვებითი, ნავთობგადამამუშავებელი, გაზისა და ქვანახშირის მრეწველობა, აგრეთვე ტორფის, საწვავი ფიქლების წარმოება და შეშა. აქედან ყველაზე მაღალი თბოუნარიანობით გამოირჩევა ნავთობი. 1 ტ. ნავთობის სითბური კოეფიციენტი უდრის 1,43; გაზის - 1,22; ქვანახშირის - 0,73; ტორფის - 0,7; ფიქლის - 0,30; თხევადი და გაზობრივი სათბობის ეფექტურობა მდგომარეობს იმაში, რომ უფრო ნაკლები დანახარჯებია საჭირო მათ მოპოვებაზე, ტარსპორტირებასა თუ გამოყენებაზე, რადგან მათი

ძირითადი სახეობების მოპოვება და ტრანსპორტირება მიღია აღწერებით უფრო მოხერხებულია და იაფი ჯდება.

სხვადასხვა სახეობის სათბობის მიერ გამოქუშავებული ენერგიის, ანუ შემოსავლის თანაფარდობას მეურნეობაში მის გამოყენებასთან, ანუ გასავალთან სათბობ-ენერგეტიკული ბალანსი ეწოდება. სათბობ-ენერგეტიკული ბალანსის შემუშავება ხდება როგორც მთელი ქვეყნისათვის, ისე ცალკეული რეგიონებისათვის, აგრეთვე გაერთიანებისა და საწარმოებისათვის.

სათბობ-ენერგეტიკულ ბალანსში სხვადასხვა დროს სხვადასხვა რესურსთა ლიდერობაა. მაგ.: XX ს-ის 30-იან წლებამდე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა შეშას, ქვანახშირს; თითქმის უმნიშვნელო კი - ნავთობს. 50-იანი წლების შუა ხანებში სათბობ-ენერგეტიკულ ბალანსში ყველა რესურსს ქვანახშირი აღემატებოდა. 60-იანი წლებიდან, განსაკუთრებით კი დღეს გაზრდილია ნავთობის გამოყენება. წარმოებული ენერგიის ნახევარზე მეტი მოდის ნავთობზე, ნავთობპროდუქტებზე და გაზზე. თუმცა, რიგ განვითარებულ სახელმწიფოებში ქვანახშირის ხვედრითი წილი კვლავ იზრდება. ენერგეტიკულმა კრიზისმა განსაკუთრებით აშშ დაარწმუნა იმაში, რომ პოლიტიკური არასტაბილურობის გამო ნავთობით მდიდარი სპარსეთის ყურის ქვეყნების ნდობა არ შეიძლება. ამიტომ დაიწყო ისეთი ტექნოლოგიების ძიება, რომელიც გაზრდიდა ქვანახშირის ეფექტურობას.

საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ განვითარებული სახელმწიფოები ისე შევიდნენ XXI საუკუნეში, რომ ენერგორესურსების ტრადიციული სახეები ვერ შეცვალეს ახალი სახეობებით. 50-60-იან წლებში დაიწყეს მზის, გეოთერმული, ზღვის, ქარის ენერგიის გამოყენება, რომლებმაც, ჯერჯერობით ვერ გაუწიეს კონკურენცია ძირითად სახეობებს.

სათბობ-ენერგეტიკული მრეწველობა

სათბობ-ენერგეტიკული მრეწველობა გულისხმობს სათბობის მოპოვებასა და გადამუშავებას. იგი აერთიანებს: ნავთობის, გაზის და ნახშირის მრეწველობებს.

ნავთობისა და გაზის მრეწველობა

ეს ორი დარგი განიხილება თითქმის ერთად, რადგან ნავთობისა და გაზის გავრცელება თან ხდება ძირითადად მეზოზოური ქანების განლაგებას ბაქნურ სტრუქტურებში და ამიტომ ხშირად ერთად მოიპოვება.

ნავთობისა და გაზის შესახებ კაცობრიობას უძველესი დროიდან აქვს მონაცემები. ჩვ.წ. რამოდენიმე საუკუნის წინ შუამდინარეთში ხდებოდა მათი მოპოვება და გამოყენება. ბაქოს რაიონში ნავთობის არსებობაზე ჯერ კიდევ ალ. მაკედონელის დროინდელი წყაროებიც მიუთითებენ. მით უფრო დღეს მათ, განსაკუთრებით ნავთობს, როგორც ენერგეტიკულ რესურსს, უდიდესი მნიშვნელობა აქვთ, რის გამოც ნავთობს „შავ ოქროს“ უწოდებენ. მის გარეშე წარმოუდგენელია თანამედროვე ინდუსტრია, საავიაციო, საზღვაო-სამდინარო, საავტომობილო ტრანსპორტი, სოფლის მეურნეობის მექანიზაცია. ნავთობი აუცილებელია ხომალდების, თვითმფრინავების და ავტომობილების შიგა წვის ძრავებისათვის. მისი გამოყენება დიდია ქვეყნის თავდაცვის საქმეში. ნავთობს იყენებენ სამკურნალოდაც. მაგალითად, კურორტი ნაფთალენი (აზერბაიჯანში) ერთ-ერთ საუკეთესოდ ითვლება რევმატიზმით დაავადებულთა სამკურნალოდ.

ნავთობი დაუმუშავებელი სახით არ გამოიყენება. ნავთობისგან ამზადებენ 200-მდე პროდუქტს, მათ შორის: ბენზინს, ლიგროინს, ნავთს, მაზუტს, საცხებ ზეთს, ვაზელინს, პარაფინს, გუდრონს, საპონს, წამლებს, ასაფეთქებელ ნივთიერებებს, პლასტმასს, ფოტო მასალას, ტუფის შემცველს და ა.შ. ნავთობის მოსაპოვებლად საჭირო დანახარჯები სხვა სახეობასთან შედარებით 4-ჯერ იაფია (გარდა გაზისა), ამიტომ ნავთობის გამოყენება მეურნეობის სხვადასხვა დარგში იძლევა სახსრების დიდძალ ეკონომიას.

პროდუქციის ერთეულის (ამ შემთხვევაში 1 ტ. ნავთობის) მისაღებად საჭირო დანახარჯების საერთო თანხას, გამოხატულს ფულადი ფორმით, პროდუქციის *თვითღირებულება* ეწოდება. ნავთობის

თვითღირებულება სხვადასხვა შემთხვევაში სხვადასხვაა, რადგან მასზე გავლენას ახდენს არა იმდენად ნავთობის განლაგების სიღრმე, რამდენადაც საბადოს სისქე და ერთი ჭაბურღილიდან მეტი რაოდენობის ნავთობის მიღების შესაძლებლობა. მოპოვების ყველაზე იაფი ხერხია მადრევენული.

სატრანსპორტო, აგრეთვე ნავთობის შენახვის ხარჯები ბევრად აღემატება მისი მოპოვების თვითღირებულებას. არც თუ იშვიათად ისინი შეადგენენ ნავთობის ღირებულების ცხრა მეათედს. ამის გამო ნავთობის გადამუშავება მიზანშეწონილია როგორც მისი მოპოვების, ისე მოხმარების ადგილებში.

ნავთობის მოპოვების გეოგრაფია უპირველესყოვლისა განისაზღვრება ნავთობის ტერიტორიული განაწილებით, ხოლო შემდეგ მისი მოხმარებით. მსოფლიო ნავთობის შემცველი საერთო პერსპექტიული ფართობი გაზთან ერთად 45 მლნ კვ.კმ-ია. მსოფლიოს ნავთობის პოტენციური (ამოღებისათვის მისაწვდომი) რესურსები შეფასებულია 250-400 მლრდ ტ. ოდენობით. მათ შორის დაზვერული მარაგის რაოდენობაა 100 მლრდ ტ. ყოველწლიური მოპოვება 3 მლრდ ტ. უდრის. შედარების მიზნით, ნავთობმოპოვების დინამიკა შემდეგნაირია:

1857 წელს მსოფლიოში მოპოვებული იყო 400 000 ტ., 1900 წელს - 20 მლნ ტ., 1940 წელს - 300 მლნ ტ. ასეთი მზარდი მოთხოვნა-მოხმარების პირობებში აუცილებელია მისი რაციონალური გამოყენება იმის გათვალისწინებით, რომ ნავთობი ამოწურვადი რესურსია.

უკანასკნელ წლებში ნავთობის მოპოვების ზრდა დაკავშირებულია საზღვაო საბადოების ათვისებასთან. მაგალითად, ჩრდილოეთის ზღვიდან ნავთობის მოპოვებამ მთლიანად შეცვალა ენერგეტიკული სურათი. ნავთობით ღარიბი ბრიტანეთი არა მარტო უზრუნველყოფილი აღმოჩნდა, არამედ ნავთობის ექსპორტიც დაიწყო. ე.წ. საზღვაო ნავთობის პოტენციური მარაგი 150 მლრდ ტონაა, თუმცა ზღვებიდან და ოკეანეებიდან ნავთობის ამოღების შემდგომი განვითარება საჭიროებს დამატებითი ზომების მიღებას ოკეანის გაჭუჭყიანებისაგან დასაცავად. საკმაოდ პერსპექტიულია ხმელეთის ზოგიერთი, ჯერ კიდევ არასაკმარისად შესწავლილი რეგიონები, კერძოდ, აფრიკისა და არქტიკის მთელი რიგი რაიონები.

ნავთობისა და გაზის რესურსები აღმოჩენილია რამოდენიმე ათეულ ქვეყანაში, მაგრამ ნავთობისა და გაზის შემცველი მთავარი სარტყლებისა და ბაქნების განლაგების გეოლოგიურმა კანონზომიერებამ ძირითადი საბადოების თავმოყრა განაპირობეს გარკვეულ რეგიონებში. რესურსების უკიდურესად მაღალი კონცენტრაცია დაზვერული მარაგის 2/3) თავმოყრილია ნავთობისშემცველ 7 რეგიონში:

სპარსეთის უბე (ნავთობის 12.5%; გაზის 5.8%); რუსეთი და აღმოსავლეთ ევროპა (ნავთობის 5.9%, გაზის 38.3%); აფრიკა (ნავთობის 5.9%, გაზის 6.7%); აზია (ნავთობის 4.5%, გაზის 7.1%); ლათინური ამერიკა (ნავთობის 12.5%, გაზის 5.8%); ჩრდილო ამერიკა (ნავთობის 4.2%, გაზის 6.5%); დასავლეთ ევროპა (ნავთობის 1.8%, გაზის 4.9%).

ნავთობის საბადოების საერთო რაოდენობა 25 ათასზე მეტია. აქედან 18,5 ათასი ჩრდილო ამერიკაში, 200 - ახლო და შუა აღმოსავლეთში. შედარებით მცირე რიცხვის მიუხედავად ეს უკანასკნელი დიდი სიმძლავრით გამოირჩევა, რადგან თითოეულში თითქმის 8-10 ტონამდე ნავთობია.

ნავთობის მსოფლიო მოპოვების გეოგრაფია უკანასკნელ პერიოდში საგრძნობლად შეიცვალა. თუ მეორე მსოფლიო ომის წინ ნავთობის მოპოვების 2/3 მოდიოდა ამერიკის შეერთებულ შტატებზე, 80-იანი წლების ბოლოდან მისი უმსხვილესი მომპოვებელია: საუდის არაბეთი, ქუვეითი, ერაყი, ბაჰრეინი, კატარი, არაბთა გაერთიანებული საამიროები, ირანი, სირია, ომანი, მექსიკა, აშშ, რუსეთი.

ამ უკანასკნელის უმსხვილესი საბადოებია: დასავლეთ ციმბირის (სადაც მათი რიცხვი 100-ზე მეტია); ტიუმენის ოლქი; ტომსკის ოლქი; კავკასია (კერძოდ ჩეჩნეთი, დაღესტანი); შორეული აღმოსავლეთი; აღმოსავლეთ ციმბირი; კრასნოდარი და სტავროპოლი.

ნავთობის მსხვილი მწარმოებლებია აგრეთვე ვენესუელა, ინდონეზია, ნიგერია, ლიბია, ალჟირი, ტუნისი, უზბეკეთი, თურქმენეთი, ტაჯიკეთი, კოლუმბია, ყაზახეთი, კოლუმბია.

ნავთობის საბადოებით ცნობილია აგრეთვე: უკრაინა, ბელორუსია, აზერბაიჯანი, რუმინეთი, ავსტრალია, არგენტინა, ბარზილია.

ნავთობის მცირე საბადოებია საქართველოშიც: სუფსის, სართიჭალის, შირაქის, მირზაანის, ტარიბანის საბადოები, რომლებიც ადგილობრივი მნიშვნელობისანი არიან.

საბადოები ნავთობის მოხმარების გეოგრაფია განსხვავებულია მოპოვების გეოგრაფიისაგან, რადგან ნახევარზე მეტი მოიხმარება იმ ქვეყნებს გარეთ, სადაც მოიპოვება. ასეთი განსხვავება მოპოვება-მოხმარების ტერიტორიებს შორის არ გააჩნია მრეწველობის არცთუ დარგს, ამის გამო ნავთობი და მისი გადამუშავების შედეგად მიღებული პროდუქტები გადაიქცა მსოფლიო ვაჭრობის მთავარ საქონლად. სწორედ ამიტომაც რომ სახელმწიფოთა უმრავლესობა იყოფა ნავთობის ექსპორტიორ და იმპორტიორ ქვეყნებად. ნავთობის ექსპორტიორი ქვეყნების ორგანიზაციაში (ოპეკში) შემავალი სახელმწიფოები უზრუნველყოფენ საექსპორტო მიწოდების ძირითად ნაწილს. ექსპორტით პირველ ადგილზეა ახლო და შუა

აღმოსავლეთის ქვეყნები, მეორე ადგილზეა აფრიკის, მესამეზე - ლათინური ამერიკის, მეოთხეზე - სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნები.

ნავთობის იმპორტიორია დასავლეთ ევროპა, რომელიც ამ სახით მიღებული ნავთობით იკმაყოფილებს მოთხოვნილების 2/3-ს, ამერიკის შეერთებული შტატები და იაპონია - 100%. ნავთობგადამამუშავებელი ძირითადი სიმძლავრეები თავმოყრილია განვითარებულ ქვეყნებში. თუმცა ეკოლოგიური სიტუაციის დაძაბვის გამო ხდება მათი გატანა განვითარებად ქვეყნებში.

საექსპორტო ნავთობის ძირითადი მასა გაიტანება ზღვით სპეციალური გემტანკერებით, რომელთა ხვედრითი წილი საუკურო ფლოტის ტონაჟში შეადგენს 40% ნავთობის საზღვაო ნაკადების კონცენტრაცია სათავეს იღებს სპარსეთის ყურიდან, შემდეგია ჩრდილოეთის ზღვა, წყნარი ოკეანე, ხმელთაშუა ზღვა. ერთ კონტინენტზე ქვეყნებს შორის გადაზიდვა ხორციელდება მისლადენი ტრანსპორტით, რომლებიც ქმნიან მძლავრ სისტემას. მათი რიცხვი განსაკუთრებით ბევრია ჩრდილოეთ ამერიკაში, დასავლეთ ევროპაში, ახლო და შუა აღმოსავლეთში. ცნობილი დიდი მილსადენებია: ედმონდი-ტორონტო, ჰავარი-მოზეჟი, როტერდამი-კიოლნი, გენუა-ინგოლშტატი, აბაკიკი-საიდი, უფა-ომსკი-ნოვოსიბირსკი-ირკუტსკი, გურიევი-ორსკი, სიზრანი-გორკი, ბაქო-ბათუმი, გროზნო-დონეცკი.

რაც შეეხება **გაზის** მრეწველობას, იგი სათბობის მრეწველობის ყველაზე ახალი დარგია. გაზი სათბობის ყველაზე იაფი სახეობაა, რადგან მის მრეწველობაში უფრო ნაკლები რაოდენობის მუშახელია საჭირო, ვიდრე სხვა დარგში. მას იყენებენ მრეწველობაში, მოსახლეობის საყოფაცხოვრებო საჭიროებისათვის. იგი, ამავე დროს, ძვირფასი ქიმიური ნედლეულია და სათბობის სხვა სახეობებთან შედარებით ნაკლებად აჭუჭყიანებს გარემოს. გაზი უმეტეს შემთხვევაში, ნავთობთან ერთად მოიპოვება, თუმცა აქვს საკუთარი საბადოებიც. როგორც აღენიშნეთ, მსოფლიოს გაზისშემცველი საერთო საბადოს ფართობი ნავთობთან ერთად შეადგენს 45 მლნ კვ.კმ-ს. მსოფლიოს გაზის დაზვერილი მარაგის რაოდენობა შეფასებულია 50-75 ტრლნ მ³-ით, მისი მოპოვების მსოფლიო ღონემ გადააჭარბა 3 ტრლნ მ³-ს.

ბუნებრივი გაზის უმსხვილესი მწარმოებელია: რუსეთი (იგი პირველ ადგილზეა გაზის მარაგით) - ეოლგისპირეთი, ურალი, ქეჩორის აუზი, დასავლეთ ციმბირი, აღმოსავლეთ ციმბირი, დიდი ბრიტანეთი და აშშ.

გაზის მსხვილი მწარმოებლებია, ასევე: ნიდერლანდები, გერმანია, ვენესუელა, კანადა, ლიბია, საუდის არაბეთი, ერაყი, ალჟირი, ირანი, ავღანეთი, უზბეკეთი, თურქმენეთი, ყირგიზეთი, უკრაინა.

მსოფლიო გაზის მრეწველობაში მოპოვებასა და მოხმარებას შორის ტერიტორიული თვალსაზრისით ისეთი მკაფიო და აშკარა განსხვავება არ არის, როგორც ნავთობის მრეწველობაში. გაზის მოხმარების გეოგრაფია განისაზღვრება უპირველესად აშშ-ს, რუსეთის და ევროპის ქვეყნების როლით.

მთავარი ექსპერტიზით ქვეყნებია: ნიდერლანდები რომელიც გაზს აწვდის დასავლეთ ევროპის ქვეყნებს; რუსეთი - აღმოსავლეთ და დასავლეთ ევროპას; კანადა - აშშ-ს და სხვ.

ბუნებრივი გაზის როლი საერთაშორისო ვაჭრობაში იზრდება განვითარებადი ქვეყნებიდან ექსპორტის ხარჯზე: ავღანეთი, ალჟირი, ირანი, თურქმენეთი.

დიდი მნიშვნელობა აქვს გათხევადებული გაზის ექსპორტს სპეციალური გემებით. ასეთი გაზის ექსპორტიორი ქვეყნებია: ალჟირი, ლიბია, ინდონეზია, ავსტრალია, მალაიზია, ნიგერია, ბრუნეი, მისი ტრანსპორტირება ძირითადად მილსადენებით ხორციელდება. ცნობილი გაზსადენებია: ტრანს-მაუტინი-ვანკუვერი, პის რივერი - ვანკუვერი, ედმონტონი - მონრეალი, ალბერტა - სან-ფრანცისკო, სარატოვი - მოსკოვი, შებელნიკი - მოსკოვი და სხვ.

ნახშირის მრეწველობა

მიუხედავად იმისა, რომ ნავთობსა და გაზზე, როგორც ენერგეტიკულ რესურსზე, მოთხოვნილებაა, ნახშირი მაინც ინარჩუნებს თავის დიდ მნიშვნელობას.

სამრეწველო მნიშვნელობის მქონე ნახშირი 3 ძირითადი სახის არსებობს: მურა ნახშირი, ქვანახშირი (მათ შორის კოქსვალი) და ანთრაციტი.

ქვანახშირის წარმოშობა შემდეგნაირად მოხდა: როდესაც ზღვისპირა დაბლობების ტყით დაფარული მასივები ზღვით იფარებოდა, ხდებოდა ხეების წალეკვა. წყალქვეშ მოქცეული ხეები ლპებოდა, იხრწნებოდა და ნახშირდებოდა. დროთა განმავლობაში ნახშირი ქვასავით გამაგრდა და ქვანახშირად გადაიქცა. ყველა ნახშირი ერთ დროს არ გაჩენილა. ზოგი ძველია, ზოგი საშუალო ასაკის, ზოგიც კი ახალი. რაც უფრო ძველია ქვანახშირი, მით უფრო მკვრივია

და ხარისხიანი. ძველ ქვანახშირს ანთრაციტი ჰქვია. წვის დროს იგი დიდ სითბოს გამოყოფს და გამოიყენება საწვავად თბოელექტროსადგურებში ელექტროენერგიის მისაღებად. ანთრაციტზე შედარებით ახლად გაჩენილ ნახშირს ქვანახშირი ეწოდება. მისგან აწარმოებენ კოქსვად ქვანახშირს, რომელსაც ღებულობენ ქვანახშირის გახურებით ჰაერის შეუღწევლად 1000° ტემპერატურაზე. გახურების პროცესში გამოიყოფა მრავალი ნივთიერება, რომლებსაც იყენებენ სხვადასხვა ძვირფასი ქიმიური პროდუქტის მისაღებად. ნარჩენი პროდუქტი კოქსი გამოიყენება შავ მეტალურგიაში საწვავ მასალად თუჯისა და ფოლადის გამოდნობისას.

ყველაზე უფრო ახალ ნახშირს მურა ნახშირი ჰქვია. იგი ძალზე დაბალი ხარისხისაა, წვის დროს ნაკლებ სითბოს გამოყოფს, ხასიათდება მაღალი ნაცრიანობით და უფრო ძვირფასია, როგორც ქიმიური ნედლეული, ვიდრე სათბობი.

მიუხედავად იმისა, რომ ქვანახშირს საწვავად იყენებენ, მისგან იღებენ სხვადასხვა ქიმიურ პროდუქტს: საწვავ აირს, სპირტს, ბენზინს, ცხიმებს და სხვ.

მსოფლიო ნახშირის რესურსების მარაგი შეფასებულია 14 ტრლნ ტ., აქედან ქვანახშირზე მოდის 60%. მსოფლიოს ნახშირის მოპოვება აჭარბებს 3,5 მლრდ ტ., რომელთა შორის 1 მლრდ ტ. მურა ნახშირია. ნავთობზე ფასების მკვეთრი ზრდისა და მყარ სათბობზე ინტერესების გაზრდასთან დაკავშირებით ქვანახშირის ამოღებას მთელ რიგ ქვეყნებში, განსაკუთრებით ამერიკის შეერთებულ შტატებში, ზრდის ტენდენცია ახასიათებს.

ნახშირის მარაგი უთანაბროდაა განაწილებული. მარაგის 95% განლაგებულია ჩრდილოეთ ნახევარსფეროში. კონტინენტების მიხედვით კი 70% თავმოყრილია ევრაზიაში, 27% - ჩრდილოეთ ამერიკაში. ყველაზე მცირე მარაგია სამხრეთ ამერიკაში.

მსოფლიოში ნახშირით ყველაზე მდიდარი ქვეყნებია: რუსეთი - პეჩორის აუზში ვორკუტის საბადო, სადაც ძვირფასი კოქსვადი ნახშირია, რომლის მოპოვება, მიუხედავად დიდი დანახარჯებისა, მიზანშეწონილია ჩრდილოეთ ევროპისა და ცენტრალური რუსეთის საჭიროებისათვის; კუზბასის აუზი, რომელიც გამოირჩევა მაღალ-ხარისხოვანი ნახშირის სქელი ფენებით. ძირითადი მომხმარებელია ურალი და ციმბირი. დიდი ცენტრებია ასევე: კემეროვო, პროკოპიევსკი, კანსკ-აჩინსკის მურა ნახშირი (ციმბირში), ირკუტსკ-ჩერმეხოვის, იაკუტიის, სახალინის აუზები; უკრაინაში - დონბასის აუზი, სადაც ქვანახშირის მარაგი 240 მლრდ ტონაა და მიუხედავად ნახშირის დიდ სიღრმეზე განლაგებისა, ფენების მცირე სისქისა და მა-

ღალი თვითღირებულებისა, რჩება ევროპული ტერიტორიების ერთ-ერთ ძირითად ქვანახშირის ბაზად.

ევროპაში ყველაზე მდიდარია გერმანია - რურისა და საარის აუზები; პოლონეთი - სილეზიის აუზი; ჩეხეთი - ოსტრავა - კარვინი, ამერიკის შეერთებულ შტატებში - აპალაჩის აუზი, აღმოსავლეთ-ცენტრალური აუზი, დასავლეთ-ცენტრალური აუზი, გრინ რივერი, მატანუსკა - ალიასკაზე. დიდი საბადოები აქვს ბრიტანეთს, ჩინეთს, ინდოეთს, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკას, ყაზახეთ - ყარაგანდა, ექიბასტუზი. გარდა ამ გიგანტური აუზებისა, ქვანახშირის გარკვეული მარაგით გამოირჩევიან: კანადა, მექსიკა, კოლუმბია, ბრაზილია, საფრანგეთი, თურქეთი, ირანი, მონღოლეთი, იაპონია, კორეა, ვიეტნამი, ინდონეზია, ბოტსვანა, მოზამბიკი, ჩილე, ავსტრალია, ახალი ზელანდია.

მურა ნახშირის ცნობილი საბადოებია: ამერიკის შეერთებულ შტატებში (მისურის აუზი); გერმანიაში (შუა გერმანიის აუზი, ლუბინი, ქვემო რეინი, პეისენბერგი); რუსეთში (ციმბირი - ირმა ბოროდინი, ნოვომოსკოვსკი, იაკუტია, ჩიტა, კორფი); უნგრეთში (ტატაბანა); პოლონეთში (კონინი); ბულგარეთში (მარიტა); ბრაზილიაში (ზემო ამაზონის აუზი); არგენტინაში (რიო-ტურბო); ავსტრალიაში (მორუელი).

ნახშირის საბადოები არის საქართველოშიც, კერძოდ, ცნობილია ტყიბულ-შაორის, ტყვარჩელ-აკარმარის ქვანახშირისა და ახალციხე-ვალეს მურა ნახშირის საბადო, რომლებიც ადგილობრივი მნიშვნელობისანი არიან.

ნახშირის მოხმარების გეოგრაფია მკვეთრად განსხვავდება ნავთობის მოხმარების გეოგრაფიისაგან. დაახლოებით ცხრა მეათედი მოიხმარება იმავე ქვეყნებში, სადაც მოიპოვება, მხოლოდ ერთი მეათედის რეალიზაცია ხდება საერთაშორისო ვაჭრობით. თუ მეორე მსოფლიო ომამდე მთავარი ექსპორტიორები იყვნენ დიდი ბრიტანეთი და გერმანია, ომის შემდგომ ეს ფუნქცია ნაწილობრივ გადავიდა აშშ-ს ხელში. ამ ქვეყნებს მიემატა რუსეთი, პოლონეთი, კანადა, ავსტრალია, ჩინეთი. ამასთან დაკავშირებით იზრდება ტერიტორიული განსხვავება ნახშირის მოპოვებასა და მოხმარებას შორის, ხოლო საკონტინენტაშორისო გადაზიდვის ზრდასთან დაკავშირებით იზრდება საზღვაო ტრანსპორტის როლი.

მსოფლიო ნახშირის მოპოვება დღეისათვის 3,5 მლნ ტონაა. ნახშირის მოხმარების დღევანდელი დონის გათვალისწინებით, მისი მარაგი რამოდენიმე ასეულ წელს შეადგენს.

ნავთობის, გაზისა და ნახშირის გარდა ქვეყნების ზოგიერთი რაიონის ენერგეტიკაში თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს *ტორფს* და *საწვავ ფიქლებს*. ტორფის გავრცელება უკავშირდება ჭაობიან ად-

გილებს. მისი მარაგით გამოირჩევიან რუსეთი, სკანდინავიის ქვეყნები, პოლონეთი, გერმანია, ირლანდია, დანია, კანადა, ინდონეზია, ახალი ზელანდია. საწვავი ფიქლებით - აშშ, რუსეთი, კანადა, ბრაზილია, ჩინეთი, ყაზახეთი, ბალტიისპირეთი, დიდი ბრიტანეთი, შვედეთი, ავსტრალია.

სათბობის ნებისმიერი სახეობის გამოყენების გამო ეკოლოგიური შედეგები სავალალოა. მათი მოპოვებისა და გამოყენების ადგილის ირგვლივ მდებარე ტერიტორიები ძლიერ დაჭუჭყიანებულია, ამიტომ აუცილებელია გათვალისწინებულ იქნეს ეკოლოგიური ფაქტორი. მაგალითად, ქვანახშირის მოპოვების შემდეგ ღია კარიერული წესით ხდება აღდგენა ანუ რეკულტივაცია. შახტების მახლობლად ფუჭი ქანების ნაყარი (ტერიკონები) მცენარეებით იმოსება.

არა მარტო ეკოლოგიური სიტუაციის, არამედ იმის გამოც, რომ სათბობის სახეობები ამოწურვადი რესურსებია, დაიწყეს სხვადასხვა ტექნოლოგიების ამუშავება. მაგალითად, სხვადასხვა პროდუქტებიდან სათბობის ახალი სახეობების მისაღებად, ბრაზილიასა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში შაქრის ლერწმისა და ტკბილი სორგოსაგან შექმნეს სპირტი, რომელიც შეცვლის ბენზინს. ამერიკის შეერთებულ შტატებში, კორეაში, ინდოეთში მიმდინარეობს ექსპერიმენტები ზოგიერთი მცენარეებისაგან მეთანისა და საწვავის მისაღებად. შეიქმნა მეურნეობის ახალი დარგი აგროენერგეტიკა, რომელიც სხვა დარგებთან ერთად მომავალში შემატებს ენერგეტიკას უახლეს, ეკოლოგიურად სუფთა ენერგეტიკულ პროდუქტებს.

ელექტროენერგეტიკა

ელექტროენერგეტიკა ენერგეტიკის მეორე დარგია სათბობის მრეწველობის შემდეგ. ელექტრული ენერგია - ენერგიის უნივერსალური სახეა. იგი გამოიყენება მეურნეობის ყველა დარგში ტექნოლოგიური პროცესების განსახორციელებლად და მამოძრავებელ ძალად. ეს ეხება განსაკუთრებით მეტალურგიას, მანქანათმშენებლობას, ქიმიურ მრეწველობას. ელექტროენერგია გამოიყენება ტრანსპორტზე, საყოფაცხოვრებო მომსახურებასა თუ კომუნალურ მეურნეობაში, სოფლის მეურნეობაში.

ელექტროენერგიის წარმოება, როგორც წესი, წინ უნდა უსწრებდეს მეურნეობის ყველა დარგის განვითარებას. ელექტრული

ენერგია მომხმარებელს გადაეცემა ელექტროგადაცემის ხაზებით. ელექტროენერგიის წარმოებისა და მომხმარების რაოდენობა ქვეყნის განვითარების დონის მაჩვენებელია.

ელექტროენერგიის გამოსაშუშავებლად ძირითადად გამოიყენება თბო-, პიდრო-, და ატომური ელექტროსადგურები. უფრო ნაკლებად კი ზღვის მიქცევა-მოქცევის, გეოთერმული და მზის ენერგიაზე მომუშავე სადგურები.

მთელი ელექტროენერგიის 80%-ზე მეტს იძლევიან თბოელექტროსადგურები. ეს იმით აიხსნება, რომ, ჯერ ერთი, ისინი საყოველთაო განლაგებით ხასიათდებიან, რადგან შეუძლიათ ყველა სახეობის გამოყენება, მეორეც, მათი მშენებლობისათვის ნაკლები დრო და დანახარჯებია საჭირო და მესამეც, შეუძლიათ წლის სეზონის მიუხედავად ელექტროენერგია თანაბარი შესაძლებლობით გამოიმუშაონ. თბოელექტროსადგურების სამი სახესხვაობა არსებობს: 1. კონდენსაციური, რომლებიც განლაგებულნი არიან საწვავი რესურსების საბადოებთან ახლოს და ელექტროენერგიას გადასცემენ მომხმარებელს ელექტროგადამცემის ხაზებით; 2. კომბინირებული თბოელექტროსადგურები ანუ თბოელექტროცენტრალები, რომლებიც ელექტროენერგიის გამომუშაების პროცესში გაცხელებულ წყალს წყალსატევში კი არ ღვრიან, არამედ იყენებენ შენობათა გასათბობად და წარმოების საჭიროებისათვის, მაგრამ სიბოროს გადაცემა შეზღუდულია მანძილით (20 კმ-ით), ამიტომ თბოელექტროცენტრალების აშენება ხდება სამრეწველო საწარმოების მახლობლად და დიდ ქალაქებში; 3. სახელმწიფო რაიონული ელექტროსადგურები, რომლებიც ძირითადად განლაგებულნი არიან არატრანსპორტაბელური სათბობის მახლობლად და მათგან ხდება ელექტროენერგიის ტრანსპორტირება საჭიროების მიხედვით.

პირველი თბოელექტროსადგური აშენდა 1882 წელს ნიუ-იორკში, მეორე კი 1883 წელს პეტერბურგში. დღეისათვის ცნობილი მსხვილი თბოელექტროსადგურებია: ამერიკის შეერთებულ შტატებში - ასტორია, კინგსტონი, შონი; გერმანიაში - ფიმერსდორფი; რუსეთში - ლუგანსკი, სტარობეშევის, კონაკოვსკის, სამზრეთ ურალის, ყაზახეთში - ერმაკის; უკრაინაში - დნეპრისპირეთის და სხვ.

არის ქვეყნები, სადაც სათბობის რესურსები ელექტროენერგიის მიღების მთავარი წყაროა. მაგალითად: ამერიკის შეერთებული შტატები, სადაც თბოელექტროსადგურები გამოიმუშავენ ელექტროენერგიის ოთხ მეხუთედს, ინგლისი (90%), პოლონეთი (98%), უნგრეთი (99%).

ელექტროსადგურების მეორე სახეა პიდროელექტროსადგურები, რომლებიც ყველაზე იაფი ელექტროენერგიის გამომუშაების

საშუალებას იძლევა 14-ჯერ დაბალს ვიდრე იმავე სიმძლავრის თბო-
ელექტროსადგური, რადგანაც ენერგიის გამოუღებველ რესურსს -
წყალს ემყარება, თანაც, თბოელექტროსადგურებისაგან განსხვავე-
ბით, არ აჭუჭყიანებენ გარემოს, თუმცა ამ უპირატესობის გვერდით
მათ აქვთ ნეგატიური მხარეებიც. კერძოდ, ძვირი ჯდება და ხანგრძ-
ლივია სადგურების მშენებლობა და, რაც მთავარია, ელექტროენერ-
გიის წარმოებაც ცვალებადია წლის სეზონების მიხედვით, ამიტო-
მაც ჰიდროელექტროსადგურების მიერ გამოძუშავებული ენერგიის
ხვედრითი წილი მსოფლიოში არ არის მაღალი (დაახლოებით 15%-
ია მთელი ელექტროენერგიის წარმოებისა). ჰიდროელექტროსად-
გურების აგება ხელსაყრელია მთიან რაიონებში დიდი დაქანების
წყალუხვ მდინარეებზე, თუმცა ჰიდრომშენებლობის მაღალმა ტექ-
ნიკამ შესაძლებელი გახადა მათი მშენებლობა ბარის მდინარეებზეც.
ბოლო დროს ხდება უფრო მსხვილი ჰიდროსადგურების - ჰიდრო-
კვანძების მშენებლობა, რომლებიც საშუალებას იძლევიან კომპლექ-
სურად გადაწყდეს ელექტროენერგიის წარმოების, მიწების მორწყ-
ვის, მეურნეობის წყლით უზრუნველყოფის, ნაოსნობის და თევზჭე-
რის განვითარების ამოცანები.

მსოფლიოს უმსხვილესი ჰიდროელექტროსადგურებია: კემანო
- კანადაში; ვოლგის, ბრატსკის, კრასნოიარსკის - რუსეთში; გრანდ-
კული და გუვერი-ამერიკის შეერთებულ შტატებში. ჰიდროელექ-
ტროსადგურები წამყვან როლს ასრულებენ სკანდინავიის ქვეყნებ-
ში, ევროპის ალპურ ზონებში, კანადაში, ლათინურ ამერიკაში, ახლო
აღმოსავლეთის ბევრ ქვეყანაში, ბრაზილიაში, ზაირში, ერიოი სიტყ-
ვით, ყველა იმ ქვეყნებში, რომლებიც ფლობენ ჰიდრორესურსების
დიდ მარაგს.

ელექტროსადგურების მესამე სახეა ატომური ელექტროსად-
გურები, რომელთა ბაზირებაც ხდება ურანსა და თორზე, რომელთა 1
კგ გამოყოფს იმდენ სითბოს, რამდენსაც ლებულობენ 2,5 ათასი ტონა
ნახშირის დაწვით. ატომურ სადგურებს აშენებენ იმ რაიონებში, სა-
დაც საკმარისად არ არის ენერგეტიკული ბაზები და სათბობი ძვი-
რია, ხოლო ელექტროენერგია კი დიდი რაოდენობითაა საჭირო.
სწორედ იმის გამო, რომ ისინი იყენებენ ტრანსპორტაბელურ სათ-
ბობს, ხასიათდებიან თავისუფალი გეოგრაფიული განლაგებით და
ამიტომაც ხდება ასეთი ტიპის სადგურების ფართო მასშტაბით მშე-
ნებლობები. ამის დასტურია ის, რომ თუ 60-იან წლებში ატომური
ელექტროსადგურები ფუნქციონირებდა ხუთ სახელმწიფოში, 90-
იანი წლებისათვის მათი რიცხვი 25-მდე ავიდა. ამ პერიოდისათვის
მუშაობდა დაახლოებით 320 ატომური რეაქტორი, რომელთა
სიმძლავრემაც შეადგინა 200 მლნ კვტ-სთ. ატომური სადგურების

წილი ელექტროსადგურთა საერთო სიმძლავრის 17%-ს შეადგენს. მათი რიცხვი მსოფლიოში 400-მდეა.

ატომური სადგურების ძირითადი სიმძლავრეები თავმოყრილია ჩრდილო ამერიკაში, რუსეთში, დასავლეთ და აღმოსავლეთ ევროპაში, იაპონიაში. ატომური სადგურები მოქმედებენ განვითარებად ქვეყნებშიც (ინდოეთი, პაკისტანი, არგენტინა, ბრაზილია).

ურან-თორის გეოლოგიური მარაგი შეფასებულია 2,5-4,5 მლნ ტონით. ნედლეულის მთავარი მწარმოებელია: ამერიკის შეერთებული შტატები, კანადა, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა, საფრანგეთი, ნამიბია, ნიგერი, გაბონი. ამასთან კანადა, ავსტრალია და განვითარებადი ქვეყნები აწარმოებენ ურანის კონცენტრატის ექსპორტს ამერიკის შეერთებულ შტატებში, დასავლეთ ევროპის ქვეყნებსა და იაპონიაში.

ატომურ ენერგეტიკას სპეციალისტები თვლიან ყველაზე სუფთა და პერსპექტიულ დარგად, თუმცა, როგორც ჩერნობილის ატომური ელექტროსადგურის ავარიამ აჩვენა, ატომური სადგურების მშენებლობა, განლაგება და ექსპლუატაცია მოითხოვს განსაკუთრებულ ყურადღებას, წარმოების განსაკუთრებულ ორგანიზაციას უსაფრთხოების მიზნით, კონტროლს ტექნოლოგიის სწორ დაცვაზე. ამიტომ დღეს აუცილებელია ენერგეტიკის ამ დარგის განვითარებაში განსაკუთრებული კონცეფციის შემუშავება.

როგორც აღვნიშნეთ, ძირითადი სადგურების გარდა არსებობს სხვა ტიპის სადგურებიც, მაგ; გეოთერმული ელექტროსადგურები, რომელთა ექსპლუატაციაც ჯერ კიდევ საწყის სტადიაზეა. მიუხედავად ამისა, ისინი უკვე მუშაობენ აშშ-ში, რუსეთში, იტალიაში, ახალ ზელანდიაში, მექსიკაში, იაპონიაში, საფრანგეთში, უნგრეთში, რუმინეთში, თურქეთში, სადაც გეოთერმული წყაროები გამოიყენება საცხოვრებელი სახლებისა და სათბურების გასათბობად.

ზღვის მიქცევა-მოქცევის სადგურები მოქმედებენ საფრანგეთში, რუსეთში, ბრიტანეთში, ამერიკის შეერთებულ შტატებში.

პელდონერგეტიკის (მზის ენერგიის) დარგში სამუშაოები აქტიურია იაპონიაში, ამერიკის შეერთებულ შტატებში, რუსეთში, საფრანგეთსა და ავსტრალიაში, სადაც მზის ენერგია გამოიყენება ძირითადად შენობების, სათბურების გასათბობად და წყლის გასამტკნარებლად.

საერთოდ, ელექტროენერგეტიკის თავისებურებებს შეადგენს ის, რომ ელექტროენერგიის წარმოება და მოხმარება დროში ერთმანეთს ემთხვევა. შეუძლებელია ელექტროენერგიის წინასწარ დაგროვება და მერე მოხმარება, ამიტომ ელექტროენერგიის წარმოებაზე ბევრადაა დამოკიდებული მეურნეობის განვითარების ტემპები.

ელექტროენერგიას მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყანა აწარმოებს. 1990 წელს მთელს მსოფლიოში გამოიმუშავეს 9250 მლრდ კვტ-სთ-ზე მეტი ელექტროენერგია. მათგან ყველაზე მეტს აწარმოებს აშშ (მსოფლიო წარმოების 28%), მეორე ადგილზეა რუსეთი (16,1%), მესამეზე - იაპონია (6,8%). სხვა ქვეყნებიდან გამოირჩევა გერმანია, კანადა, ჩინეთი, დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი, იტალია, ბრაზილია, პოლონეთი.

მეურნეობისათვის მნიშვნელოვანი ფაქტორია ის, რომ გამოიმუშაებულ ელექტროენერგიას ჰქონდეს დაბალი თვითღირებულება. ამიტომ სადგურებს აშენებენ შესაბამისი რესურსით კარგად უზრუნველყოფილ რაიონებში იმ ანგარიშით, რომ ელექტროენერგია მომხმარებელს გადაეცემა ელექტროგადამცემი ხაზებით. ამ ხაზების ქსელი კი ყოველწლიურად იზრდება, რაც შესაძლებელს ხდის: 1. ფართოდ გამოვიყენოთ ადგილობრივი ნედლეული; 2. ელექტროენერგიის გამოიმუშავება მოხდეს მძლავრ ელექტროსადგურებში; 3. ელექტროენერგიის გამოყენება შესაძლებელი გახდეს მეურნეობის ყველა დარგში. ყოველივე ამის გათვალისწინებით ქვეყნის ელექტრიფიკაციის უმნიშვნელოვანესი თავისებურებაა ენერგოსისტემის შექმნა. ასე ეწოდება სხვადასხვა ტიპის ელექტროსადგურების ერთობლიობას, რომლებიც ერთმანეთთან დაკავშირებულნი არიან მაღალძაბვიანი ელექტროგადამცემის ხაზებით, მართვა კი ხდება ერთი ცენტრიდან. ისინი ელექტროენერგიით უზრუნველყოფენ ვრცელ ტერიტორიებს. ენერგოსისტემებში ხდება ელექტროენერგიის შეუფერხებელი მიწოდება მომხმარებლისათვის წლის სეზონების მიუხედავად, დღე-ღამის განმავლობაში, ელექტროენერგიით კვება შეიძლება ზორციელდებოდა იმ სადგურებით, რომლებიც მოცემულ მომენტში აწარმოებენ ყველაზე იაფ ელექტროენერგიას. მაგ... ზაფხულში ძირითადად იმუშავენ ჰიდროელექტროსადგურები. ამ დროს თბოელექტროსადგურები მუშაობენ ნაკლები დატვირთვით. ზამთრის სეზონზე კი თბოელექტროსადგურებს ამუშავენ მოყვანილი დატვირთვით. ასეთ სადგურებს აქვთ ცენტრალიზებული დისპეჩინგული მართვა, ზოლო მიზანი, როგორც აღენიშნეთ, არის გარანტირებული, უწყვეტი ელექტრომომარაგება. ენერგოსისტემების ეკონომიკური ეფექტიანობა გამოიხატება არა მარტო ენერგომომარაგების ეკონომიურობაში, არამედ ეკოლოგიური პირობების შენარჩუნება-დაცვაში თანამედროვე მოთხოვნების დონეზე.

შავი მეტალურგია

მეტალურგია ნიშნავს ლითონების დამამუშავებელ მრეწველობას, რომელიც ორ დარგად იყოფა - შავ და ფერად მეტალურგიად.

შავი მეტალურგია მძიმე ინდუსტრიის უმნიშვნელოვანესი და ურთულესი დარგია, რომელიც მოიცავს რკინის მადნის მოპოვებას, გამდიდრებას (უვარგისი ნივთიერებების მოცილება); სათბობისა და დამხმარე მასალების მოპოვებას; თუჯის, ფოლადის, ნაგლინის (გლინვის გამოდნობის პროცესში გაეარკარებულ ლითონს გაატარებენ მბრუნავ ლილვში ამა თუ იმ ფორმის მისაცემად), ფეროშენადნობების (რკინის შენადნობი სხვა ლითონებთან წარმოებას).

შავი ლითონების გამოდნობა ხდება საწარმოებში, რომლებსაც კომბინატები ეწოდებათ. კომბინატი არის ერთი საწარმოში რამოდენიმე ტექნოლოგიური პროცესით ურთიერთდაკავშირებული წარმოების კომბინაცია, რომლებიც ზოგჯერ მრეწველობის სხვადასხვა დარგს მიეკუთვნებიან. ურთიერთდაკავშირებულ საწარმოებს კი შეადგენენ: საბრძმედ, ფოლადსადნობი, საგლინავი. ისეთ ქარხნებს, რომელთაც სამივე წარმოება აქვთ ეწოდებათ *სრული ციკლის* საწარმოები, თუმცა შავ მეტალურგიაში მოქმედებენ *არასრული ციკლის* საწარმოებიც, რომლებიც უშვებენ თუჯს და ფოლადს, ფოლადნაგლინს, ან ცალკე ფოლადს და ცალკე ნაგლინს.

მეტალურგიაში სჭარბობენ კომბინატები, რომლებიც ნედლეულს თანმიმდევრულად ამუშავებენ: რკინის მადნიდან ბრძმედებში (არსებობს არაბრძმედული გამოდნობაც) ღებულობენ თუჯს, სოლო თხევადი თუჯისა და ლითონის ჯართისაგან აღნობენ ფოლადს, რომლისგანაც ღებულობენ მზა პროდუქციას - ნაგლინს. თანამედროვე მეტალურგია უშვებს ნაგლინის ათასზე მეტ სახეობას, მაგრამ ერთ, თუნდაც ძალიან დიდ ქარხანაში ამზადებენ ნაგლინის შეზღუდული რაოდენობის სახეობას.

ფოლადის დნობა წარმოებს მარტენის, ელექტრო- და კონვერტორულ ღუმელებში. თუმცა დღეს მოქმედებს ისეთი პროგრესული ტექნოლოგიაც, რომელიც დამყარებულია მადნიდან რკინის პირდაპირ აღდგენაზე, ფხვნილოვანი მეტალურგიის განვითარებასა და ფოლადის უწყვეტ დნობაზე. ასეთი მწარმოებლური მეთოდები ამაღლებენ ფოლადის ხარისხს. მაღალხარისხოვანი ფოლადის მისაღებად იყენებენ მალეგირებულ ლითონებს, რომლებიც აუშჯობესებენ ფოლადის ხარისხს. ესენია: მანგანუმი, ქრომი, ნიკელი, ტიტანი, ვანადიუმი, ვოლფრამი.

შავი მეტალურგია გამოირჩევა წარმოების დიდი კონცენტრაციით, ნედლეულის, სათბობისა და დამხმარე მასალების გამოყენების დიდი მასშტაბურობით, მეტალურგიული წარმოების ყველა

რგოლის ურთიერთქმედებით, სამრეწველო ნარჩენების უქტილობა-
ცით. ყველაფერი ეს გავლენას ახდენს მის ტერიტორიულ ორგანი-
ზაციაზე.

შავი მეტალურგიის გეოგრაფიაზე არსებით გავლენას ახდენს
სათბობისა და სანედლეულო ბაზის ტერიტორიული განლაგება.

ბუნებაში სუფთა რკინა არ მოიპოვება. მის ბუნებრივ ნაერთს
სხვა ნივთიერებებთან რკინის მადანი ჰქვია, რომლის მსოფლიო მა-
რაგი შეფასებულია 800 მლრდ ტონით. აქედან დაზვერილი და შიფი-
სებულია 250 მლრდ ტ. რკინის მადანს ფართო გავრცელება აქვს. იგი
აღმოჩენილია მსოფლიოს 50 ქვეყანაში. განსაკუთრებით ცნობილია:
რუსეთი, უკრაინა, ბრაზილია, კანადა, ამერიკის შეერთებული შტა-
ტები, ჩინეთი, ავსტრალია, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა. ამ ქვეყ-
ნებში მადანი ფართო აუზების სახითაა გავრცელებული, ცნობილი
დიდი აუზებია: უკრაინაში - კრივოი როგი; რუსეთში - კურსკის მაგ-
ნიტური ანომალია; ბრაზილიაში - იტაბირი, კარაჟასი; ჩინეთში - ან-
შანი; ამერიკის შეერთებულ შტატებში - ზემო ტბა; კანადაში - ლაბ-
რადორი.

რკინის მადნის მიწოდება მსოფლიო ბაზარზე ხშირად აღემა-
ტება მის მიმართ მოთხოვნილებას. მომავალში რკინის მადნის მო-
პოვება მსოფლიოში კვლავ გაიზრდება, ამასთან ახალი საბადოების
ათვისებამ შეიძლება გამოიწვიოს უფრო მეტი სიძნელეები, რადგან
პერსპექტიული საბადოების მადნები ხშირად ღარიბია და განლა-
გებულია სუსტად განვითარებული ინფრასტრუქტურის მქონე რაი-
ონებში. უკანასკნელ პერიოდში რკინის მადნის მოხმარების გეოგრა-
ფია უფრო განსხვავებულ ხასიათს ღებულობს მოპოვების გეოგრა-
ფიასთან შედარებით, რადგან ახლა ამ ნედლეულის დაახლოებით
ნახევარი გადის მსოფლიო ბაზარზე და ამით საერთაშორისო ვაჭ-
რობა უფრო სწრაფად იზრდება, ვიდრე მისი წარმოება.

რკინის მადნის უმთავრესი ექსპერტიზები არიან: ავსტრა-
ლია, ბრაზილია, კანადა, რუსეთი, ინდოეთი, შვედეთი, ლიბერია, ვე-
ნესუელა, ხოლო იმპორტიორები: იაპონია, აშშ, დასავლეთ და აღმო-
სავლეთ ევროპის ქვეყნები. გადაზიდვებში კი სჭარბობს კონტინენტ-
თაშორისი საზღვაო გადაზიდვები.

გარდა რკინის მადნისა, შავ მეტალურგიაში, როგორც უკვე
ვთქვით, დიდი ადგილი უჭირავს მალეგირებელ ლითონებს, რომ-
ლებიც აუცილებელია სპეციალური მარკის ფოლადის (უჟანგავი,
მუჟანგამძლე) მისაღებად. მალეგირებელი ლითონების რესურსები
და მათი მოპოვება ხასიათდება დიდი ტერიტორიული კონცენტრა-
ციით. მანგანუმის მადნის უმთავრესი მწარმოებელი და ექსპორტიო-
რია: რუსეთი, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა, ბრაზილია. გაბონი,
ავსტრალია, ზიმბაბუე; ნიკელის - კანადა, კუბა; კობალტის - ზაირი;

ტიტანის - აშშ, ავსტრალია, კანადა, ნორვეგია; ვოლფრამისა - რუსეთი, აშშ, ჩინეთი; მოლიბდენისა და ტანტალისა - აშშ. ამ ლითონებიდან ყველაზე მნიშვნელოვანი მანგანუმი, რომელიც მთავარი ნედლეულია ფეროშენადნობთა წარმოებისათვის.

იმისათვის, რომ მოხდეს რკინის მადნის დნობა, აუცილებელია სანედლეულო ბაზა. შავი ლითონების მთავარი მწარმოებელი ქვეყნები კი (იაპონიის, იტალიისა და შვედეთის გარდა) ძირითადად კმაყოფილდებიან კოქსადი ქვანახშირით; ამავე დროს ეს ქვეყნები არიან მეტალურგიული კოქსის მსხვილი მწარმოებლებიც და მომხმარებლებიც. მომხმარების ნაწილი იფარება იმპორტის გზით. მთავარი ექსპორტიორები არიან: კანადა, ავსტრალია, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა.

მსოფლიო თუჯის გამოდნობამ 90-იანი წლებისათვის მიაღწია 600, ხოლო ფოლადისა 800 მლნ ტ. კარგად განვითარებული მეტალურგია აქვს იაპონიას, აშშ, ჩინეთს, გერმანიას, ბრაზილიას, უკრაინას, რუსეთს, ყაზახეთს, სწორედ ამ ქვეყნებშია ჩამოყალიბებული მსხვილი მეტალურგიული ბაზები. მეტალურგიული ბაზა კი ეწოდება იმ მეტალურგიული ქარხნების ჯგუფს, რომლებიც იყენებენ საერთო მადნეულის ან სათბობის რესურსებს და უზრუნველყოფენ მეურნეობის დარგების უმთავრეს მოთხოვნილებებს ლითონებზე. ცნობილი მეტალურგიული ბაზებია: აშშ - ტბების პირა და ატლანტიკური; გერმანიაში - რურის; უკრაინაში - სამხრეთის; რუსეთში - ურალის, ციმბირის, რომელთაც აქვთ ფართო დარგში გაკავშირები.

მაგალითისათვის განვიხილოთ მათ შორის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი - უკრაინა-სამხრეთის მეტალურგიული ბაზა, სადაც სრული ციკლის მეტალურგიული კომბინატებია: კრივოი - როგი, დნეპროპეტროვსკი, ზაპოროჟიე (ქარხანა ზაპოროჟესტალი), დონეცკი, მაკეევკა ამ რაიონის კომბინატები მუშაობენ კრივოი-როგის რკინის მადანზე, დონეცკის ქვანახშირსა და ნიკოპოლის მანგანუმზე. ამ მეტალურგიულ ბაზას ამარაგებს აგრეთვე რუსეთის მეტალურგიული, ზესტაფონის ფეროშენადნობი და სუმგაითის მილსაგლინავი ქარხნები.

შავი მეტალურგიის განვითარების მნიშვნელოვანი ტენდენციაა განვითარებადი ქვეყნების ხვედრითი წილის გაზრდა, სადაც ხდება შავი მეტალურგიის მსხვილი კომბინატებისა და მინი ქარხნების მშენებლობა. ამავე დროს, შეინიშნება აშშ-სა და დასავლეთ ევროპის ქვეყანათა წილის შემცირება, ეს კი გამოწვეულია, ერთის მხრივ, შავი მეტალურგიისათვის დამახასიათებელი ხშირი კრიზისული მოვლენებით, ხოლო, მეორე მხრივ, ხდება წარმოების „ჭკუჭყიანი“ დარგების გატანა განვითარებად ქვეყნებში. ცალკეული ქვეყნების ფარგლებში შავი მეტალურგიის განლაგებას ახასიათებს ძლიერი

ტერიტორიული კოცენტრაცია. მისი საფუძველია კოქსედი ქანახშირისა და რკინის მადნის მარაგის ორიენტაცია, რომელთა თანხვედრა საკმაოდ იშვიათი მოვლენაა. ვაცილებით ხშირად ხერხდება ერთ-ერთზე, ქანახშირის ან რკინის მადნის აუზზე ორიენტაცია. უკანასკნელ წლებში მადნის კონტინენტოშორისი გადაზადვის ზრდასთან დაკავშირებით გამოიკვეთა ხელსაყრელი სატრანსპორტო - გეოგრაფიული, მდებარეობის პრიორიტეტი, განსაკუთრებით ზღვისპირა მდებარეობაზე ორიენტაცია (იაპონია, დასავლეთ ევროპა, აშშ). შავი ლითონებით ფართო ურთიერთკავშირება სდება „საერთო ბაზრის“ ქვეყნებს შორის. განვითარებადი ქვეყნები გამოდიან შავი ლითონების იმპორტიორის როლში, თუმცა უკანასკნელ წლებში ზოგიერთმა მათგანმა დაიწყო თუჯისა და ნაგლინის გატანა.

შავი მეტალურგიის გარშემო ყალიბდება ისეთი დარგები, როგორცაა ქიმიური მრეწველობა (სასუქების წარმოება, ორგანული სინთეზის ქიმია), სამშენებლო მასალების წარმოება (ცემენტი, ბლოკი), მანქანათმშენებლობა (მეტალურგიული და საძოო-მოწყობილობანი). ასევე მსუბუქი და კვების მრეწველობა.

ფერადი მეტალურგია

ფერადი მეტალურგია მძიმე მრეწველობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დარგია და მოიცავს მადნის მოპოვებას, გამდიდრებას (მადნის სასარგებლო თვისებების გაუმჯობესება უვარგისი ნივთიერებების მოცილებით ან ახლის შეტანით), კოცენტრატის გამოდნობას, ლითონის რაფინირებას ანუ დახალასებასა და გლინვას. ფერადი მეტალურგია აწარმოებს კონსტრუქციულ მასალებს, რომლებიც ფართოდ გამოიყენება ელექტროტექნიკაში, კავშირგაბმულობაში. საავტომობილო, საავიაციო, რაკეტმშენებლობაში. შავ მეტალურგიაში, ქიმიურ, სამხედრო მრეწველობებში, ატომური ტექნიკის განვითარებაში, ქვეყნის ელექტრიფიკაციაში, საყოფაცხოვრებო საჭიროებისათვის.

ფერადი ლითონების, მადნების უმრავლესობა სუფთა სახით არ მოიპოვება. მაგალითად, სპილენძი მიიღება აღმადინის გადაბუშავებისგან, ალუმინი - ბოქსიტებისაგან, ნეფელინებისა და ალუნიტებისაგან; ტყვია - ტყვიის კრიალასაგან, თუთია - თუთიის კრიალასაგან და ა.შ.

ფერადი ლითონები იყოფა ორ ჯგუფად: ძირითადი და დანარჩენი სხვა. ძირითადში გამოიყოფა მძიმე და მსუბუქი ლითონები. *მძიმე* ლითონებს მიეკუთვნება: სპილენძი, კალა, ტყვია, თუთია, ნიკელი; *მსუბუქია*: ალუმინი, მაგნიუმი, ტიტანი; დანარჩენ სხვაში გამოიყოფა: *ძვირფასი* - ოქრო, ვერცხლი, პლატინა; *ძნელდნობადი* - კოლფრამი, მოლიბდენი; *იშვიათი* - ურანი, გერმანიუმი.

ფერადი ლითონების მადნებში, როგორც წესი, რამოდენიმე ათეული ელემენტი გაბნეული. თითოეული მათგანის მადნიდან ქანი ირეცხებოდა და ხდებოდა მადნის შემცველი ინგრედიენტების ამოღება კუთრი წონების მიხედვით, მაგრამ ამან გამოიწვია წყლის გაჭუჭყიანება (მაგ. მდ. ყვირილა). უფრო თანამედროვე ტექნოლოგია არის ე.წ. ელექტროლიტული გადამუშავება. როცა უზარმაზარ აბაზანაში ჩაშვებულია ანოდი და კათოდი. მათ კედლებზე ილექება ლითონი, რომელთა სახეობები დენის სიმძლავრის მიხედვით გამოიყოფა. ეს წესი გარემოსთან მიმართებაში ყველაზე სუფთაა, მაგრამ ჭირდება დიდი რაოდენობით ელექტროენერგია და ეს მეთოდი მისაღებია იქ, სადაც დაბალია ელექტროენერგიის თვითღირებულება.

მძიმე ფერად ლითონებს ახასიათებთ სასარგებლო კომპონენტების დაბალი შემცველობა. მაგალითად: 1 ტონა სპილენძის მისაღებად 100 ტონა მადანია საჭირო, ამიტომ დიდი რაოდენობით რომ არ გადამუშავდეს ფუჭი ქანები, აუცილებელია მადნის წინასწარი გამდიდრება, რის შედეგადაც ლებულობენ კოცენტრატს. ამის შემდეგ ხდება მისი გამოდნობა. მეორე დიდი თავისებურება მძიმე ფერადი ლითონების დამუშავებისას არის ის, რომ მათ ახასიათებთ კომპლექსურობა. მაგალითად: სპილენძის, კალის, ტყვია-თუთიის მადნებში არის ათასობით სხვა ლითონი, გოგირდი. ამიტომ ერთი საჭირო მადნის მიღების შემდეგ დანარჩენები რომ არ გადაიყაროს, ფერად მეტალურგიაში იქმნება ნედლეულის კომპლექსური გადამუშავების კომბინატები.

მძიმე ლითონების გამოყენება სხვადასხვაგვარია. სპილენძს იყენებენ ელექტროტექნიკასა და და მანქანათმშენებლობაში, როგორც სუფთა, ასევე შენადნობების სახით: კალასთან (ბრინჯაო), ნიკელთან (მელქიორი), ალუმინთან (დურალუმინი), თუთიასთან (თითბერი). ტყვიას იყენებენ აკუმულატორების, ელექტროკაბელების წარმოებასა და ატომურ მრეწველობაში. ნიკელის 80%-ს იყენებს შავი მეტალურგია, თუთიით ხდება რკინის ნაკეთობათა მოთუთიება; კალას იყენებენ თეთრი თუნუქისა და საკისარების დამზადების დროს.

თუ ფერადი ლითონების მადნები მასალატევადია, მაშინ ფერადი მეტალურგია ორიენტირებულია სანედლეულო ბაზებზე, ამიტომ გამდიდრება ხდება მადნის მოპოვების ადგილებში (სპილენძი,

კალა). თუ მადნის გადამუშავებას ჭირდება დიდი რაოდენობით ელექტროენერგია, (მაგალითად: ალუმინი, რომლის 1 ტ. ლითონების მისაღებად 20 000 კვტ-სთ ელექტროენერგიაა საჭირო; ასევეა თუთიაც).

მაშინ იგი არ შემოიფარგლება მოპოვების ადგილებით, ამ დროს საჭიროა კომბინატები განლაგდეს სათბობის ბაზების ახლოს. ფერადი მეტალურგიის მრავალდარგობრივი განვითარება დამახასიათებელია ქვეყნების შედარებით მცირე ჯგუფისათვის. ხშირად ესა თუ ის ქვეყანა გამოირჩევა ფერადი მეტალურგიის ერთი-ორი ქვედარგის განვითარებით. საერთოდ, ფერადი ლითონის მაღნები განლაგებულია მეტად უთანაბროდ. მადნებით მდიდარია: რუსეთი, პოლონეთი, უნგრეთი, ჩინეთი, კანადა, ავსტრალია, ჩილე, პერუ, ბელგია, ზამბია, ზაირი, ტაილანდი. ფერადი რესურსების უთანაბრო განაწილება ქმნის წანამძღვრებს შრომის გეოგრაფიული დანაწილებისათვის.

ფერადი ლითონების მადნის მოპოვებისა და მათი გამოდნობის გეოგრაფია, როგორც წესი, მცირედ განსხვავდება მათი რესურსების განლაგებისაგან. პირველ რიგში ეს ეხება მძიმე ფერად ლითონებს. მაგალითად, სპილენძის მადნის მოპოვებით და გამოდნობით გამოირჩევა აშშ, კანადა, ავსტრალია, ჩილე, პერუ, ზამბია, ზაირი, რუსეთი (ურალი), ყაზახეთი, სომხეთი, პოლონეთი. ტყვია-თუთიის მადნის მოპოვებითა და გადამუშავებით ცნობილია: რუსეთი, ყაზახეთი, პოლონეთი, აშშ, კანადა, ავსტრალია, მექსიკა; კალის - ჩინეთი, მაღაიზია, ინდონეზია, ტაილანდი, ბოლივია, რუსეთი.

ალუმინის ბოქსიტებით, ალუნიტებით და ნეფელინებით გამოირჩევა აშშ, საფრანგეთი, ავსტრალია, რუსეთი, ყაზახეთი, აზერბაიჯანი. ალუმინის უმსხვილეს მწარმოებლებს მიეკუთვნება არა მარტო ის ქვეყნები, სადაც ბოქსიტების რესურსებია, არამედ ქვეყნები, რომელთაც ეს ნედლეული არ გააჩნიათ, მაგრამ ალუმინის პრეწველობა შექმნეს იმპორტული ნედლეულისა და ადგილობრივი იაფი ელექტროენერგიის ხარჯზე. ტიტანის რესურსებით ცნობილია: უკრაინა, ყაზახეთი, ტანზანია, ავსტრალია, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა, ინდოეთი, რუსეთი (ურალი); მაგნიუმის - ყაზახეთი, უკრაინა, რუსეთი (აღმ. ციმბირი), ჩინეთი, ბრაზილია, გაბონი, ინდოეთი; ნიკელის - რუსეთი (ურალი), კანადა, ბრაზილია, ინდონეზია, ფილიპინები, ავსტრალია, ოკეანეთი; ოქროს - კანადა, აშშ, ლათინური ამერიკა, რუსეთი, ავსტრალია, ბრაზილია, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა; ვერცხლის - კანადა, მექსიკა, ჰონდურასი; პლატინის - სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა, კანადა, რუსეთი (ციმბირი), კოლუმბია.

იმპორტული ნედლეულისა და ნახევარფაბრიკატების საფუძველზე ფერადი მეტალურგია განვითარებულია იაპონიაში, გერმანიაში,

აში, დიდ ბრიტანეთში, საფრანგეთში, იტალიაში, ბელგიასა და პოლანდიაში. ფერადი მეტალურგიის საწარმოები ამ ქვეყანების უმრავლესობაში განლაგებულია საზღვაო ნავსადგურებთან. მოხმარების რაიონებში იქმნება ფერადი ნაგლინის, სხვადასხვაგვარი შენადნობების საწარმოები და ქარხნები, რომლებიც გადაამუშავებენ მეორად ნედლეულს (ფერადი ლითონების ჯართს). დამატებითი სამრეწველო ხარჯების თავიდან აცილების თვალსაზრისით მიზანშეწონილია კომბინირების პრინციპის ფუნქციურობა, რომელიც დამყარებულია ფერადი იშვიათი ლითონების მადნების კომპლექსურ გადამუშავებაზე. ნედლეულის კომპლექსური ათვისება და საწარმოო ნარჩენების უტილიზაცია ფერად მეტალურგიას აკავშირებს ინდუსტრიის სხვა დარგებთან, რომლის კარგი მაგალითია ყაზახეთი და შუა აზიის ნედლეულის კომპლექსური გადამუშავების კომბინატები.

მანქანათმშენებლობა

მეურნეობის თანამედროვე სტრუქტურაში მანქანათმშენებლობა მრეწველობის წამყვან დარგს წარმოადგენს. იგი მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარების ძირითადი ბერკეტია. განვითარებული ქვეყნების მრეწველობაში მანქანათმშენებლობას პირველი ადგილი უჭირავს საერთო პროდუქციის ხვედრითი წილით, სამრეწველო-საწარმოო ფონდებისა და დასაქმებული მუშახელის რაოდენობით. მანქანათმშენებლობის პროდუქციას წამყვანი ადგილი უჭირავს აგრეთვე საგარეო ვაჭრობაში.

მანქანათმშენებლობის სანედლეულო ბაზას მეტალურგიული მრეწველობის პროდუქცია წარმოადგენს. შავი და ფერადი ლითონები იგზავნება მანქანათსაშენ საწარმოებში, სადაც მზადდება მანქანები და მათი დეტალები. თანამედროვე მანქანათმშენებლობა რთული დარგია. მისი საწარმოები მჭიდროდაა დაკავშირებულნი ერთმანეთთან და სხვა დარგების საწარმოებთან.

მანქანათმშენებლობის დარგობრივი სტრუქტურა მეტად რთული და დიფერენცირებულია. მის შემადგენლობაში რამოდენიმე ათეული სპეციალიზებული დარგი შედის, რომლებიც დაკავშირებული არიან ტექნოლოგიის ან ნედლეულის ერთობით. თანამედროვე სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის შედეგად გამოიყო და ვითარდება ისეთი დარგები, როგორიცაა: რადიოტექნიკა, ელექტროტექნიკა, ავტომატიკა, ტელემექანიკა, ატომური ენერგეტიკა, რაკეტული ტექ-

ნიკა და ა.შ. წარმოებული მანქანების სახეობა, რაოდენობა და ტექნიკური ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების დონის მაჩვენებელია.

მანქანათმშენებლობა ვითარდება სხვა დარგებზე უფრო სწრაფად, ვინაიდან მანქანებით დროულად უზრუნველყოფის გარეშე შეუძლებელია მეურნეობის რომელიმე დარგის ნორმალური განვითარება.

გეოგრაფიული განლაგების თვალსაზრისით მანქანათმშენებლობა მრეწველობის ყველაზე ფართოდ გავრცელებული დარგია, მაგრამ ზოგიერთ რაიონებში მას მაპროფილებელი მნიშვნელობა აქვს, ზოგიერთში კი მხოლოდ ადგილობრივ მოთხოვნილებებს აკმაყოფილებს. მანქანათმშენებლობის განლაგებაზე დიდ გავლენას ახდენს სპეციალიზაცია და კოოპერირება.

მანქანათმშენებლობაში ფართოდაა გავრცელებული ე.წ. *დეტალიზური სპეციალიზაცია*, ანუ მზა ნაწარმისათვის ცალკეული დეტალებისა და ნაწილების დამზადება. არის აგრეთვე *საგნობრივი სპეციალიზაცია*, ე.ი. უკვე მზა პროდუქციის დამზადება (ავტომობილი, ჩარხი, კომბაინი და სხვ.). ყველა სახის სპეციალიზაციას კი მოსდევს ფართო მასშტაბის კოოპერირება, ვინაიდან ნებისმიერი მანქანა იქმნება რამოდენიმე ათეული ან ასეული დეტალისაგან, რასაც სხვადასხვა სპეციალიზებული საწარმოები ამზადებენ.

ნედლეულის სხვადასხვაობა და მანქანების კონსტრუქციების თავისებურებანი მოითხოვენ საწარმოო კავშირებს ანუ კოოპერირებას მრავალ მანქანათსაშენ ქარხანას შორის, რომლებიც აწვდიან ცალკეულ დეტალებს, და აგრეთვე სხვა დარგების საწარმოებთან, რომლებიც იძლევიან ლითონს, პლასტმასს, რეზინს. საწარმოო კავშირების განხორციელება კი შესაძლებელია მხოლოდ განვითარებული სატრანსპორტო კომუნიკაციების არსებობისას. ამიტომ მანქანათმშენებლობის ყველა დარგის განლაგების დროს აუცილებელია მოხერხებული სატრანსპორტო მაგისტრალების არსებობა.

მანქანათმშენებლობა იძლევა ძვირფას პროდუქციას. საშუალოდ მისი თვითღირებულება ასეულჯერ მაღალია, ვიდრე იმ ლითონისა, რომლისგანაც აკეთებენ მანქანებს. დანახარჯების მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს ხელფასი, რადგან მანქანების შექმნის რთული პროცესი მაღალკვალიფიციურ შრომას მოითხოვს. ამიტომ კვალიფიციური მუშების და მეცნიერულ-ტექნიკური კადრების საკმაოდ რაოდენობით არსებობასაც ითვალისწინებენ მანქანათმშენებლობის საწარმოების განლაგების დროს.

მანქანათმშენებლობა დარგებისა და მათი შესაბამისი საწარმოების მიერ გამოშვებული პროდუქციის მიზნობრივი დანიშნულების მიხედვით კლასიფიცირდება შემდეგნაირად: მძიმე მანქანათმშენებლობა; საერთო მანქანათმშენებლობა; საშუალო მანქანათმშენებლობა.

ნებლობა; ზუსტი მანქანების, მექანიზმების, ხელსაწყოებისა და ინსტრუმენტების მწარმოებელი დარგების ჯგუფი, ლითონურ ნაკეთობათა და ნამზადთა წარმოება.

მძიმე მანქანათმშენებლობაში შედის მეტალურგიული და სამთო-მოპოვებითი, ორთქლისა და ჰიდრავლიკური მძლავრი მანქანების, აგრეთვე სხვა ლითონტევად ნაკეთობათა წარმოება. აღნიშნული დარგები ლითონტევადია და ორიენტირებული არიან მეტალურგიულ ბაზებზე (სანედლეულო ბაზებზე).

საერთო მანქანათმშენებლობა ხასიათდება მეტალურგიული კონსტრუქციების აწყოების სიჭარბით. ამ ჯგუფის დარგთა ტიპიური წარმომადგენელია სატრანსპორტო მანქანათმშენებლობა (ავტომშენებლობის გარეშე), მრეწველობისათვის ტექნოლოგიურ მოწყობილობათა წარმოება (გარდა მსუბუქი და კვების მრეწველობისა) და სასოფლო-სამეურნეო მანქანათმშენებლობა (ტრაქტორმშენებლობის გარეშე). აღნიშნული დარგები ძირითადად ორიენტირებული არიან მომხმარებლის რაიონებზე.

საშუალო მანქანათმშენებლობა მოიცავს დარგებს, რომლებიც აწარმოებენ ავტომობილებს, ტრაქტორებს, მრეწველობის, სოფლის მეურნეობის, ტრანსპორტისა და მშენებლობისათვის საშუალო მოცულობის მანქანებსა და მოწყობილობებს - თითოეულს თავისი სპეციფიკური მოთხოვნილება აქვს. მაგალითად: გორკის ქარხანა ნაკეთობას იღებს 1200 პარტნიორისაგან და ცალკეული ნაწილები იწარმოება სხვადასხვა საწარმოში. მათი ორგანიზაციის დროს მთავარია რიტმულობა.

ის დარგები, რომლებიც აწარმოებენ ზუსტ მანქანებს, მექანიზმებს, ხელსაწყოებსა და ინსტრუმენტებს, სადაც ტექნოლოგიური პროცესი დაყვანილია ზუსტ მექანიკურ დამუშავებაზე და აწყობაზე, რაც კვალიფიციურ შრომას მოითხოვს, ორიენტირებულია მაღალი ტექნიკური კულტურის რაიონებზე.

პერსპექტივაში მანქანათმშენებელი საწარმოების განვითარების მთავარი მიმართულებაა ავტომატიზაცია, რობოტიზაცია. მაღალგანვითარებული ქვეყნების ზოგიერთ საწარმოებში საბოლოო პროდუქციის - რობოტების დასამზადებლად გამოყენებულია სამრეწველო რობოტები.

მანქანათმშენებელი დარგების ტერიტორიული განლაგების პრინციპები არაერთგვაროვანია. ძირითადია სანედლეულო პრინციპი - ნედლეულით უზრუნველყოფასთან დაკავშირებული პრობლემები. თუ ნედლეულზე მოდის 50%-ზე მეტი დანახარჯები, მაშინ მანქანათმშენებელი საწარმოები უნდა განლაგდეს მეტალურგიული საწარმოების ახლოს. საშუალო მანქანათმშენებლობის შემთხვევაში

მთავარია წარმოების დაახლოება მაღალკვალიფიციურ შრომით რესურსებთან.

ზოგიერთი კონგრეტული დარგის სპეციფიკურობა განაპირობებს წარმოების მიახლოებას მომხმარებელთან. მაგალითად: კომბაინის წარმოებისას მისი გადატანა დიდ მანძილზე არაა მიზანშეწონილი, იგი უნდა შეიქმნას მაღალგანვითარებული სოფლის მეურნეობის რეგიონებში.

ყოველივე ამის გამო აუცილებელი გახდა ტერიტორიული საწარმოო კომპლექსების შექმნა.

მსოფლიო რუკაზე შეიძლება გამოიყოს მანქანათმშენებლობის ხუთი მთავარი რეგიონი: აშშ, დასავლეთ ევროპა, იაპონია, რუსეთი, აღმოსავლეთ ევროპა. გარდა ამ ხუთი რეგიონისა შეიძლება გამოიყოს მანქანათმშენებლობის ცალკეული არეალები - ჩინეთი, კანადა, ავსტრალია; განვითარებადი სამყაროდან - ახალი ინდუსტრიული ქვეყნები: სამხრეთ კორეა, სინგაპური, არგენტინა, მექსიკა, ეგვიპტე. მანქანათმშენებლობა კარგა ხანია მაღალ დონეზე განვითარებული აშშ-ში, გერმანიაში და დიდ ბრიტანეთში. მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში მანქანათმშენებელი ქვეყნები გახდნენ - იაპონია, იტალია, საფრანგეთი. მანქანათმშენებლობის მსხვილი ექსპორტიორებია: მაღალგანვითარებული ქვეყნების ექსპერტები (აშშ, იაპონია, გერმანია, დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი და იტალია).

მაღალგანვითარებულ ქვეყნებზე მოდის მანქანათმშენებლობის წარმოების ცხრა მეათედზე მეტი. მაგალითად: აშშ-ს წილი ელექტრონულ-გამომთვლელი მანქანებისა და ატომური ელექტროსადგურების მოწყობილობების გამოშვების მხრივ მსოფლიო წარმოებაში ნახევარს აღემატება. იაპონია უშვებს საზღვაო გემების დაახლოებით ნახევარს. მსოფლიოში მანქანებისა და მოწყობილობების ექსპორტი თითქმის მთლიანად მოდის განვითარებულ ქვეყნებზე. განვითარებად ქვეყნებში, გარდა ინდოეთის, ეგვიპტის, ბრაზილიის, არგენტინის, მექსიკისა და ზოგიერთი სხვა ქვეყნისა, მანქანათმშენებლობა სუსტად არის განვითარებული.

ქიმიური მრეწველობა

ქიმიური მრეწველობა მიეკუთვნება მძიმე მრეწველობის დარგს, რომელიც აწარმოებს მინერალურ სასუქებს, საღებავებს, ხელოვნურ ბოჭკოს, პლასტმასებს და ბევრ სხვა ახალ მასალას, რომლებიც თავისი თვისებებით ხშირად ბუნებრივ პროდუქტებზე უკეთესია.

ელექტროენერგეტიკასთან და მანქანათმშენებლობასთან ერთად, ეს დარგი განსაზღვრავს მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრესს მეურნეობაში. ამიტომაც, მის მიერ შექმნილი ახალი მასალების გამოყენება განაპირობებს ადამიანთა შრომის, სასოფლო-სამეურნეო ნედლეულისა და დროის ეკონომიას. მაგალითად, კაპრონის წარმოებაზე დახარჯული შრომა 20-ჯერ ნაკლებია, ვიდრე ბუნებრივ აბრეშუმზე.

ქიმიურ პროდუქციას იყენებს მეურნეობის თითქმის ყველა დარგი, მაგ.: მანქანათმშენებლობა (პლასტმასა, რეზინი, მინა), საფეიქრო მრეწველობა (სინთეზური ბოჭკო, საღებავები), სოფლის მეურნეობა (მინერალური სასუქები, მზამქიმიკატები), ტრანსპორტი (სამოტორო საწვავი, ზეთები), მშენებლობა (მინა, პლასტიკატები), მედიცინა (წამლები, მეტალოკერამიკული ნაწარმი), კვების მრეწველობა (ფერმენტები, საჭმელი მარილი და სოდა), სამხედრო მრეწველობა (ფეთქებადი ნივთიერებები, პოლიმერული მეტალები) და ა.შ.

ქიმიური მრეწველობა აერთიანებს რამოდენიმე დარგს, ესენია: 1. *სამთოქიმიური* (მინერალური ნედლეულის მოპოვება); 2. *ძირითადი ქიმია* (მარილების, მჟავების, მინერალური სასუქების მიღება); 3. *ორგანული სინთეზის ქიმია* (ნახშირწყალბადის ნედლეულის ნახევარფაბრიკატების წარმოება); 4. *პოლიმერიების ქიმია* (პლასტმასის, კაუჩუკის - და სხვადასხვაგვარი ბოჭკოების მიღება); პოლიმერული მასალების გადამუშავება (საბურავების, პოლიეთილენის ფირების, პლასტბეტონების დამზადება).

ქიმიურ მრეწველობას გააჩნია ნედლეულის ფართო ბაზა - სხვადასხვა წიაღისეული (მარილები, ფოსფორიტები, ქვანახშირი, ნავთობი, ბუნებრივი გაზი, გოგირდი და სხვ.), მაგრამ, ამჟამად, მისი ძირითადი ნედლეული ნავთობგადამუშავების და ნახშირის კოქსის შედეგად მიღებული პროდუქტებია, რომლებიც მეურნეობის სხვა დარგებისათვის გამოუსადეგარია. იყენებს რა მეურნეობის ზოგიერთი დარგის ნედლეულსა და ნარჩენებს, ქიმიური მრეწველობა აკავშირებს ამ დარგების საწარმოებს და ხელს უწყობს დიდი კომბინატების, მათ შორის მსხვილი ქიმიურ-მეტალურგიული კომბინატების შექმნას.

ქიმიური მრეწველობის სხვადასხვა დანიშნულების საწარმოები, გარემოს ეკოლოგიური წონასწორობის შენარჩუნების ინტერესებიდან გამომდინარე, შენდება იქ, სადაც ენერგიისა და წყლის სამარისი რესურსებია.

ამრიგად, ქიმიური მრეწველობის მოელი რიგი თავისებურებაანი - ახალი მასალის შექმნა, ნედლეულის ფართო გამოყენება და მათი კომბინირების დიდი შესაძლებლობები, სულ უფრო ზრდის მის როლს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. განსაკუთრებით დიდ ყურადღებას აქცევენ ამ დარგს მაღალგანვითარებული ქვეყნები - აშშ, იაპონია, საფრანგეთი, დიდი ბრიტანეთი, რუსეთი, გერმანია, კანადა, სკანდინავიის სახელმწიფოები და სხვ.

ქიმიური მრეწველობისათვის დამახასიათებელია ძალიან რთული და დიფერენცირებული დარგობრივი სტრუქტურა. ამ დარგების განლაგების პრინციპები სხვადასხვაა, თუმცა შეიმჩნევა სამთო-ქიმიური მრეწველობის საწარმოების ძირითადი მიახლოება ნედლეულის წყაროებთან, რომლითაც ასე მდიდარია ჩვენი პლანეტა. ეს ნედლეული სრულად აკმაყოფილებს მოპოვებისა და მოხმარების როგორც მიმდინარე, ისე პროგნოზულ სიდიდეებს. მაგალითად: 2000 წლისათვის გამოყენებულ იქნება ფოსფოროვანი ნედლეულის ამჟამად არსებული საერთო გეოლოგიური მარაგების მხოლოდ მეთოდი და კალიუმის მარილების ერთი ოცდამეხუთედი. სამთო-ქიმიური რესურსებით მდიდარია ბევრი ქვეყანა, მაგრამ, როგორც წესი, მხოლოდ ზოგიერთ მათგანშია მსხვილი და უმსხვილესი საბადოები. ასე მაგალითად: ფოსფოროვანი ნედლეულის მოპოვების (130-140 მლნ ტ.) თითქმის ოთხი მეხუთედი მიმდინარეობს მაროკოში, აშშ და ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნებში (უკრაინა, ყაზახეთი, ცენტრალური აზიის რესპუბლიკები); კალიუმის მარილების მოპოვების (30 მლნ ტ.) სამი მეოთხედი წარმოებს რუსეთში (ურალი), ბელარუსიაში, უკრაინაში, კანადასა და გერმანიაში. თვითნაბადი გოგირდის ძირითადი ნაწილი ამოიღება ასევე პოლონეთსა და მექსიკაში.

ქიმიური მრეწველობის საფუძველს *ძირითადი ქიმია* წარმოადგენს. როგორც უკვე აღინიშნა, იგი აწარმოებს მარილებს, მჟავებს და მინერალურ სასუქებს. ძირითადი ქიმიისა და განსაკუთრებით, გოგირდმჟავას გარეშე, წარმოუდგენელია ქიმიური მრეწველობის განვითარება. გოგირდმჟავა საჭიროა სხვა მჟავების, მინერალური სასუქების და ხელოვნური ბოჭკოს მისაღებად. მას ფართოდ იყენებენ მეტალურგიულ და ნავთობგადამამუშავებელ მრეწველობებში. გოგირდმჟავას წარმოების ძირითადი ნედლეული გოგირდის აღმადანი და თვითნაბადი გოგირდი იყო. ამჟამად კი, მეცნიერულ-ტექნიკურმა პროგრესმა შესაძლებელი გახადა გოგირდმჟავას მიღება იმ გაზებისაგან, რომელიც გამოიყოფა გოგირდის მადნის დნობის და

გოგირდით მდიდარი სათბობის წვისას. ეს ნედლეული მეტად იაფია და მისგან მიღებული მჟავაც 1,5-2-ჯერ იაფი ჯდება, ვიდრე თვითნაბადი გოგირდის ან ალმადანისაგან მიღებული. გაზებისაგან გოგირდმჟავას მიღებამ შესაძლებელი გახდა ამ მჟავის ცისტერნებით გადაზიდვა შორ მანძილზე, რაც ხელს უწყობს ამ ნედლეულის მიტანას სხვადასხვა საწარმოებთან. გოგირდმჟავას წარმოებით გამოირჩევა რუსეთი, ბალტიისპირეთი, უკრაინა, აშშ, იაპონია, გერმანია და სხვ. აღსანიშნავია, რომ ქიმიური მრეწველობის პირველი ქარხნები, სადაც გოგირდმჟავას ამზადებდნენ შეიქმნა დიდ ბრიტანეთში (რიჩმონდი) 1740 წ., საფრანგეთში (რუანი) 1766 წ., გერმანიაში (ლაიფციგი) 1810 წ., რუსეთში (მოსკოვის გუბერნია) 1905წ., მოგვიანებით კი აშშ-ში.

ძირითად ქიმიას მიეკუთვნება (და ასევე დიდი მნიშვნელობა აქვს) ფოსფატიანი კალიუმისა და აზოტიანი სასუქების წარმოება. ამ სასუქებიდან ყველაზე გავრცელებულია სუპერფოსფატი, რომლის მისაღებად ასევე საჭიროა დიდი რაოდენობით გოგირდმჟავა. ამიტომ, მისი ქარხნების აგება ხელსაყრელია განვითარებული სოფლის მეურნეობის რაიონებში და ასევე გოგირდმჟავას მწარმოებელ ქარხნებთან ახლოს. აზოტოვანი სასუქების წარმოება თავმოყრილია უკრაინაში, რუსეთში, ცენტრალური აზიის ქვეყნებში, აშშ, ჩინეთში და სხვაგან.

უკანასკნელ წლებში შესაძლებელი გახდა აზოტოვანი სასუქების მიღება ნავთობისა და ბუნებრივი აირისაგან. რადგან ეს ნედლეული, როგორც უკვე აღინიშნა, ძალიან იაფია და შეიძლება მისი გადატანა შორ მანძილზე, ამიტომ აზოტოვანი სასუქების ქარხნების განლაგება შესაძლებელი გახდა არა მარტო ამ ნედლეულის მოპოვების ადგილებში, არამედ ნავთობისა და გაზსადენების ტრასებზე. ასევე შესაძლებელია მისი წარმოება მეტალურგიულ ქარხნებში, საკოქსე გაზის ბაზაზე.

კალიუმიან სასუქებს აწარმოებენ იქ, სადაც მისი მოპოვება ხდება, რადგან მის მისაღებად საჭიროა ბევრი ნედლეული და ცოტა სათბობი. მისი ამოღება ხდება მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში, როგორც განვითარებულ, ასევე განვითარებადშიც.

სამთო-ქიმიური ნედლეულის გადამუშავებისა და მოხმარების გეოგრაფია მკვეთრად განსხვავდება მისი მოპოვების გეოგრაფიისაგან. მაგალითად, ფოსფოროვანი და კალიუმიანი სასუქების წარმოება ევროპაში ეფუძნება ნედლეულს, რომელიც შემოდის აფრიკის ქვეყნებიდან, ყოფილი საბჭოთა კავშირიდან, კანადიდან, იაპონიიდან და ნაწილობრივ აშშ-დან. თვითნაბადი გოგირდის მსხვილი ექსპორტიორი ქვეყნებია - აშშ, პოლონეთი და მექსიკა.

მეცნიერებისა და ტექნიკის განუხრელი პროგრესის პირობებში სულ უფრო განვითარებას აღწევს ორგანული სინთეზისა და პოლიმერების ქიმია. ორგანული სინთეზის ქარხნებში იღებენ რთულ ორგანულ ნივთიერებებს: სინთეზურ კაუჩუკს, ბოჭკოებს, სპეციალური დანიშნულების პლასტმასებს, საღებავს და სხვ. ასეთი ქარხნები მიზანშეწონილია აშენდეს ნავთობის პროდუქციის მიღების ადგილებთან და მეტალურგიულ ქარხნებთან ახლოს, და იქ, სადაც იაფი ენერგია, მუშახელი და წყალია.

პოლიმერული მასალების (საბურავების, პოლიეთილენის ფირების, პლასტმასის ნაკეთობანი და სხვ.). წარმოება ვითარდება მათი მოხმარების რაიონებში, სადაც ქარხნები მუშაობენ შემოტანილ ნახევარფაბრიკატებზე (ცელულოზა, ფისები და სხვ.) და ამიტომაც, ძირითადად, განლაგებულნი არიან ურბანიზებულ რაიონებში.

ქიმიურ მრეწველობაზე დიდ გავლენას ახდენს სამეცნიერო ტექნიკური პროგრესი, რის შედეგადაც ძალიან სწრაფად იცვლება მისი სტრუქტურისა და განვითარების ტემპები და შესაბამისად, პროდუქციის წარმოებისა და მოხმარების გეოგრაფიაც. ამავე დროს, თავად ქიმიური მრეწველობა განაპირობებს მრეწველობის სხვადასხვა დარგის ტექნიკურ პროგრესს.

მთელ მსოფლიოში განსაკუთრებული ინტენსივობით ვითარდება ქიმიური მრეწველობის ისეთი სტრატეგიული მნიშვნელობის დარგი, როგორიცაა *ნავთობ-ქიმია*, რომელიც დაფუძნებულია ქვეყნის როგორც ადგილობრივ, ისე შემოტანილ ნედლეულზე. მსოფლიო ნავთობქიმიურ მრეწველობაში გადამწყვეტი როლი ეკუთვნის აშშ, რუსეთს, ევროპის ქვეყნებს და იაპონიას, სადაც შექმნილია ნავთობქიმიური მრეწველობის თითქმის ყველა დარგი დაწყებული „ქვემო“ და დამთავრებული „ზემო სართულებით“ ამჟამად, ასეთი მსხვილი მრავალდარგოვანი ნავთობქიმიური მრეწველობის რეგიონები ჩამოყალიბდა აგრეთვე ახლო და შუა აღმოსავლეთის (საუდის არაბეთი, ერაყი, ირანი, კატარი და სხვ.), ჩრდილოეთ აფრიკის (ალჟირი, ლიბია და სხვ.) და ლათინური ამერიკის (ვენესუელა, მექსიკა და სხვ.) მთელ რიგ ქვეყნებში.

ქიმიური მრეწველობის წილი მსოფლიოს საერთო პროდუქციაში 10-15%-ია, ძირითადად განვითარებული ქვეყნების ხარჯზე. თუმცა, ახლო მომავალში, მოსალოდნელია ეს დარგი ინტენსიურად განვითარდეს განვითარებად ქვეყნებშიც, რაც გამოწვეულია მაღალგანვითარებული ქვეყნების სურვილით - თავიდან აიცილონ ქიმიური საწარმოებით გამოწვეული გარემოს გაბინძურება და ის ხარჯები, რომელიც თავიანთი ქვეყნის ეკოლოგიური მდგომარეობის დაცვას დაჭირდება. აღსანიშნავია, რომ ბუნების დაცვა მილიარდობით დოლარს საჭიროებს. ამიტომ ეს ქვეყნები ცდილობენ თავიანთი ტერი-

ტორიებიდან გაიტანონ „ბინძური“ საწარმოები და თავიანთი კაპიტალი დააბანდონ განვითარებადი ქვეყნების ქიმიურ მრეწველობაში. ამ საქმეს განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს აშშ, გერმანია და იაპონია. ჩვენი საუკუნის 80-იან წლებში, მათ მიერ ჩატარებული ასეთი ღონისძიებანი 7,4 მილიარდ დოლარად შეფასდა. ჯერ-ჯერობით კი აზიის, აფრიკის და ლათინური ამერიკის ყველა განვითარებადი ქვეყანა ერთად აღებული აწარმოებს იმდენ ქიმიურ პროდუქციას, რამდენსაც მარტო საფრანგეთი, მიუხედავად ამ ქვეყნების სიმდიდრისა ნავთობით, ბუნებრივი გაზით, ფოსფორითა და სხვა ქიმიური ნედლეულით.

მსოფლიოში ნავთობქიმიური მრეწველობის პროდუქციის მოხმარების გეოგრაფია ემთხვევა მისი წარმოების გეოგრაფიას, თუმცა ეს არ ნიშნავს, რომ ნავთობპროდუქტებით საერთაშორისო ვაჭრობა მეორეხარისხოვან როლს თამაშობდეს. პირიქით, ისევე, როგორც მანქანათმშენებლობაში, მზარდი სპეციალიზაციისა და კოოპერირების პირობებში აშშ, რუსეთი, იაპონია, ასევე ევროპის ქვეყნები მეტად მრავალფეროვანი ნავთობპროდუქციის ექსპორტიორისა და იმპორტიორის როლში გამოდიან. ამ პროდუქციით საგარეო ვაჭრობაში ფართო მასშტაბით ჩართულია ახლო და შუა აღმოსავლეთის ქვეყნებიც.

ხე-ტყის მრეწველობა

ხე-ტყის მრეწველობის გეოგრაფია ემთხვევა მსოფლიო ტყის რესურსების გეოგრაფიულ განაწილებას. მსოფლიო მეურნეობის ეს უძველესი დარგი აწარმოებს საშენ მასალებს, ქაღალდს, ავეჯს, ხელოვნურ ბოჭკოს, სპირტებს და სხვ. ამ დარგის ძირითადი ნედლეული ტყეა, რომელიც ამოწურვად, თუმცა აღდგენად ბუნებრივ რესურსს წარმოადგენს. გასათვალისწინებელია, რომ მის აღდგენას ათეული წლები სჭირდება და ამდენად იგი ძვირადღირებული რესურსებია. მიუხედავად იმისა, რომ სამეცნიერო-ტექნიკურმა პროგრესმა სულ უფრო გამოაძევა მერქანი მისი გამოყენების ტრადიციული დარგებიდან - სათბობის მრეწველობიდან და ნაწილობრივ მშენებლობიდან, შეცვალა რა იგი ნავთობითა და გაზით, ბეტონითა და პლასტმასით, მინითა და კერამიკული ნაწარმით, ტყე მაინც რჩება ადამიანისათვის ყველაზე საჭირო და მოხერხებულ ნედლეულად. ამიტომაც განიცდის ეს რესურსი დიდ ანთროპოგენულ სტრესს,

განსაკუთრებით უკანასკნელ პერიოდში, სათბობ-ენერგეტიკული კრიზისის გამწვავებასთან დაკავშირებით. მსოფლიოში შეიმჩნევა მერქნის ულმობელი განადგურების ტენდენციები, განსაკუთრებით ტყით მდიდარ განვითარებად ქვეყნებში.

ხე-ტყის პროდუქციის მომხმარებელია მრეწველობის თითქმის ყველა დარგი, განსაკუთრებით მშენებლობა, მსუბუქი მრეწველობა, ტრანსპორტი და კავშირგამბულობა. ძალიან აქტიურად კოოპერირებს იგი ქიმიურ მრეწველობასთან, იღებს რა მისგან ავეჯის საწარმოებლად ლაქებსა და საღებავებს; ქაღალდის დასამზადებლად კაუსტიკურ სოდას და სხვა მათეთრებელ ქიმიკატებს; მერქნის დამზადებისა და დამუშავებისათვის მანქანათმშენებლობიდან სარგებლობს მანქანებით, ტრაქტორებით, ამწეებით და დაზგებით. ამგვარად ხე-ტყის მრეწველობას ახასიათებს ფართო დარგთაშორისი კავშირები.

ხე-ტყის მრეწველობა შედგება ორი ძირითადი წარმოებისაგან:

1. *მერქნის მექანიკური დამუშავება*, რაც გულისხმობს ხე-ტყის ხერხვას და ხის დამუშავებას. დამუშავების ამ ციკლს წინ უსწრებს დიდი ენერგოტევადი სამუშაოები - ტყის მოჭრა, მისი გადმოზიდვა სატრანსპორტო მაგისტრალებთან და ბოლოს გადამუშავების ცენტრებთან, სადაც უკვე ხდება დახერხილი ხე-ტყის, ფანერის, ავეჯის და საშენი დეტალების წარმოება; 2. *მერქნის ქიმიური გადამუშავება*, რომელიც ძირითადად ქიმიურ-ტექნოლოგიურ პროცესებს გულისხმობს. ამ პროცესების შედეგად მიიღება ქაღალდი, მუყაო, სკიპიდარი, ხის სპირტი, საკვები საფუარი და სხვ.

ხე-ტყის მრეწველობის საწარმოებს, რომლებიც განლაგებულია ერთმანეთის ახლოს და აქვთ მჭიდრო საწარმოო კავშირები, დაფუძნებულნი არიან ნედლეულის, ენერგიის, ტრანსპორტის ერთობლივ გამოყენებასა და ნარჩენების სრულ გადამუშავებაზე, ეწოდება **სმ-ტყის სამრეწველო კომპლექსი**. ასეთ კომპლექსებში ერთი საწარმოს პროდუქცია გამოიყენება მეორისათვის ნედლეულად, მეორის პროდუქცია - მესამისათვის და ა.შ. მაგალითად: ხე-ტყის დამამზადებელი საწარმოები, რომლებიც ძირითად ნედლეულთან - ტყეებთან არიან განლაგებულნი, იძლევიან მერქანს სახერხი ქარხნებისათვის. მიღებული დახერხილი ხე-ტყე ავეჯის ფაბრიკების საწყისი ნედლეულია. ნარჩენებს - ტოტებს, წიწვებს, ნახერხს, ბურბუშელას და ქერქს, რომლებიც რჩება დამზადებისა და დამუშავების შემდეგ, იყენებენ ქიმიაში სპირტების, ზეთების, წებოს და საღებავების დასამზადებლად.

ხე-ტყის მრეწველობის განლაგების უმნიშვნელოვანესი პრინციპია ხე-ტყის სამრეწველო კომპლექსების მშენებლობა საზღვაო, სამდინარო და რკინიგზის ტრანსპორტით კარგად უზრუნველყო-

ფილ ადგილებში. განსაკუთრებით ხელსაყრელია ამ მიზნისათვის დიდი მდინარეების შესართავები და რკინიგზის მაგისტრალებით მდინარეთა გადაკვეთის ადგილები.

ხე-ტყის ყველა წარმოებაში მთავარი დანახარჯები (75%) მოდის ხე-ტყის დამზადებაზე. ამიტომ, ხე-ტყის მრეწველობის განლაგების მეორე მნიშვნელოვანი პრინციპია საწარმოთა მიახლოება ხე-ტყის დამამზადებელ რაიონებთან, ე.ი. ნედლეულთან - ტყეებთან. ამ ნედლეულით განსაკუთრებით მდიდარია ფინეთი (ტერიტორიის 74%), კამბოჯა (72%), ინდონეზია (65%), შვედეთი (64%), კანადა (62%), ბრაზილია (61 %) და სხვ. ეს ნედლეული ხშირად დაშორებულია ასობით და ათასობით კილომეტრით ხე-ტყის მომხმარებელ მთავარ რაიონებს. ამიტომ, დამუშავებელი მერქნის გადაზიდვა ძვირი ჯდება და ამდენად არარენტაბელურია. სასურველია ავეჯის ქარხნებიც იქვე შენდებოდეს, თუმცა, მისი ტრანსპორტირება უფრო ძვირია, ვიდრე მისი დამზადებისათვის საჭირო დეტალებისა. ამიტომ, საკუთრივ ავეჯის წარმოება უფრო მიზანშეწონილია ურბანიზირებულ რაიონებში, მომხმარებელთან ახლოს. ელექტროენერგიის დიდი მოთხოვნილებით გამოირჩევა ცელულოზა-ქაღალდის ქარხნები, სადაც ხდება დაქუცმაცებული და ქიმიურად დამუშავებული მასის წარმოება, რომელიც აუცილებელი ნედლეულია ხელოვნური ბოჭკოსა და ქაღალდის მისაღებად. ამიტომაც, ყველა ცელულოზა-ქაღალდის კომბინატები ძირითადად განლაგებულია მდინარის ნაპირებზე (პიდროელექტროსადგურებთან).

ხე-ტყის მრეწველობის ძირითადი ნედლეულის - ტყის ფართობი დედამიწაზე 41 მლნ კვ.კმ (4 მლრდ ჰა), ე.ი. მსოფლიო მიწის ფონდის 31%-ს შეადგენს. ამ ტყეების უმრავლესობა ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ორ უზარმაზარ ტყის ზონაში მდებარეობს. ჩრდილოეთის ტყეებში, რომლითაც დაფარულია რუსეთი, კანადა, შვედეთი, ფინეთი და ნორვეგია იჭრება და მუშავდება წიწვის ჯიშები. ისინი გამოიყენება ცელულოზა-ქაღალდის საწარმოებლად, ხის ფიცრებად, დახერხილ მასალად. მერქნის მსოფლიო მარაგი შეფასებულია 300-350 მლრდ მ³, დიდი რაოდენობით ტყე იჭრება კანადაში. მრეწველობის ეს დარგი აქ აღმოცენდა მისი ტერიტორიის ათვისების პირველ ეტაპზე. გადა მდიდარი ნედლეულის ბაზისა, მის განვითარებას ხელი შეუწყო მდინარეებისა და იაფი ელექტროენერგიის არსებობამ. მსოფლიოში ხე-ტყის პროდუქციის ექსპორტით კანადა პირველ ადგილზეა, ამიტომაც შემთხვევითი არ არის, რომ ამ ქვეყნის ეროვნულ სიმბოლოდ ხის ფოთოლი ითვლება.

სამხრეთის ტყეებში, რომლითაც დაფარულია სამხრეთ ამერიკა (ბრაზილია), ეკვატორული აფრიკა (კოტ-დ'ივუარი, გაბონი,

კონგო და სხვ.) და აზია (ფილიპინები, ინდონეზია, კამბოჯა, ტაილანდი, ლაოსი და სხვ.), ინტენსიურად იჭრება ტროპიკული და ეკვატორული ტყის ჯიშები. აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელ პერიოდში, ამ ტყეების ინტენსიურმა ჭრამ განაპირობა ტყის ფართობების მნიშვნელოვანი შემცირება. ტყეებისადმი ასეთი მტაცებლური მიდგომა აიხსნება ამ ქვეყნების მიერ მერქნით ვაჭრობის ძლიერი გაზრდით მსოფლიო ბაზარზე.

ხე-ტყის დამუშავების მიხედვით მსოფლიოში გამოირჩევა კანადა, რუსეთი, ნორვეგია, შვედეთი, ფინეთი და სხვ., რომლებიც ამ დარგის მრავალფეროვანი პროდუქციის წამყვანი მწარმოებლებიც და ექსპორტიორებიც არიან.

ხე-ტყით მსოფლიოს იმპორტიორ ქვეყნებად, ცხადია, ის ქვეყნები ითვლება, რომლებიც ღარიბია ბუნების ამ უმნიშვნელოვანესი რესურსით - ტყით და, შესაბამისად, მოთხოვნები მის პროდუქციაზე დიდია. ესენია ძირითადად არიდულ ზონაში მყოფი და პატარა ტერიტორიის მეორე ქვეყნები: არაბეთის ნახევარკუნძულზე და ჩრდილო აფრიკაში მდებარე სახელმწიფოები, ირანი, ავსტრალია, იაპონია და სხვ.

მსუბუქი მრეწველობა

მსუბუქი მრეწველობა მრეწველობის იმ სპეციალიზებულ დარგთა ერთობლიობას წარმოადგენს, რომელიც სხვადასხვა სახეობის ნედლეულისაგან მასობრივი მოხმარების საგნებს ამზადებს.

მსუბუქი მრეწველობა მოიცავს შემდეგ დარგებს: საფეიქრო, ბეწვის, ტყავ-ფეხსაცმლის, ტრიკოტაჟის, სამკერვალო. იგი უზრუნველყოფს ნედლეულის პირველად დამუშავებას და მზა პროდუქციის გამოშვებას.

ფართო გაგებით საფეიქრო საქონლის ცნებაში იგულისხმება ქსოვილები და ცალობრივი ნაწარმი, აგრეთვე უქსოვადი მასალები, ხალიჩები და ხალიჩური ნაწარმი. მისი პროდუქციის დიდი ნაწილი გათვალისწინებულია მოსახლეობის მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად, ხოლო დანარჩენი ნაწილი კი მოიხმარება სამკერვალო და მრეწველობის სხვა დარგების მიერ. მაგალითად, ტექნიკური ქსოვილები, ქიმიური ბოჭკოები ფართოდ გამოიყენება მანქანათმშენებლობაში.

მსუბუქი მრეწველობა მჭიდროდაა დაკავშირებული სოფლის მეურნეობასთან. სოფლის მეურნეობის დარგები აძარაგებენ საფეიქრო მრეწველობას ნედლეულით. საფეიქრო მრეწველობის მცენარეული ნედლეულია - ბამბა, სელი, კანაფი; ცხოველური - ტყავი, ბეწვი, მატყლი, აბრეშუმი. მსუბუქ მრეწველობას ნედლეულს აწვდის ასევე ქიმიური მრეწველობაც სინთეზური ბოჭკოების, ხელოვნური ტყავის, ლაქ-საღებავების სახით, მანქანათმშენებლობა კი მსუბუქი მრეწველობისათვის ამზადებს სხვადასხვა დაზგებს და მოწყობილობებს.

საფეიქრო მრეწველობას ახასიათებს კომბინირება. ზოგადად კომბინირება - ეს არის საწარმოში მრეწველობის სხვადასხვა დარგთა გაერთიანება, რომლებიც ან ნედლი მასალის დამუშავების თანმიმდევარ საფეხურებს წარმოადგენენ, ან ერთმანეთისადმი დამხმარე როლს ასრულებენ. საფეიქრო მრეწველობაში ეს პროცესი შემდეგნაირად მიდინარეობს: ნედლეულის პირველადი დამუშავება-რთვა-ქსოვა-გამოყვანა. ქსოვილების დამზადების პროცესი შედგება რამდენიმე სტადიისაგან: ნედლეული გაივლის პირველად დამუშავებას ბამბასაწმენდ, სელის გადასამუშავებელ და მატყლის სარეცხ საწარმოებში. შემდეგ ბოჭკოსაგან იღებენ ნართს, რომლისგანაც იქსოვება ქსოვილი, ქსოვილს ღებავენ, მოხატავენ (დაჩითავენ), რასაც გამოყვანას უწოდებენ. ეს პროცესები ზორციელდება სართავ, საქსოვ და გამომყვან ფაბრიკებში. იმისათვის, რომ თავიდან იქნას აცილებული არარაციონალური გადაზიდვები, საფეიქრო წარმოების სტადიებს აერთიანებენ ერთ საწარმოში - კომბინატში.

მსუბუქ მრეწველობაში ყველაზე ძველი და ძალზე მნიშვნელოვანი დარგია *საფეიქრო*. საფეიქრო მრეწველობის საფაბრიკო წარმოებას თავდაპირველად საფუძველი ჩაეყარა ინგლისში.

თანამედროვე საფეიქრო მრეწველობა აღჭურვილია უახლესი დაზგებით. გაიზარდა ქიმიური ბოჭკოებისაგან დამზადებული ქსოვილების ხარისხი, სელისა და შალის ქსოვილების წარმოება. საფეიქრო პროდუქცია იქმნება: ბამბეულის, შალეულის, აბრეშუმისა და სელის საწარმოებში.

საფეიქრო მრეწველობის საწარმოთა განლაგების თავისებურებანი განპირობებულია ნედლეულის წყაროებით, შრომითი რესურსებითა და მოხმარებით. ცხადია, ნედლეულის პირველადი დამუშავების საწარმოები განლაგებულია ნედლეულის წყაროებთან ახლოს. მაგალითად, ბამბასაწმენდი და აბრეშუმის ძაფსახვევი ფაბრიკები თავმოყრილია შუა აზიასა და ამიერკავკასიაში; მატყლის სარეცხი - ყაზახეთსა და ჩრდილო კავკასიაში; სელის დასამუშავებელი - რუსეთის ჩრდილო - დასავლეთსა და დასავლეთ რაიონებში; ხოლო საქსოვი ფაბრიკები კი მჭიდროდ დასახლებულ რეგიონებში,

მსხვილ ქალაქებში, სადაც რაციონალურად გამოიყენება ქალის შრომა და დიდია მოსახლეობის მოთხოვნილება მზა პროდუქციაზე (ტექსტილურ ნაწარმზე).

ამგვარად, საფეიქრო მრეწველობის განლაგება ორიენტირებულია მომხმარებლებზე, შრომით რესურსებზე და ნედლეულის წყაროებზე.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ განვითარებადი ქვეყნების ზვედრითი წონა თანდათანობით იზრდება. ბამბის ქსოვილების წარმოებამ საკმაოდ მაღალ დონეს მიაღწია ინდოეთში, პაკისტანში, ბრაზილიაში, არგენტინაში, მექსიკაში და ეგვიპტეში ცნობილია ეგვიპტური საილენდის ჯიშის ბამბის ბოჭკო.

ბამბის მსოფლიო მოსავალი 10 მლნ ტონას აჭარბებს, ხოლო ბამბის ღირებულება მთელი საფეიქრო ბოჭკოების 50%-მდე შეადგენს.

ბამბის მოყვანითა და ქსოვილების წარმოებით მსოფლიოში წამყვან როლს ასრულებენ შემდეგი ქვეყნები: აშშ, ჩინეთი, ინდოეთი, ცენტრალური აზია, მექსიკა, ბრაზილია, ეგვიპტე და ა.შ.

ბამბა ყველაზე დიდი რაოდენობით აშშ-ში მოდის, თუმცა მისი ნაწილი სამუალო და დაბალი ხარისხისაა. აშშ განვითარებულ ქვეყნებს შორის პირველ ადგილზეა ბამბის მოყვანით და წარმოებით.

საფეიქრო მრეწველობა ყველაზე ძველი, განვითარებული და მთავარი დარგია ჩინეთის მსუბუქ მრეწველობაში. უპირატესობა ენიჭება ბამბის ქსოვილების წარმოებას, რომლითაც იგი ერთ-ერთ პირველ ადგილზეა მსოფლიოში.

საფეიქრო მრეწველობა ინდოეთის ტრადიციული დარგითაა. ბამბეულის მრეწველობამ შეინარჩუნა ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი. ინდოეთში ბამბის მრეწველობის უდიდესი ცენტრებია. იგი გამოირჩევა ჯუთის წარმოებით; თითქმის ყველგან განვითარებულია ნართის ხელით დამზადება და ხელით ქსოვა.

ცენტრალური აზიის ქვეყნებიდან ბამბის წარმოებით გამოირჩევა უზბეკისტანი. მებაბეობა აქ სოფლის მეურნეობის წამყვანი დარგია.

ბუნებრივი აბრეშუმის წარმოება უძველესი დროიდანაა ცნობილი. ადრე მას ჩინეთში, იაპონიასა და ინდოეთში აწარმოებდნენ, საიდანაც შემოტანილ იქნა ევროპაში. ამჟამად აბრეშუმის ქსოვილებში იგულისხმება როგორც ნატურალური აბრეშუმი, ისე ქიმიური ბოჭკოებიდან მიღებული ქსოვილები. ქიმიური ბოჭკოებიდან მიღებული აბრეშუმის ზვედრითი წონა აბრეშუმის ქსოვილებში 94%-მდეა, ხოლო ნატურალურისა - 4%-მდე. საერთოდ, ყველა სახის ქსოვილებში, ბამბის ქსოვილების შემდეგ, ამ ჯგუფს მეორე ადგილი უჭირავს.

ჩინეთი ნატურალური აბრეშუმის ერთ-ერთი უდიდესი მწარმოებელი და ექსპორტიორია მსოფლიოში.

იაპონიის სოფლის მეურნეობის ტრადიციული დარგი - მებაღეუბუბეობა, თანდათან ჰკარგავს თავის მნიშვნელობას. საფეიქრო მრეწველობაში მთავარი ადგილი დაიჭირა ქიმიური ბოჭკოების ქსოვილების წარმოებამ. აბრეშუმის ქსოვილების წარმოებით გამოირჩევა აგრეთვე დიდი ბრიტანეთი, გერმანია, საფრანგეთი, ცენტრალური აზია, იტალია და სხვ.

შალის ქსოვილების მწარმოებლებია: აშშ, იაპონია, დიდი ბრიტანეთი, ავსტრალიის კავშირი, ცენტრალური აზიის ქვეყნები, რუსეთი (მოსკოვი, სანკტ-პეტერბურგი), ჩინეთი, საფრანგეთი და სხვ. შალის ქსოვილების წარმოებით დიდი ბრიტანეთი შხოლოდ აშშ-სა და იაპონიას ჩამორჩება. შალის წარმოება ორიენტირებულია საგარეო ბაზარზე. ინგლისური შალი ცნობილია მსოფლიოში.

ავსტრალიის კავშირი იძლევა გაურეცხავი მატყლის მსოფლიო წარმოების მესამედს. აქედან, ნახევარი მერინოსის ჯიშის ცხვრის მატყლია. აქედან ნედლეული შალის ქსოვილების წარმოებისათვის ავსტრალიიდან გააქეთ მსხვილ განვითარებულ ქვეყნებს.

მსუბუქი მრეწველობის განვითარების მაღალი დონით გამოირჩევა გერმანია. წამყვანი დარგებია საფეიქრო და სამკერვალო, ამზადებენ ბამბის, ხელოვნური ბოჭკოს, შალის, აბრეშუმის, ჰავერდის დეკორატიულ ქსოვილებსა და ხალიჩებს. აქ სამკერვალო მრეწველობის დიდი ცენტრებია. ქვეყნის სამხრეთ ნაწილში განვითარებულია ტყავ-ფეხსაცმლის წარმოება. გერმანია სპეციალიზებულია მაღალხარისხოვანი ტრიკოტაჟის, წინდების, დეკორატიული ქსოვილების წარმოებაზე. იგი განთქმულია აგრეთვე ტიტულისა და მაქმანის წარმოებით.

საფრანგეთი მსოფლიოში ცნობილია მაღალხარისხოვანი და ნაირგვარი მსუბუქი მრეწველობის ნაწარმით. ამასთანავე, საფრანგეთი ითვლება მოდური ტანსაცმლისა და ფეხსაცმლის პირველ მწარმოებლად მსოფლიოში. პირველი ასეთი საწარმოები ჯერ კიდევ XIII საუკუნეში იყო შექმნილი. მსუბუქი მრეწველობის განლაგება გამოირჩევა დიდი ტერიტორიული კოცენტრაციით. მსუბუქი მრეწველობის პროდუქციის ძირითად ნაწილს იძლევა ჩრდილოეთი, სადაც თავმოყრილია ბამბეულის წარმოების მსხვილი საწარმოები. საფრანგეთი განთქმულია შალისა და აბრეშუმის ქსოვილების წარმოებით. პარიზი — მოდური წარმოების ცენტრია.

კვების მრეწველობა

კვების მრეწველობა თანამედროვე ეკონომიკური სისტემის უმნიშვნელოვანეს დარგს წარმოადგენს. იგი უზრუნველყოფს მოსახლეობის მოთხოვნილებას კვების პროდუქტებზე, თამბაქოს ნაწარმზე, მინერალურ წყლებზე, სარეცხ საშუალებებზე, პარფიუმერულ-კოსმეტიკურ ნაწარმზე.

კვების მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურა ძალზე მრავალფეროვანია. იგი მოიცავს სამ ათეულამდე დარგს: შაქრის, ხორცის, რძის, ყველ-კარაქის, თევზის, საკონდიტრო, ღვინის, ლუდსახდელი, უალკოჰოლო სასმელების, მინერალური წყლების, ჩაის, თამბაქოს, მაკარონის, მცენარეული ცხიმების, ზეთსახდელი მრეწველობები, საპნისა და სარეცხ საშუალებათა წარმოება და მრავალი სხვ. კვების მრეწველობა მჭიდრო საწარმოო კავშირია სოფლის მეურნეობასთან, რომელიც მის სანედლეულო ბაზას წარმოადგენს და აწვდის მას წარმოებისათვის საჭირო ნედლეულს (ხორბალს, რძეს, შაქრის ჭარხალს, ხორცს, თევზს, ბოსტნეულს და სხვ.). კაპიტალისტური მეურნეობის ჩამოყალიბების შემდეგ, როდესაც მრეწველობა ძალზე სწრაფი ტემპით ვითარდებოდა, ეკონომიკურად მძლავრ ქვეყნებში სოფლის მეურნეობას მიენიჭა ე.წ. „სანედლეული საამქროს“ როლი კვების მრეწველობისათვის და, ნაწილობრივ, მსუბუქი მრეწველობისათვის. კვების მრეწველობა აგრობიზნესის უმნიშვნელოვანეს ნაწილად იქცა.

კვების მრეწველობა სპეციალიზაციის დარგად გვევლინება იმ შემთხვევაში, როდესაც ესა თუ ის ქვეყანა, ან რეგიონი გამოირჩევა განვითარებული სოფლის მეურნეობით და ხასიათდება შესაბამისი ნედლეულის მოყვანისათვის ხელსაყრელი ბუნებრივ-ეკონომიკური პირობებით.

კვების მრეწველობის დარგების მიერ წარმოებული პროდუქციის ნაწილი მომხმარებელს მიეწოდება მზა საკვების სახით, ნაწილი კი შემდგომ გადამუშავებას მოითხოვს. კვების მრეწველობაში წარმოების პროცესის ნორმალური წარმატებისათვის, ნედლეულისა და წარმოებული კვების პროდუქტების სათანადო შენახვისათვის, ტრანსპორტირებისათვის და სხვ. მოქმედებენ უამრავი საწარმოები, კომბინატები, შექმნილია სხვადასხვა სახის საცავეები, მაცივრები, ელევატორები და სხვ. ისინი, თავის მხრივ, იყენებენ მანქანებს, საწვავს, ტარას და ა.შ., ამდენად, კვების მრეწველობა საჭიროებს მჭიდრო საწარმოო კონტაქტებს მანქანათმშენებლობასთან, ენერგეტიკასთან, ქიმიურ და ხე-ტყის მრეწველობებთან.

კვების მრეწველობის ტერიტორიული სტრუქტურისათვის დამახასიათებელია მისი საყოველთაო გეოგრაფიული განლაგება

(განსხვავებით მრეწველობის სხვა დარგებისაგან). კვების მრეწველობის დარგები მეტ-ნაკლებად განვითარებულია ყველა ქვეყნის თითქმის ყველა რეგიონში, ე.ი. ნებისმიერი რანგის ეკონომიკური ერთეულის (სამრეწველო რაიონი, სამრეწველო კვანძი, სამრეწველო ცენტრი, სამრეწველო პუნქტი) აუცილებელ შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს. კვების მრეწველობის ამა თუ იმ დარგს, ზოგიერთ შემთხვევაში, მაპროფილებელი ფუნქცია აკისრია, ზოგან კი მხოლოდ ადგილობრივი დანიშნულება აქვს.

კვების მრეწველობის საწარმოების განლაგებისას, *სანედლეულო ფაქტორის* გარდა, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება *სამომხმარებლო ფაქტორსაც*. მომხმარებელთან კვების მრეწველობის საწარმოების მიახლოება გამართლებულია იმით, რომ კვების პროდუქტის და ნედლეულის მრავალი სახეობა მალეფუჭებადია და არაა მიზანშეწონილი მათი ტრანსპორტირება შორ მანძილებზე. აღნიშნული ფაქტორების გათვალისწინებით ჩამოყალიბდა ნედლეულისა და სამომხმარებლო განლაგების ძირითადი პრინციპების მიხედვით შემდეგი დარგები: - დარგები, რომლებიც ორიენტირებულია ნედლეულის წყაროებზე, რადგან საჭიროებენ დიდი რაოდენობის ნედლეულის ხარჯვას, და ამიტომ მისი გადატანა არარენტაბელურია. ასეთ დარგებს მიეკუთვნება: შაქრის, რძის, ყველ-კარაქის, ზეთსახდელი, სპირტსახდელი, საკონსერვო, ხორცის, თევზის საწარმოები და სხვ., რომლებიც მიახლოებულია ნედლეულის ბაზებზე.

- დარგები, რომლებიც ორიენტირებულია მომხმარებელზე (მზა პროდუქციის მოხმარების რაიონებზე), რადგან მათ მიერ წარმოებული მზა კვების პროდუქტები ტრანსპორტირებისათვის მოუხერხებელია, ანდა მათი წონა საწყის ნედლეულთან შედარებით უფრო მეტია. მათ მიეკუთვნება: ლუდსახდელი, პურსაცხობი, საკონდიტრო, მაკარონის საწარმოები და სხვ., რომელთა განლაგებაზე, ხშირ შემთხვევაში, მომხმარებლის ფაქტორი ახდენს გადამწყვეტ გავლენას.

- დარგები, რომლებიც ორიენტირებულია როგორც ნედლეულზე, ისე მომხმარებელზე, რაც განპირობებულია ერთიანი ტექნოლოგიური პროცესების დანაწევრებით. ნედლეულის პირველადი დამუშავების საწარმოები მიახლოებულია სანედლეულო ბაზებთან, ხოლო მზა პროდუქციის წარმოება კი მოხმარების რაიონებთან. მაგალითად, ღვინის მრეწველობაში ტექნოლოგიური საწარმოები, როგორც წესი, ორიენტირებულია ნედლეულზე, ე.ი. მევენახეობის განვითარების რაიონებზე; ხოლო ღვინის ჩამოსასხმელი საწარმოები ნედლეულის გარდა შესაძლებელია ორიენტირებული იყოს უშუალოდ მომხმარებელზე, ე. ი. პროდუქციის გასაღების რაიონებზე.

ტექნოლოგიური პროცესების ასეთი სტადიურობა ახასიათებს ასევე ჩაის, თამბაქოს, საფქვავ და სხვა მრეწველობებს.

ამგვარად, კვების მრეწველობის განვითარება და განლაგება განისაზღვრება: მომხმარებლის (მოსახლეობის) რაოდენობითა და განლაგებით, ნედლეულის წყაროებით, სოფლის მეურნეობის სპეციალიზაციით და მზა პროდუქციის ტრანსპორტირების პირობებით.

შაქრის მრეწველობა აერთიანებს სპეციალიზირებულ საწარმოებს, რომლებიც ამუშავენ შაქრის ფხვნილს შაქრის ტარხლისაგან, ტროპიკებში კი შაქრის ლერწმისაგან. შაქრის ფხვნილისაგან რაფინირებულ შაქარს ამზადებენ. შაქარი, თავის მხრივ, ნედლეულის სახით გამოიყენება კვების მრეწველობის მრავალ დარგში. შაქრის წარმოებით გამოირჩევიან აშშ, გერმანია, იტალია, ნიდერლანდები, დიდი ბრიტანეთი. ლერწმისაგან მიღებული შაქრის წარმოებით კი - ბრაზილია, კუბა, ინდოეთი, ავსტრალია, მექსიკა, ფილიპინები და სხვ.

ხორცის მრეწველობა კვების მრეწველობის ერთ-ერთი უმსხვილესი დარგია. იგი ემყარება მეცხოველეობის პროდუქტების კომპლექსურ გადამამუშავებას. ახორციელებს საქონლის, ფრინველის, კურდღლის და სხვ. ხორცის დამზადებას; ასევე აწარმოებს ძეხვეულს, ხორცის კონსერვებს, ნახევარფაბრიკატებს, კულინარულ ნაწარმს და სხვ. ხორცის მრეწველობის განვითარებით გამოირჩევიან: საფრანგეთი, გერმანია, იტალია, ახალი ზელანდია, ავსტრალია, არგენტინა, ურუგვაი, უნგრეთი, პოლონეთი, ბულგარეთი, ჩეხეთი, რუმინეთი, რუსეთი. მსხვილი ხორც- და ფრინველკომბინატებია ამერიკის შეერთებული შტატებში.

საკონდიტრო მრეწველობა იყენებს უამრავი სახის საკვებ ნედლეულს: შაქარს, ფქვილს, რძეს, კარაქს, ცხიმებს, კრახმალს, ნიგოზს, კაკოს, თაფლს, ხილს, კენკრას, კვერცხს და სხვ. გამოიყენებს რა საკონდიტრო მრეწველობა ამა თუ იმ სახის ნედლეულს, ტექნოლოგიისა და მიღებული პროდუქციის თვისებების მიხედვით საკონდიტრო ნაწარმი იყოფა ორ ძირითად ჯგუფად: **შაქროვანი** - კარამელი, კანფეტები, შოკოლადი, მარმელადი, ხალვა და სხვ; **ფშვილოვანი** - პეჩენია, გალეტი, ფუნთუშა, ვაფლი, ტორტი, ნამცხვარი, კექსი და სხვ. საკონდიტრო მრეწველობის მაღალი განვითარებით გამოირჩევიან: აშშ, დიდი ბრიტანეთი, ბულგარეთი, უნგრეთი, პოლონეთი, ჩეხეთი და სხვ.

ყველ-კარაქის და რძის მრეწველობა პროდუქტების ფართო ასორტიმენტს უშვებს - ცხოველური ცხიმები (კარაქი), რძის კონსერვი, შედგებული რძე, ყველი, ნაყინი, ხაჭო, არაჟანი და მრავალი სხვ. რძის პროდუქტების და კარაქის წარმოებით გამოირჩევიან: საფრანგეთი, აშშ, გერმანია, ნიდერლანდები, დიდი ბრიტანეთი, და-

ნია, შვედეთი. ყველის წარმოებით - აშშ, საფრანგეთი, ნიდერლანდები, შვეიცარია, გერმანია, დანია და სხვ.

მცენარეული ცხიმების მრეწველობა აწარმოებს მცენარეულ ზეთებს, მარგარინს, მაიონეზს და სხვ., რომელთა წარმოებით მსოფლიოში გამოირჩევიან იტალია, საფრანგეთი, გერმანია, აშშ.

ლუდსახდელი და უალკოჰოლო სასმელების მრეწველობა აწარმოებს ლუდს, უალკოჰოლო სასმელებს, მინერალური წყლების ჩამოსხმას. ლუდის წარმოება ჯერ კიდევ შუა საუკუნეებში განვითარდა ევროპაში, განსაკუთრებით გერმანიაში. მრეწველობის ამ დარგის განვითარებით ხასიათდებიან აშშ, იაპონია, გერმანია, ჩეხეთი, პოლონეთი, რუსეთი, უკრაინა და სხვ.

ღვინის მრეწველობა კვების მრეწველობის უძველესი დარგია. აწარმოებს ყურძნისა და ხილ-კენკროვანთა ღვინოებს, შამპანურს, კონიაკს. ღვინის მრეწველობის განვითარებით გამოირჩევიან: იტალია, საფრანგეთი, ესპანეთი, არგენტინა, პორტუგალია, საბერძნეთი, აშშ, ბულგარეთი, საქართველო, უნგრეთი, მოლდოვა და სხვ.

თევზის მრეწველობა მოიცავს თევზის, ზღვის ცხოველების, ვეშაპების, უხერხემლოების და წყალმცენარეების მოპოვებას და სხვადასხვა სახის საკვებ, სამედიცინო და ტექნიკურ პროდუქტებად გადამუშავებას. ნედლეულის უმეტესი ნაწილი გადამუშავდება უშუალოდ თევზსარეწ გემებზე. ნედლეული საჭიროებს გაყინვას, დაკონსერვებას, დამარილებას, შებოღვას და სხვ. თევზის მრეწველობა ძლიერაა განვითარებული იაპონიაში, ნორვეგიაში, აშშ-ში, პერუში, ინდოეთში, ტაილანდში, ჩინეთში და სხვ.

ამგვარად, კვების მრეწველობის პროდუქციის უმსხვილესი მწარმოებლებია აშშ, დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი, გერმანია, იტალია, ნიდერლანდები, იაპონია, დანია, ნორვეგია, ინდოეთი და სხვ. ჩრდილო ამერიკის და დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში კვების მრეწველობა მცირერიცხოვანი მსხვილი მონოპოლიების კონტროლის ქვეშ იმყოფება. მათ ცალკეული საქონლის მონოპოლიზირება მოახდინეს არა მარტო თავიანთ, არამედ სხვა ქვეყნებშიც. პროდუქციისა და კაპიტალის ექსპორტით მათ მსოფლიო ბაზარი დაიპყრეს.

ძალზედ დიდი საგარეო ეკონომიკური ექსპანსიით გამოირჩევიან: ინგლისურ-ნიდერლანდური „იუნილევერი“ (Unilever), შვეიცარიის „ნესტლე“ (Nestle), აშშ არაალკოჰოლური სასმელების მწარმოებელი „კოკა-კოლა“ (Coca-Cola) და სხვ. ცნობილი კომპანიებია ასევე „ფილიპ მორისი“ (აშშ), „გრენდ მეტროპოლიტენი“ (ბრიტანეთი), „ბატ ინდასტრიზ“ (ბრიტანეთი) და სხვ.

ყოფილ კოლონიურ და დამოკიდებულ ქვეყნებში მონოპოლიები ახდენენ ძვირფასი ნედლეულის ცალკეული სახეების წარმოე-

ბას და დამზადებას. კვების მრეწველობის ამერიკული მონოპოლი-
ები ბატონებენ სამხრეთ ამერიკის ხორცის მრეწველობაში, „იუნაი-
ტედ ფრუტი“ (United Fruit) - ცენტრალური ამერიკის ქვეყნებში,
სადაც ისინი ფლობენ ბანანების, ყავის და შაქრის ლერწმის უზარ-
მაზარ პლანტაციებს. მარტო ბანანების ვაჭრობით ამ კომპანიამ მი-
იღო 600%-მდე მოგება ჩადებულ კაპიტალზე.

1970 წელს „ნესტლემ“ მოაწერა ხელი შეთანხმებას დასავლეთ
ევროპის რესტორნების ერთობლივი ქსელის შექმნის შესახებ კონ-
ტინენტური ევროპის, ახლო და შუა აღმოსავლეთის და აფრიკის
ქვეყნებში. „იუნილევერი“ საკვები ცხიმების უმსხვილესი მწარმო-
ებელია, სადაც იგი აკონტროლებს მარგარინის წარმოების 40%-ზე
მეტს. გადაამუშავებს მსოფლიო ბაზარზე მოხვედრილი ცხიმების და
ზეთების მესამედს, ფლობს აშშ-ში ხსნადი ჩაის მწარმოებელ საწარ-
მოებს. 1971 წელს „იუნილევერმა“ და „ნესტლემ“ დადეს ხელშეკ-
რულება ერთობლივ მოქმედებაზე დასავლეთ ევროპაში გაყიდული
პროდუქტების გასაღების შესახებ, რითაც პრაქტიკულად განამტკი-
ცეს თავიანთი კონტროლი ამ ბაზარზე.

სოფლის მეურნეობა

სოფლის მეურნეობა მატერიალური წარმოების ერთ-ერთი
მთავარი და უძველესი დარგია. იგი მოიცავს მცენარეული კულტუ-
რების მოყვანას (მემცენარეობა) და შინაური ცხოველების მოშენე-
ბას (მეცხოველეობა). სურსათისა და მრავალი სახის სამრეწველო
ნედლეულის დასამზადებლად მასში დასაქმებულია ეკონომიკურად
აქტიური მოსახლეობის ნახევარი, ხოლო ნაკლებად განვითარებულ
ქვეყნებში ზშირად 80-90%-ზე მეტი. განვითარებული ქვეყნებისათ-
ვის ეს მაჩვენებელი 10%-ის ტოლია. სოფლის მეურნეობასთან ორგა-
ნულადაა დაკავშირებული სოფლის მოსახლეობის სოციალური
პრობლემები, მისი განსახლება.

სოფლის მეურნეობა დაკავშირებულია მრეწველობის მრავალ
დარგთან (მსუბუქე, კვების, ქიმიურ მრეწველობებთან და სხვ.). მსუ-
ბუქ და კვების მრეწველობებს იგი აწვდის ნედლეულს. ქვეყნის აგ-
როსამრეწველო კომპლექსების შექმნა თვისობრივად ახალი ეტაპია
სოფლის მეურნეობის განვითარებაში.

სოფლის მეურნეობა ყველა ქვეყანაშია წარმოდგენილი. ასეთ საყოველთაოებას თან ერთვის მეცხოველეობისა და მემკენარეობის დიდი მრავალფეროვნება. ამ დარგების სპეციალიზაციასა და მათ განლაგებაზე მრავალი სოციალურ-ეკონომიკური და გეოგრაფიული ფაქტორი ახდენს გავლენას: ადგილი შრომის საერთაშორისო დანაწილებაში, საწარმოო ძალთა განვითარების დონე, ეკონომიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა, შრომითი რესურსების არსებობა, სხვადასხვა სახის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციაზე მოთხოვნილება.

ბუნებრივი პირობები არსებითად მოქმედებენ სოფლის მეურნეობის მიმართულებაზე (სპეციალიზაციაზე), სასოფლო-სამეურნეო წარმოების შედეგიანობაზე, სამელიორაციო ღონისძიებების ჩატარებაზე და სხვ. ეს წანამძღვარებია:

- *მიწის რესურსები* - სოფლის მეურნეობაში წარმოების ძირითადი საშუალება და საგანი;
- *აგროკლიმატური რესურსები* - მკენარეთა-ზრდა განვითარებისათვის აუცილებელი სითბოს, ტენისა და სინათლის წყარო;
- *ნიადაგის ბუნებრივი ნაყოფიერება*;
- *ბუნებრივ მკენარეული რესურსები* - მეცხოველეობის საკვები ბაზა.

არსებობს სოფლის მეურნეობის განვითარების ორი ტიპი - **ემპსტენსიური** და **ინტენსიური**. *ემპსტენსიური* სოფლის მეურნეობის პირობებში ხდება რაოდენობრივი განვითარება, ე.ი. წარმოების გაფართოვება უმთავრესად ხორციელდება სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების ფართობებისა და საქონლის სულადობის რიცხობრივი ზრდით. სოფლის მეურნეობის განვითარების ემპსტენსიური ტიპი ჯერ კიდევ უძველესი დროიდან არსებობდა. მან განაპირობა სოფლის მეურნეობის სივრცითი განფენილობა და უზარმაზარი ფართობების გამოყენება მსოფლიოს ყველა რეგიონში.

სოფლის მეურნეობის თვისობრივ განვითარებას, როდესაც პროდუქციის მოცულობა იზრდება ფართობის ერთეულზე დიდი აგროტექნიკური საშუალებების გამოყენებით ან პირუტყვის უფრო პროდუქტიული ჯიშის გამოყვანის შედეგად, *ინტენსიური* ეწოდება. ინტენსიური სოფლის მეურნეობა მოითხოვს დიდ კაპიტალდაბანდებებს მექანიზაციაში, ელექტროფიკაციაში, ქიმიზაციაში, მიწების მორწყვასა და მელიორაციაში. ამიტომაც, რომ სოფლის მეურნეობის განვითარების ინტენსიური ტიპი დამახასიათებელია მაღალგანვითარებული ქვეყნებისათვის: აშშ, საფრანგეთი, კანადა, გერმანია, დანია და სხვ., სადაც სოფლის მეურნეობის განვითარების პროცესში ორივე ეს ფორმა ეთანაწყობა ერთმანეთს.

სოფლის მეურნეობის მექანიზაციის ღონე მეტად განსხვავებულია. მაღალია იგი ეკონომიკურად მძლავრ ქვეყნებში. მათთვის დამახასიათებელია სოფლის მეურნეობის კომპიუტერიზაცია მსხვილ ფერმერულ მეურნეობაში მიმდინარე ინფორმაციის დასამუშავებლად და სამუშაოთა გრაფიკის შესადგენად. ფართოდ გამოიყენება საწარმოო პროცესების ავტომატიზაცია. ყოველივე ამის შედეგად ძლიერდება სასოფლო-სამეურნეო წარმოების კოცენტრაცია (გამსხვილება), იქმნება აგროსამრეწველო კომპლექსები.

სოფლის მეურნეობა ყველაზე მეტად დაკავშირებული ფორმაა ადამიანის სამეურნეო მოქმედებისა ბუნებასთან. მართალია, სოფლის მეურნეობის განვითარებაში მეცნიერებისა და ტექნიკის მიღწევები ძალიან მაღალია, მაგრამ ბუნებრივი გარემო სოფლის მეურნეობის ასპარეზად რჩება.

სოფლის მეურნეობა ადამიანის გეოგრაფიულ გარემოზე მოქმედების ყველაზე მნიშვნელოვანი ფორმაცაა. სწორედ სოფლის მეურნეობასთან არის დაკავშირებული მსოფლიოს ბუნებრივი ლანდშაფტების დიდი ცვლილებანი ტუნდრიდან უდაბნომდე და ნოტიო ტროპიკულ ტყეებამდე.

სასოფლო-სამეურნეო მიწების შეფასება უნდა ხდებოდეს ზუსტი კლასიფიკაციის მიხედვით, რასაც საფუძვლად უნდა დაედოს სხვადასხვა სახის სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობისათვის მიწების ვარგისიანობის ხარისხი, როგორც ბუნებრივ მდგომარეობაში, ისე მელიორაციული ღონისძიებების გატარების შემდეგ.

მიწის ხარისხის შეფასება (ბონიტირება) ყოველთვის გარკვეულად პირობითია და ეკონომიკური მოთხოვნილებების ხასიათზეა დამოკიდებული. იგი უნდა ითვალისწინებდეს აგრეთვე ეკონომიკურ და ეკოლოგიურ მოთხოვნილებებს შორეული პერსპექტივისათვის. მაგალითად, ადამიანი ჩეხავს ტყეებს, რითაც ზრდის სახნავი მიწების ფართობს, მაგრამ ამავე დროს ტყეების მასობრივი ჩეხვა იწვევს ეკოლოგიური ვითარების გაუარესებას. მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარებასთან ერთად სულ უფრო პერსპექტიული ხდება მორწყვით, გაწყლიანებით და სხვა სამელიორაციო სამუშაოებით ისეთი მიწების სასოფლო-სამეურნეო გამოყენება, რომლებიც დიდი ხნის განმავლობაში ითვლებოდა გამოუსადეგარ ფართობებად. ასეთია უდაბნოებისა და დაჭაობებული ადგილების ნაწილი, ზოგიერთი დაბალრენტაბელური საძოვარი, ყამირი და ნასვენი მიწები.

მემცენარეობა

მემცენარეობას ყველა სახელმწიფოში უჭირავს მნიშვნელოვანი და ხშირად (ძირითადად განვითარებად ქვეყნებში) წამყვანი ადგილი სოფლის მეურნეობასა და სოფლის მოსახლეობის ცხოვრებაში. მემცენარეობის მთავარი დარგებია: მარცვლეული მეურნეობა, ტექნიკური კულტურების მოყვანა, მებოსტნეობა, მებალეობა.

მარცვლეული კულტურები. მარცვლეულ კულტურებს უჭირავს მსოფლიოს სახნავი ფართობის ნახევარი და იძლევა მოსახლეობის სურსათის მნიშვნელოვან ნაწილს. განვითარებად ქვეყნებში მათი ნათესების გავრცელება ძირითადად თანხვდება მოსახლეობის განსახლების რაიონებს. მარცვლეულის წარმოება მსოფლიო სოფლის მეურნეობის საფუძველია. მთელ მსოფლიოში მარცვლეულის წლიური მოსავალი 1,5 მლრდ ტონას აღემატება. მარცვლეული მეურნეობის განვითარების დონე და სპეციალიზაცია მსოფლიოს ქვეყნებში მეტად განსხვავებულია, რაც აიხსნება ამ ქვეყნების ბუნებრივი და სოციალურ-ეკონომიკური პირობებით.

მარცვლეულის პროდუქციის სამ მეოთხედს მსოფლიოში იძლევა სამი მარცვლეული კულტურა - ხორბალი, სიმინდი, ბრინჯი. **ხორბალი** ზომიერი და სუბტროპიკული სარტყლების ფარგლებში ძირითადი მარცვლეული კულტურაა. ხორბლის მთავარი სარტყელი მრავალ ათას კილომეტრზეა გადაჭიმული ევროპის, აზიისა და ჩრდილო ამერიკის ტერიტორიებზე, მოჰყავთ აგრეთვე ავსტრალიაში. მათ ძირითადად შავმიწა და წაბლა ნიადაგები უჭირავთ. აგროტექნიკის ჩამორჩენილობის მიზეზია ის, რომ აფრიკაში 4-ჯერ ნაკლებ მოსავალს იღებენ, ვიდრე საფრანგეთში. განვითარებადი ქვეყნებიდან სასაქონლო ხორბლის მოყვანით გამოირჩევა არგენტინა, სადაც ხორბალი მოდის ლა-პლატას დაბლობზე - პამპის ნაყოფიერ მიწებზე. არჩევენ საშემოდგომო (თესვენ შემოდგომაზე) და საგაზაფხულო ხორბლის ჯიშებს. საშემოდგომო ხორბალი მოჰყავთ იმ ადგილებში, სადაც იცის თოვლიანი და შედარებით თბილი ზამთარი, ხოლო სადაც ზამთარი უფრო მკაცრი და მცირეთოვლიანია, მოჰყავთ საგაზაფხულო ხორბალი.

სიმინდს გააჩნია მეტად ძვირფასი თვისებები. მარცვლის გარდა, რომელსაც სასურსათო მნიშვნელობა აქვს, მის ღეროსა და ფოთლებს პირუტყვის საკვებად იყენებენ. სიმინდი უფრო სითბოსა და ტენის მოყვარული კულტურაა, ამიტომ გარდა იმისა, რომ მისი ნათესები ტერიტორიულად ემთხვევა ხორბლის ნათესებს, იგი გავრცელებულია ხორბლის მთავარი სარტყლის სამხრეთით. არის რიგი ქვეყნები, სადაც ეს კულტურა მოჰყავთ ტროპიკული, სუბტროპიკული და ეკვატორული ჰავის პირობებში. სიმინდს განსაკუთრებით დი-

დი ფართობი უჭირავს აშშ-ში და სიმინდის სამშობლოში - ლათინურ ამერიკაში.

ბრინჯი ხელოვნური მორწყვის გარეშე ხარობს ისეთ ადგილებში, სადაც ნალექების რაოდენობა 1500-2000 მმ აღემატება წელიწადში. იგი განსაკუთრებით შრომატევადი კულტურაა და ამიტომაც, რომ ბრინჯის ნათესები ძირითადად თავმოყრილია აზიის ყველაზე მჭიდროდდასახლებულ მდინარეთა ხეობებში. ბრინჯის წარმოებით გამოირჩევიან: ჩინეთი, ინდოეთი, ტაილანდი, ვიეტნამი. ბრინჯის კულტურა ასევე ფართო გავრცელებას პოულობს ლათინურ ამერიკაში, სამხრეთ ევროპასა და ავსტრალიის ასლადათვისებულ რაიონებში. უკანასკნელ წლებში ბრინჯის მოსავლიანობა მექსიკაში, სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში გაიზარდა.

ევროპაში მარცვლეულის წარმოებასა და მოხმარებაში არსებით როლს ასრულებს ჭვავი, ქერი და შერია, აზიაში და აფრიკაში - ფეტვი და სხვადასხვა ადგილობრივი მარცვლეული. დიდი ექსპორტიორები არიან: კანადა, არგენტინა, ავსტრალია და საფრანგეთი.

ტექნიკური კულტურები. ამ ჯგუფში გაერთიანებულია შაქრის შემცველი, ბოჭკოვანი, ზეთოვანი, ე.წ. „სტიმულატორი“ (ჩაი, ყავა, კაკაო), კაუჩუკოვანი მცენარეები. ბევრი მათგანი სითბოსმოყვარული, შრომატევადი და მრავალსაქონლიანია. მათი წარმოება მეტწილად განვითარებულია ტროპიკებსა და სუბტროპიკებში.

შაქრის შემცველი მთავრი კულტურებია: შაქრის ჭარხალი და შაქრის ლერწამი. დიდი ხნის განმავლობაში შაქრის წარმოებაში ნედლეულად ძირითადად გამოყენებული იყო შაქრის ჭარხალი, მაგრამ შემდეგ, შაქრის მრეწველობის განვითარებასთან დაკავშირებით, სწრაფად გაიზარდა ლერწმის წარმოება კუბასა და სხვა ტროპიკულ ქვეყნებში. შაქრის მწარმოებელი ქვეყნებია: კუბა, ბრაზილია, ინდოეთი, აშშ, საფრანგეთი, უკრაინა და სხვ.

შაქრის ლერწამი მრავალწლიანია, ტენისა და მზის მოყვარული მცენარეა, მოვლისათვის დიდ შრომით რესურსებს მოითხოვს და ეფექტიანია დიდ ფართობებზე. შაქრის ქარხნები პლანტაციებთან ახლოს იგება და ისინი უმეტესად საექსპორტო ნაწარმს იძლევა. შაქრის ჭარხალი უფრო შრომატევადი ერთწლიანი კულტურაა. შაქრის ჭარხლის გადამამუშავებელი ქარხნებიც მისი წარმოების რაიონებშია თავმოყრილი, ისინი ძირითადად ქვეყნის შიდა მოთხოვნილებებს ემსახურება.

ბოჭკოვანი კულტურებიდან მთავარი ადგილი უჭირავს ბამბას. მისი ბოჭკო საფეიქრო მრეწველობის მთავარი ნედლეულია, თესლი კი - ზეთის სახდელი მრეწველობისა. ბამბა ძირითადად მოჰყავთ უდაბნოებისა და ნახევარუდაბნოების ზონაში. იგი სითბოსმოყვარული შრომატევადი კულტურაა და რწყვას მოითხოვს. ბამბის

კულტურის მნიშვნელობა იზრდება ბუნებრივ ბოჭკოებზე მოთხოვნილების ზრდასთან დაკავშირებით. ბამბის ბოჭკოების მწარმოებელი ქვეყნებია: აშშ, ჩინეთი, ინდოეთი, პაკისტანი, ბრაზილია, თურქეთი, ეგვიპტე, პერუ, ცენტრალური აზიის ქვეყნები და სხვ.

ბოჭკოვანი კულტურების მთავარ სახეებს მიეკუთვნება აგრეთვე ჯუთი და სიზალი, რომელთაც იყენებენ სატომრე და სხვადასხვა ტექნიკური ქსოვილის დასამზადებლად. იგი მოჰყავთ ჩინეთში, ინდოეთში, რუსეთში, პოლონეთში, საფრანგეთში და სხვ.

ზეთოვან კულტურებს შორის გამოირჩევიან მზესუმზირა, არაქისი, ქოქოსი, ზეთის ხე. მზესუმზირის მოსავლის ნახევარზე მეტს იძლევა უკრაინა და რუსეთი (ვოლგისპირეთი, ჩრდილო კავკასია). ის აგრეთვე გავრცელებულია აღმოსავლეთ ევროპაში, არგენტინაში, ურუგვაიში და სხვ. არაქისი (მიწის თხილი) ტროპიკებში, ზეთისხილი - სუბტროპიკებში (ესპანეთი, იტალია).

„სტიმულატორი“ კულტურები - ჩაი, ყავა, კაკაო განვითარებული ქვეყნების მთავარი საექსპორტო კულტურებია. მათი გავრცელების რაიონებია ტროპიკული და ნაწილობრივ (ეს შეეხება ჩაის) ტენინიანი სუბტროპიკული ქვეყნები. ჩაის ძირითადი მწარმოებლებია: ინდოეთი, შრი-ლანკა, ჩინეთი, საქართველო.

ყავის მოსავლის ორ მეხუთედს იძლევა ლათინური ამერიკა (ბრაზილია, კოლუმბია, მექსიკა). გავრცელებულია აგრეთვე აღმოსავლეთ აფრიკაში (ეთიოპია, უგანდა, კენია, ტანზანია).

კაკაო საკონდიტრო მრეწველობის უძვირფასესი ნედლეულია. მის მსხვილ მწარმოებლად ითვლება ბრაზილია.

სინთეზური კაუჩუკის გამოგონებამდე უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა **კაუჩუკის** შემცველი კულტურების (ჰევეა) მოყვანას. ამ ტროპიკული ხე-მცენარის რძისებრი მასიდან მიიღება ლატექსი-ნატურალური კაუჩუკის ნედლეული. მისი სამშობლოა ბრაზილია. ნატურალური კაუჩუკი იწარმოება: ინდონეზიაში, ტაილანდში, დასავლეთ აფრიკაში (ზაირი, ლიბერია).

მეხილეობა განსაკუთრებით განვითარებულია სუბტროპიკებსა და ტროპიკებში. ციტრუსების ძირითადი მწარმოებლებია: აშშ, ხმელთაშუა ზღვისა და კარიბის ზღვის ქვეყნები. ბანანი იწარმოება - ეკვადორში, ცენტრალურ ამერიკაში, ეესტ-ინდოეთში, დასავლეთ აფრიკაში.

მევენახეობა ძირითადად სუბტროპიკულ სარტყელშია განვითარებული - საფრანგეთში, იტალიაში, ავსტრალიაში, მოლდოვაში, ამიერკავკასიაში, ცენტრალურ აზიაში, ყირიმში და სხვ.

მებაღეობა და **მეპარტოზილეობა** საყოველთაო გავრცელებით ხასიათდებიან.

მეცხოველეობა

მეცხოველეობის როლი სოფლის მეურნეობაში სისტემატურად იზრდება, ხოლო კავშირები სოფლის მეურნეობასთან ძლიერდება. მეცხოველეობის პროდუქციის ძირითად ნაწილს ზომიერი სარტყელი იძლევა. აზიისა და აფრიკის ბევრ განვითარებად ქვეყნებში ჯერ კიდევ შემორჩენილია მომთაბარე და ნახევრად მომთაბარე მეცხოველეობის ექსტენსიური ფორმები.

მეცხოველეობაში შედის მესაქონლეობა, მეღორეობა, მეცხვარეობა, მეირმეობა, მეფრინველეობა, ნადირთმოშენება, მეფუტკრეობა, მებაბრეშუმეობა და მეთევზეობა.

მესამონღლეობა. მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი მოშენებულია მსოფლიოს ყველა რაიონში. განსხვავებულია მისი განვითარების მიმართულება და პროდუქტიულობა, რაც ძირითადად დამოკიდებულია საკვებ ბაზაზე. ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკის ქვეყნებში განვითარებულია სარძეო-სახორცე მიმართულების მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის მოშენება. მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი კარგად არის განვითარებული აგრეთვე არგენტინაში, ურუგვაიში, ბრაზილიაში, ინდოეთში (აქ რელიგიური შეზღუდვის გამო იგი გამოიყენება, როგორც გამწვევი ძალა), აშშ, ახალ ზელანდიაში, ნორვეგიაში, უკრაინაში, რუსეთში, კავკასიაში და სხვ.

მეცხვარეობა ტრადიციულად ვითარდება როგორც ზომიერი განედების შედარებით ტენიან რაიონებში, ასევე, ისეთ ქვეყნებში სადაც არიდული რაიონებია (ავსტრალია, ჩინეთი, ინდოეთი, ირანი). ამ ქვეყნებში მას მკვეთრად გამოხატული ექსტენსიური ხასიათი გააჩნია. მისი მთავარი პროდუქციაა - მატყლი, რომლის ორი მესამედი საექსპორტო მნიშვნელობისაა. შუა აზიის ქვეყნებში უდაბნოებში გავრცელებულია საკრაველე ჯიშის ცხვარი, რომელიც იძლევა ბეწვს.

მეღორეობა ვითარდება მიწათმოქმედების განვითარების რაიონებში, მსხვილ სამრეწველო ცენტრებთან, სადაც მოჰყავთ კარტოფილი. ყველაზე მეტად განვითარებულია ევროპაში, აღმოსავლეთ აზიაში, ამერიკაში. მუსლიმანურ ქვეყნებში, რელიგიური მიზეზების გამო, მეღორეობას დიდი გავრცელება არა აქვს.

მეფრინველეობა უმეტესად განვითარებულია საგარეუბნო ზონაში, რათა უზრუნველყოს ქალაქების მოსახლეობის მომარაგება ფრინველის ხორციითა და კვერცხით. მეფრინველეობის მაღალი განვითარებით გამოირჩევიან ევროპის ქვეყნები, ასევე აშშ და კანადა.

სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ტერიტორიული ორგანიზაცია. მრეწველობისაგან განსხვავებით, სასოფლო-სამეურნეო წარ-

მოებას დიდი სივრცობრივი განფენილობა ახასიათებს მრავალფეროვანი რელიეფის, მიკროკლიმატის და ნიადაგების პირობებში. სოფლის მეურნეობაში ბევრ საწარმოო პროცესს აქვს სეზონური ხასიათი, ვინაიდან ეს პროცესები დაკავშირებულია მცენარეთა ზრდისა და ცხოველთა განვითარების ბუნებრივ პირობებთან. ბუნებრივი პირობები უფრო მეტ გავლენას ახდენენ სასოფლო-სამეურნეო შრომით პროცესსა და შედეგებზე, ვიდრე მრეწველობაზე. ბუნებრივი პირობებზე დამოუკიდებლად, სოფლის მეურნეობის განვითარების დონე განისაზღვრება დახარჯული შრომის რაოდენობითა და ხარისხით, მანქანებისა და სასუქების გამოყენების ოდენობით.

განვითარებულ ქვეყნებში სოფლის მეურნეობა ხასიათდება მექანიზაციისა და საქონლიანობის მაღალი დონით, წარმოების სპეციალიზაციითა და კონცენტრაციით, მონოპოლიზაციით (აგრობიზნესის საფუძველზე). თანდათან მცირდება წერილი მეურნეობის რაოდენობა და მნიშვნელობა. გლეხური მეურნეობანი აგრობიზნესის შემადგენელი ნაწილია, მისი სამუშაო ძალაა სასოფლო ადგილებში. ტიპიურია მეცხოველეობის წამყვანი მნიშვნელობა და მისი მჭიდრო კავშირი მემცენარეობასთან. მიწის ფონდში მაღალია გაუმჯობესებული მუდმივი საძოვრების ხვედრითი წონა, უპირველეს ყოვლისა, ქვეყნებში, სადაც საგარეუბნო სასოფლო-სამეურნეო რაიონები განსაკუთრებითაა განვითარებული.

მოკლედ განვიხილოთ ზოგიერთი ეკონომიკურად მძლავრი ქვეყნის სოფლის მეურნეობის განვითარების დონე, მისი ტერიტორიული და დარგობრივი სტრუქტურა.

ამერიკის შეერთებული შტატების სოფლის მეურნეობა პირველ რიგში მაღალპროდუქტიული ფერმერული მეურნეობაა. წერილი მეურნეობა იძლევა სასაქონლო პროდუქციის მხოლოდ 5%-ს.

სოფლის მეურნეობის სასაქონლო პროდუქციაში მეცხოველეობის პროდუქტები ორ მესამედს შეადგენენ. მეცხვარეობა მთიან დასავლეთ შტატებშია განვითარებული. მეღორეობა დაკავშირებულია იმ რაიონებთან, სადაც მოჰყავთ სიმინდი (ჩრდილოეთი).

მემცენარეობა წარმოდგენილია სხვადასხვა მარცვლეული და ტექნიკური კულტურებით, ბოსტნეულით და ხილით. სავარგულების დიდი ნაწილი მარცვლეულ კულტურებს უჭირავთ.

ცენტრალურ რაიონში ნოყიერი ნიადაგი და ხანგრძლივი ცხელი ზაფხული, უხვი წვიმებით, ხელს უწყობს სოფლის მეურნეობის განვითარებას. ეს რაიონი ცნობილია, როგორც სიმინდის სარტყელი და აშშ-ის უდიდესი სასოფლო-სამეურნეო ექსპორტის წყარო.

აშშ-ს ფერმერთა ორ მესამედს მოჰყავს სიმინდი და მთელი ამ სიმინდის მოსავლის სამი მეოთხედი მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყ-

ვის, შინაური ფრინველებისა და ღორების გამოსაკვებად გამოიყენება.

სამხრეთ-აღმოსავლეთ რაიონში ბამბა ბატონობდა, აქ დიდი პლანტაციები მონების შრომაზე იყო დამყარებული. ბამბის მცენარემ დროთა განმავლობაში ნიადაგი გამოფიტა, მონოკულტურამ და სამოქალაქო ომით მოტანილმა საშინელმა ნგრევამ ქვეყნის სამხრეთ-აღმოსავლეთი უღარიბეს მხარედ აქცია. ამჟამად ვითარება სწრაფად იცვლება, კარგად არის განვითარებული გადამამუშავებელი მრეწველობა და სოფლის მეურნეობა, რომელიც გამოირჩევა მექანიზაციის მაღალი დონით.

ნახევარკუნძულ ფლორიდას მთელი წლის განმავლობაში საუკეთესო კლიმატური პირობები აქვს სუბტროპიკული ხილის, ციტრუსების და ბოსტნეულის მოსაყვანად.

დიდი ვაკეების რაიონი გამოირჩევა მესაქონლეობით.

სანაპირო დაბლობების რაიონის ჩრდილოეთი ნაწილი წარმოდგენილია ნიადაგითა და რბილი ჰავით, რაც ხელს უწყობს საუკეთესო მეხილეობას, მერძევეობას და ხორბლის მოყვანასაც კი. ეს მხარე ქვეყნის ერთ-ერთი ყველაზე ნაყოფიერი სასოფლო-სამეურნეო რაიონია.

გერმანია მხოლოდ მაღალგანვითარებული ინდუსტრიული ქვეყანა როდია. იგი მძლავრი სოფლის მეურნეობის პატრონიცაა. მისი საერთო ფართობის დაახლოებით 50% სოფლის მეურნეობისთვის გამოიყენება. სოფლის მეურნეობის პროდუქტებზე მოთხოვნილება ადგილობრივი პროდუქციით აკმაყოფილებს გერმანიის მოსახლეობის სამ მეოთხედზე მეტს. ახალ მხარეებში კიდევ ძველი სასოფლო-სამეურნეო წარმოების მემკვიდრე ამხანაგობები სჭარბობს, დასავლეთ გერმანიის სოფლის მეურნეობისათვის კი საოჯახო გლეხური მეურნეობაა ტიპიური. მიწა კერძო საკუთრებაშია, ე.ი. გლეხები თავის საკუთარ მიწას ამუშავებენ. გერმანიის უმთავრესი აგრარული პროდუქტებია მარცვლეული, კარტოფილი, შაქრის ჭარხალი, ბოსტნეული, ხილი, ღვინო, რძის ნაწარმი, ძროხის, ღორისა და ქათმის ხორცი.

ომისშემდგომ პერიოდიდან გერმანიის სოფლის მეურნეობამ ძირეული ცვლილებები განიცადა. თუ 40 წლის წინ 20% მუშაობდა აგრარულ სფეროში, დღეს ეს მაჩვენებელი 5%-ს ვერ აღწევს. მიუხედავად ამისა, ახლებური სასუქითა და მცენარის დასაცავი საშუალებებით, უხვმოსავლიანი და ნამატი მდიდარი მცენარეული და ცხოველური ჯიშების გამოყენებითა და სულ უფრო ფართო მექანიზაციით, გერმანიის სოფლის მეურნეობამ ამავე ხნის მანძილზე პროდუქტიულობის არნახულ ზრდას მიაღწია. ასე, მაგალითად,

ძველ მხარეებში სამჯერ გაიზარდა ხორბლის მოსავლიანობა ყოველ ჰექტარზე. ბოლო ოც წელიწადში რძის წველადობამ ყოველ ძროხაზე დაახლოებით 20%-ით მოიმატა.

როგორც ევროპის თანამეგობრობისა და, ამით, საერთო აგრარული ბაზრის წევრი, გერმანია მონაწილეა ევროპის კავშირის ერთობლივი აგრარული პოლიტიკისა. საერთო დადგენილებები ფასების, ბაზრის მოწყობისა და სტრუქტურული პოლიტიკის შესახებ ერთობლივად მიიღება ბრიუსელში. საერთო ევროპული აგრარული პოლიტიკის ამოცანებს შეადგენს აგრეთვე სოფლის მეურნეობის პროდუქტიულობის ამაღლება და გლეხთა შემოსავლის გაზრდა. ამ მიზნით ევროპულ სოფლის მეურნეებს მიეცათ გარანტია მათი პროდუქციის მყარ ფასებში შესყიდვისა, ოღონდ განსაზღვრული რაოდენობის ფარგლებში. სოფლის მეურნეობის მრავალ სფეროში, მაგალითად, კარაქის, ხორცისა და ღვინის წარმოებაში, შეიქმნა ზედმეტი პროდუქციის სიჭარბე. ევროპული აგრარული პოლიტიკის უპირველესი ამოცანაა მოინახოს ისეთი გზა ამ პრობლემის გადასაწყვეტად, რომელიც სამართლიანი იქნება როგორც სოფლის მეურნეობის, ისე მომხმარებლის მიმართ.

აგრარული ეკონომიკის სფეროში წარმატებისა და წარმოების მეთოდების მაღალი ტექნიკის და მექანიზაციის შედეგად ძლიერ გაიზარდა გერმანიის სოფლის მეურნეობის მოსავლიანობა, შეუნელებელი ტემპით გრძელდება სოფლად სტრუქტურული გარდაქმნა დიდ საწარმოებად.

მოსავლიანობის შეზღუდვის გარდა არსებობს კიდევ ერთი გზა - გადასვლა ალტერნატიულ სოფლის მეურნეობაზე. აქ წინა პლანზეა მაქსიმალურად ბუნებრივი და მავნე ნივთიერებებისაგან თავისუფალი ტექნოლოგია მიწათმოქმედებასა თუ მეცხოველეობაში. ხშირდება რეგენერაციის მიზნით ყანების დაუმუშავებლად დატოვება გარკვეული დროით. ხელოვნური სასუქი და პესტიციდები თითქმის აღარ გამოიყენება. საქონელსაც შესაბამის პირობებში ინახავენ და დასაკლავად მომწიფებას უფრო დიდხანს აცლიან. რადგან ამის შედეგად მოსავლიანობა ბევრად ნაკლებია, ვიდრე ჩვეულებრივ მეურნეობაში, ეს ე.წ. „ბიო-გლეხები“ (ბიოლოგიური მეურნეობის აღსანიშნავად იწოდებიან ასე) იძულებულნი არიან, უფრო მაღალი ფასები დაადონ თავის ნაწარმს, რომ არსებობა შეძლონ, მაგრამ მათ უკვე საკმაოდ ჰყავთ მომხმარებელი. იზრდება მომხმარებელთა რიცხვი, რომელნიც მზად არიან მეტი გადაიხადონ ბუნებრივად მოყვანილ ნაწარმში. ამგვარად შეიქმნა დროთა განმავლობაში ბიოლოგიური აგრარული პროდუქციის მომქმედი ბაზარი, ბოლო წლებში კი ძლიერ იმატა ე.წ. „ბიოლოგიური“ კარ-მიდამოების რიცხვმა. თავის ნაწარმს ისინი ბიო-პროდუქტების შემსყიდველი ამხანაგობების

მეშვეობით ასაღებენ, რომლებმაც უკვე დიდად გაითქვეს სახელი. გლეხებს, რომელთაც ალტერნატიულ მეურნეობაზე გადასვლა სურთ, მხარის მთავრობათა სასოფლო-სამეურნეო პალატებში შეუძლიათ მიიღონ საჭირო კონსულტაცია.

იაპონია სოფლის მეურნეობის სპეციალიზაციის მიხედვით შესაძინევად განსხვავდება სხვა განვითარებული ქვეყნებისაგან. ის სამიწათმოქმედო ქვეყანაა. პროდუქციის ღირებულების მიხედვით მეცენარეობა ორჯერ აღემატება მეცხოველეობას. ინტენსიური მეცენარეობა უხვმოსავლიანია. სოფლის მეურნეობაში ჩაბმულია იაპონიის შრომის უნარიანი მოსახლეობის 10%. წამყვანი კულტურაა ბრინჯი. მას ნათესი ფართობის ნახევარი უკავია. ბრინჯი მოჰყავთ ყველგან. ხორბალს, ჭვავს და ქერს თესავენ ჰონსიუს ჩრდილოეთში და ჰოკაიდოზე. საგარეუბნო ზონებში მოჰყავთ ბოსტნეული და ხილი. დიდი მნიშვნელობა აქვს ტექნიკურ კულტურებსაც - შაქრის ჭარხალს, სოიას, თამბაქოს, ზეთოვანებს, ჩაის. იაპონიაში ძველთაგანვე მისდევნენ მეფეავილეობას და მებაბრეშუმეობას, თუმცა ეს უკანასკნელი სოფლის მეურნეობის ტრადიციული დარგი - მებაბრეშუმეობა თანდათან კარგავს თავის მნიშვნელობას.

მეცხოველეობის დარგიდან განსაკუთრებით მეღორეობა და მეფრინველეობაა განვითარებული, რომელიც ხორცზე მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს თითქმის 80%-ით. მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი შედარებით ნაკლები რაოდენობითაა.

თევზჭერასა და ზღვის სარეწებში დასაქმებულია შრომისუნარიანი მოსახლეობის დიდი ნაწილი. თევზჭერის მოცულობით იაპონია პირველ ადგილზეა მსოფლიოში.

სოფლის მეურნეობის ზონალური სპეციალიზაცია. სოფლის მეურნეობის სპეციალიზაცია განსხვავდება ბუნებრივი ზონების მიხედვით:

ტუნდრისა და ტყეტუნდრის ზონა გამოირჩევა მეირმეობით. მასთან ერთად აქ განვითარებულია სამონადირეო სარეწები და თევზჭერა. მიწათმოქმედებისათვის პირობები აქ ნაკლებად ხელსაყრელია.

ტაიგაში დიდი მნიშვნელობა აქვს სარძეო მეცხოველეობას. მიწათმოქმედება განვითარებულია ცალკეული კერების სახით მდინარეების ხეობებში.

შერეული და ფართოფოთლოვანი ტყეების ზონაში ფართოდაა განვითარებული მესელეობა, მეკარტოფილეობა, მარცვლეულიდან - ჭვავი, ქერი, სჭარბობს სარძევე-სახორცე მესაქონლეობა და მეღორეობა.

ტყესტეპებში იზრდება ხორბლის, ტექნიკური კულტურებიდან კი შაქრის ჭარხლის ნათესები. მნიშვნელოვანი დარგია მებაბრე-

ობა. საძოვრების სიმცირის გამო ვითარდება სახორცე-სარძეო მესაქონლეობა, მებალეობა. იზრდება მეფრინველეობის როლი.

სტეპებში სჭარბობს ხორბლისა და სიმინდის, ხოლო ტექნიკური კულტურებიდან მზესუმზირის ნათესები. მეცხოველეობაში წამყვანია სახორცე-სარძეო მესაქონლეობა და მეცხვარეობა.

ნახევრადუდაბნოებსა და უდაბნოებში განვითარებულია სახორცე-სამატყლე მეცხვარეობა. მისდევენ მეკრაველებს, აქლემების მოშენებას. განვითარებულია სარწყავი მიწათმოქმედება. მისდევენ მებამბეობას, მევენახეობას, მებალეობას, მოჰყავთ ბრინჯი.

ნოტიო სუბტროპიკების ზონაში წამყვანია მიწათმოქმედება. ფართოდაა გავრცელებული ჩაი, ციტრუსები, თაძბაქო და ეთერზეთოვანები. განვითარებულია მეხილეობა, მევენახეობა და მებოსტნეობა.

საენებსა და ცვალებადტენიან ტყეებში წამყვანია საძოვრული მეცხოველეობა. მდინარეების ხეობებში გავრცელებულია მარცვლეული და ზეთოვანი კულტურები. წარმოდგენილია შაქრის ლერწმის, ბამბის, თაძბაქოს, ბანანების, ყავისა და კაკოს პლანტაციები.

ნოტიო ეკვატორული ტყეების ზონა გამოირჩევა ტყის სარეწით, მონადირეობითა და თევზჭერით. მიწათმოქმედება და მეცხოველეობა წარმოდგენილია ცალკეულ კერებში. ძირითადად გავრცელებულია ტექნიკური (შაქრის ლერწამი) და სპეციალური (ყავა, კაუჩუკოვანები, კაკო და სხვ.) კულტურები.

ზონურ ზასიათს ატარებს სოფლის მეურნეობა მთიან მხარეებშიც, სადაც სიმაღლის ზრდასთან ერთად შეიმჩნევა ჰავისა და ნიადაგების მკვეთრი ცვალებადობა.

სამრეწველო წარმოების თავმოყრის ადგილებში, ქალაქების ირგვლივ ყალიბდება სოფლის მეურნეობის განსაკუთრებული ტიპი - საგარეუბნო სოფლის მეურნეობა. აქ მოჰყავთ ბოსტნეული, ხილი, მისდევენ სარძეო პირუტყვის, ფრინველის ტბორებში - თევზის მოშენებას, რათა ქალაქის მოსახლეობა უზრუნველყონ კვების პროდუქტებით.

ტრანსპორტის გეომბრავია

ტრანსპორტი (ლათ. *transporto* - გადამაქვს, გადავაადგილებ) ხალხის და ტვირთის გადაადგილებას გულისხმობს. ტრანსპორტი თანამედროვე უმნიშვნელოვანეს დარგს წარმოადგენს. ტრანსპორტის სამუშაოებით ხორციელდება კავშირები წარმოებასა და მომხმარებელს შორის. ტრანსპორტი უზრუნველყოფს ქვეყანასა და რაიონებს შორის სამეურნეო, პოლიტიკურ და კულტურულ კავშირებს, ახორციელებს მგზავრთა გადაყვანას და ა.შ.

მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობისაგან განსხვავებით, ტრანსპორტი არ ქმნის მატერიალურ პროდუქციას, მაგრამ წარმოებული პროდუქცია მხოლოდ მაშინ ითვლება მზად მომხმარებლისათვის, როდესაც დაამთავრებს გადაადგილებას - ტრანსპორტირებას. მის გარეშე შეუძლებელია ბუნებრივი რესურსებით მდიდარი რაიონების ათვისება, მრავალდარგოვანი მეურნეობის განვითარება. ამდენად, ტრანსპორტი წარმოების პროცესის აუცილებელ გაგრძელებას წარმოადგენს და, შესაბამისად, მატერიალური წარმოების უმნიშვნელოვანეს დარგს მიეკუთვნება (მრეწველობასთან და სოფლის მეურნეობასთან ერთად). თავის მხრივ, ტრანსპორტი იყენებს დიდი რაოდენობით სათბობს, ელექტროენერგიას, ლითონს, მასში დასაქმებულ მომსახურე პერსონალს და სხვ. სატრანსპორტო ქსელი განლაგების ხაზობრივი ფორმებით ხასიათდება.

სატრანსპორტო კომპლექსი მოიცავს: **წყლის - საზღვაო, სამდინარო, ტბის; ხმელეთის - სარკინიგზო, საავტომობილო, მიწსაღმენი; საჰაერო** ტრანსპორტის სახეებს. დანიშნულების მიხედვით განასხვავებენ **სატვირთო** და **სამგზავრო** ტრანსპორტს. არსებობს ასევე **პირადი სარგებლობის** ტრანსპორტი (მსუბუქი ავტომობილი, მოტოციკლეტი, ველოსიპედი, ნავი, იახტა და სხვ.).

მსოფლიო სატრანსპორტო სისტემაში (ყველა სახის გზები, სატრანსპორტო საწარმოები და საშუალებები) დასაქმებულია 100 მლნ-ზე მეტი კაცი. გზების საერთო სიგრძე მსოფლიოში (გარდა საზღვაო ტრასებისა) აღემატება 32 მლნ კმ.

ტრანსპორტის თითოეულ სახეობას გააჩნია თავისი უპირატესობა და ნაკლოვანებებიც. ტრანსპორტის ყველაზე იაფი სახეობაა საზღვაო. ჩამოყალიბებული სახით იგი ძირითადად XV ს-ის ბოლოდან იწყებს განვითარებას, როდესაც გემები ღია ზღვაში გავიდნენ. სწორედ აქედან იწყება დიდი-გეოგრაფიული აღმოჩენების ეპოქა. საზღვაო ტრანსპორტი არ მოითხოვს საგზაო მშენებლობის ხარჯებს, უზრუნველყოფს საერთაშორისო ტრანსოკეანურ გადაზიდვებს. სამდინარო ტრანსპორტი სარკინიგზოზე 2-3-ჯერ იაფია. იგი გამოიყენება მასიური ტვირთების გადასატანად დიდ მანძილებზე.

რკინიგზის ტრანსპორტი უფრო სწრაფად მოძრაობს, ვიდრე წყლის. იგი შეიძლება გაყვანილ იქნას ყველა მიმართულებით; მაგრამ სარკინიგზო მშენებლობა რთული და ძვირადღირებულია. საავტომობილო ტრანსპორტი ბევრად უფრო მანევრირებულია, ვიდრე სარკინიგზო. შეიძლება გრუნტის გზებზეც გაყვანა რკინიგზიდან მოშორებულ რაიონებში. ტვირთი დანიშნულების ადგილამდე მიდის გადაუტვირთავად, ოღონდ ნაკლები რაოდენობით, სხვა სახის ტრანსპორტთან შედარებით. საჰაერო ტრანსპორტით გადაიტანება ძვირფასი და სასწრაფო ტვირთი დიდ მანძილებზე. მილსადენი ტრანსპორტი არის დამოკიდებული ბუნებრივ პირობებზე, არ მოითხოვს მომსახურე პერსონალის გამოყენებას და უზრუნველყოფს ტვირთის უწყვეტ მიწოდებას. იგი გამოიყენება ძირითადად ნავთობის, გაზის და სხვა სახის წვრილფრაქციული მყარი ტვირთის ტრანსპორტირებისათვის.

ყველა სახის ტრანსპორტი შეიძლება იყოს *ადგილობრივი* და *საერთაშორისო* დანიშნულების. როგორც წესი, კონტინენტშორის გადაზიდვებს ახორციელებს საზღვაო და საჰაერო ტრანსპორტი. ამ მხრივ ყველაზე დიდი დატვირთვაა ატლანტის ოკეანეზე, სადაც იკვეთება მსოფლიოს თითქმის ყველა რეგიონული სატრანსპორტო სისტემის გზები. აქაა თავმოყრილი საერთაშორისო მნიშვნელობის საზღვაო და საჰაერო ტრასების უდიდესი ნაწილი. მის სანაპიროებზე მოდის მსოფლიოს ყველა ნავსადგურის სამი მეოთხედი. წყნარ ოკეანეს კეეთენ ყველაზე გრძელი საზღვაო და საჰაერო ტრასები. ამერიკაში უმნიშვნელოვანესი საზღვაო ტრასები კონცენტრირდებიან პანამის არხის შესასვლელთან. სამდინარო ტრანსპორტის საერთაშორისო დანიშნულება კარგად გამოიკვეთება რამოდენიმე ქვეყანაში გაშვებული მდინარეების მაგალითზე (დუნაი, რაინი, მეკონგი, ნილოსი). არსებობენ ტრანსკონტინენტური საავტომობილო და სარკინიგზო მაგისტრალები რამოდენიმე სახელმწიფოს გავლით (დასავლეთ ევროპაში, ჩრდილო ამერიკაში). შიდაკონტინენტური დანიშნულება გააჩნია მილსადენ ტრანსპორტსაც, რომელიც სხვადასხვა ქვეყნებს შორის ეკონომიკურ კავშირებს უზრუნველყოფს.

ძირითადი სატრანსპორტო არტერიების მაგისტრალიზაციით შექმნილია საერთაშორისო სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურა (მაგ. ტრანსევროპული ნავთობ- და გაზსადენები, დუნაი-მაინი-რაინის შიდა საწყლოსნო გზა და ა.შ.). ევროპის ქვეყნების რეგიონული სატრანსპორტო კავშირები ხორციელდება, ძირითადად, რკინიგზით, მილსადენებით, საჰაერო ტრანსპორტით, რაც გამოწვეულია მათი მეზობლური მდებარეობის თავისებურებით და კავშირების სტრუქტურით. მრავალფუნქციური სატრანსპორტო კვანძები „ზიდავენ“ უზარმაზარ ტვირთნაკადებს, რითაც ხელს უწყობენ მის კონცენტრაციას.

ტრანსპორტის ერთ-ერთ სახეობად შეიძლება ჩაითვალოს ელექტროგადამცემი ხაზები, რომლის საშუალებითაც მომხმარებელს ელექტროენერგია მიეწოდება. მაღალძაბვიანი ელექტროგადამცემი ხაზებით გაერთიანებული ენერგოსისტემები ელექტროენერგიით ვრცელ ტერიტორიებს უზრუნველყოფენ.

საზღვაო ტრანსპორტი

საზღვაო ტრანსპორტი უპირატესად საგარეო ვაჭრობის ტვირთების საერთაშორისო გადაზიდვებს ემსახურება. მსოფლიო ტვირთბრუნვის სამი მეხუთედი სწორედ საზღვაო ტრანსპორტზე მოდის. აქედან, ნახევარი ნავთობისა და ნავთობპროდუქტების გადატანას ემსახურება სპეციალური ნავთობსაზიდო სუპერტანკერებით. საზღვაო ტრანსპორტით გადაიტანება ასევე შავი და ფერადი ლითონები, ხე-ტყე, მარცვლეული და სხვ. ბოლო პერიოდში ტრანსოკეანურ ტვირთნაკადებში მნიშვნელოვან ადგილს მჭა პროდუქცია იკავებს. საზღვაო ტრანსპორტის როლი მგზავრბრუნვაში, ძირითადად, საზღვაო ტურიზმით შემოიფარგლება.

საზღვაო ტრასების ყველაზე ხშირი ქსელი გადის ატლანტის ოკეანეზე. ისინი ერთმანეთთან აკავშირებენ ამერიკის ჩრდილო და სამხრეთ ნაწილებს დასავლეთ და სამხრეთ ევროპასთან, ჩრდილო და დასავლეთ აფრიკასთან, ახლო და შუა აღმოსავლეთთან. მაგალითად, ჩრდილო ამერიკიდან ევროპაში გადის მარცვლეული, ხე-ტყე, სამრეწველო საქონელი. ნავთობი და ნავთობპროდუქტები კარიბის ზღვის აუზიდან, ასევე ახლო და შუა აღმოსავლეთიდან გადაიტანება აშშ-ში და ევროპაში. დასავლეთ აფრიკიდან ატლანტის ოკეანით აშშ-ში და დასავლეთ ევროპაში გადის ბოქსიტები, რკინის მადანი, სპილენძი, ტროპიკული ხილი და იგივე გზებით უბრუნდებათ სამრეწველო პროდუქცია და ა.შ.

მსოფლიოს უდიდესი ფლოტის მფლობელია: იაპონია, აშშ, ნორვეგია, ბრიტანეთი, საბერძნეთი, გერმანია, ნიდერლანდები, შვედეთი, დანია. ისინი ე.წ. „საზღვაო მეეტლეების“ ფუნქციას ასრულებენ, ე.ი. თავიანთი გემებით გადააქვთ სხვა ქვეყნების ტვირთი. უდიდესი საზღვაო ფლოტის მქონე ზოგიერთი განვითარებადი ქვეყნების (ლიბერია, პანამა, სინგაპური, ფილიპინები, კვიპროსი და სხვ.) დროშით მცურავი გემები, რომლებიც სინამდვილეში ზემოთხსენებული წამყვანი საზღვაო ქვეყნების საკუთრებას წარმოადგენენ. უდიდესი

საზღვაო ქვეყნების გემთმფლობელებისათვის მომგებიანი და მოსახერხებელია განვითარებადი ქვეყნების „იაფი“ ღროშების გამოყენება, რითაც მნიშვნელოვნად ზოგავენ ფლოტის შენახვასთან დაკავშირებულ ხარჯებს.

საზღვაო კავშირების გეოგრაფია განისაზღვრება ძირითადად ნავსადგურებით და მნიშვნელოვანი საზღვაო არხებისა და სრუტეების ქსელით.

სუეცის არხი ზმელთაშუა ზღვას ინდოეთის ოკეანესთან აკავშირებს, რაც 7,5 ათასი კილომეტრით ამოკლებს გზას ევროპასა და აზიას შორის.

პანამის არხი აერთებს ატლანტისა და წყნარ ოკეანეებს, და ერთმანეთთან აკავშირებს ამერიკის აღმოსავლეთ და დასავლეთ სანაპიროებს.

უდიდესი მნიშვნელობის სრუტეებია: გიბრალტარი (ზმელთაშუა ზღვას ატლანტის ოკეანესთან აკავშირებს), ლა-მანში და პა-დე-კალე (ბრიტანეთის კუნძულს ევროპის კონტინენტისაგან გამოყოფენ), ორმუზი (აზიის კონტინენტსა და არაბეთის ნახევარკუნძულს შორის) და სხვ., რომლებიც ხელს უწყობენ საზღვაო ტრანსპორტის განვითარებას.

მსოფლიოს უდიდესი ნავსადგურებია: ნიუ-იორკი (აშშ), ფილადელფია (აშშ), ნიუ-ორლეანი (აშშ), ლოს-ანჯელესი (აშშ), ბალტიმორი (აშშ), ლონდონი (დიდი ბრიტანეთი), როტერდამი (ნიდერლანდები), სინგაპური, ჰამბურგი (გერმ.), მარსელი (საფრანგეთი), იოკოჰამა (იაპონია), ელ-ქუევიტი (ქუევიტი), შანხაი (ჩინეთი), მანილა (ფილიპინები), მარაკაიბო (ვენესუელა), ბარსელონა (ესპანეთი) და სხვ.

სამდინარო ტრანსპორტი

სამდინარო ტრანსპორტი გამოიყენება ძირითადად მინერალური ნედლეულის, ხე-ტყის, საშენი მასალების, მარცვლეულის გადასატანად, როგორც ქვეყნის ფარგლებში, ისე ქვეყნებს შორის. ტვირთბრუნვით იგი ჩამორჩება ტრანსპორტის სხვა სახეებს. მნიშვნელოვანია სამდინარო ტრანსპორტის ტურისტული დანიშნულებაც.

სამდინარო ტრანსპორტის ტვირთბრუნვით გამოირჩევა აშშ, კანადა, რუსეთი. კარგადაა განვითარებული სამდინარო ტრანსპორტი ევროპის ქვეყნებში (გერმ., ნიდერლანდები, საფრანგეთი, ბელგია).

მდ. რაინი შენაკადებით გამოირჩევა ევროპაში ყველაზე დიდი ტვირთბრუნვით. იგი სამ ქვეყანას გაივლის (შვეიცარია, გერმანია, ნიდერლანდები) და ჩრდილოეთის ზღვაში ჩაედინება. მასზე გადაიტანება ნახშირი, რკინის მადანი, ქიმიური მრეწველობის ნაწარმი. გერმანიაში მდ. რაინი არხების სისტემით უკავშირდება მდინარეებს ვეზერს, ელბას, დუნაის.

ძალზე მნიშვნელოვანია მდ. დუნაის როლი, რომელიც ოდითგანვე სატრანსპორტო კავშირებს ახორციელებდა ცენტრალურ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპაში. სიგრძით დუნაი მეორეა ევროპაში ვოლგის შემდეგ (2850 კმ). იგი ცხრა ევროპული სახელმწიფოს ტერიტორიაზე და საზღვარზე გაივლის - გერ, ავსტრია, სლოვაკეთი, უნგრეთი, იუგოსლავია, ხორვატია, ბელგარეთი, რუმინეთი, უკრაინა, საიდანაც შავ ზღვაში გადის და მსოფლიო ოკეანეს უკავშირდება. მდ. დუნაის აუზში მოქცეული შენაკადები მას ნაწილობრივ სხვა ქვეყნებთანაც აკავშირებს (შვეიცარია, იტალია, პოლონეთი). მდ. დუნაის მეშვეობით აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნები ღებულობენ რკინის მადანს, მარცვლეულს; რუმინეთიდან გადის ნავთობპროდუქტები და ა.შ.

რამოდენიმე აზიურ ქვეყანას აერთიანებს ასევე მდ. მეკონგი. იგი სათავეს იღებს ჩინეთში, გაივლის მიანმას (ყოფილი ბირმა), ლაოსს, ტაილანდს, კამბოჯას და ვიეტნამს, საიდანაც სამხრეთ-ჩინეთის ზღვაში ჩაედინება.

დიდი მნიშვნელობა აქვს სამდინარო ტრანსპორტის ფუნქციონირებისათვის არხების სისტემას. მაგალითად, ევროპაში მდ. ელბა არხით უკავშირდება მდ. ოდერს, ოდერი - ვისლას, ვისლა - დნეპრს და ა.შ.

ძლიერაა განვითარებული სამდინარო ტრანსპორტი ჩრდილო ამერიკაში. მდ. მისისიპი შენაკადებით (აშშ) მაღალი ტვირთბრუნვით ხასიათდება და საგარეო ვაჭრობისათვის გამოიყენება. მდ. წმინდა ლავრენტის მეშვეობით ოკეანური გემები დიდ ტბებს უკავშირდებიან (კანადა, აშშ). ჩინეთში მდ. იანძით საოკეანო გემები 1000 კმ-ზე შედიან.

სატრანსპორტო დანიშნულების ხშირი სამდინარო ქსელით გამოირჩევა რუსეთი: - ვოლგა, დნეპრი, ამური, ობი, ენისეი, ლენა.

მნიშვნელოვანი სატრანსპორტო მდინარეებია ასევე ნილოსი (აფრიკა), პარანა (სამხრეთ ამერიკა), განგი (ინდოეთი) და სხვ.

ტბის ტრანსპორტი განვითარებულია: ჩრდილო ამერიკაში - ტბათა მხარე (ერთმანეთთან აკავშირებს აშშ-სა და კანადას); აზიაში - კასპიის ტბა (აკავშირებს რუსეთს, აზერბაიჯანს, ირანს, ყაზახეთს, თურქმენეთს), არალის ტბა (ყაზახეთს და უზბეკეთს აკავშირებს) და

სხვ., რომლებსაც საერთაშორისო სატრანსპორტო დანიშნულება აკისრიათ.

რკინიგზის ტრანსპორტი

რკინიგზის ტრანსპორტი 140-მდე სახელმწიფოში ფუნქციონირებს. თავის დროზე რკინიგზას დიდი დატვირთვა გააჩნდა და ტრანსპორტის ძირითად სახეობას წარმოადგენდა სამრეწველო რაიონებში. შემდგომში, ტრანსპორტის ახალი სახეობების განვითარების შედეგად (საავტომობილო, საჰაერო, მილსადენი და სხვ.), მისი ფუნქციები გარკვეულად შემცირდა. ზოგიერთ მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში (აშშ, გერმანია, ბრიტანეთი), სადაც ხშირი სარკინიგზო ქსელებია, თანდათანობით ხდება ნაკლებფუნქციონირებადი ხაზების ლიკვიდაცია. თუმცა რკინიგზის ტრანსპორტი მაინც ინარჩუნებს თავის მნიშვნელობას, როგორც მგზავრთა გადაყვანაში საშუალო მანძილზე მსხვილ ქალაქებსა და აგლომერაციებში, ისე სამრეწველო და სასოფლო-სამეურნეო ტვირთის გადაზიდვებში. სარკინიგზო ხაზები ერთმანეთთან აკავშირებს მოპოვების, დამუშავების და მოხმარების რაიონებს, ასევე ნავსადგურებს, საიდანაც ხდება ტვირთის გატანა-შემოტანა.

რკინიგზის ტრანსპორტის ხშირი ქსელით გამოირჩევა დასავლეთ ევროპის ქვეყნები: ბელგია, ნიდერლანდები, გერმანია; სარკინიგზო ხაზის სიგრძით კი -აშშ, კანადა, რუსეთი, ჩინეთი, ინდოეთი, ავსტრალია. რკინიგზების საერთო სიგრძე მსოფლიოში უდრის 1,3 მლნ კმ, რომელთა ძირითადი ნაწილი ელექტროფიცირებულია, განსაკუთრებით მაღალგანვითარებულ სახელმწიფოებში.

დიდი შვიდეულის ქვეყნებზე მოდის მსოფლიო რკინიგზის ტრანსპორტის 50%-ზე მეტი. სარკინიგზო ხაზების განვითარებით გამოირჩევიან ასევე მექსიკა, არგენტინა, პაკისტანი. არსებობს სახელმწიფოები, სადაც რკინიგზის ტრანსპორტი არ განვითარებულა (ავღანეთი, ისლანდია, მალტა, კვიპროსი, ნიგერი, ჩადი და სხვ.).

ჩრდილო ამერიკაში და დასავლეთ ევროპაში რამოდენიმე სახელმწიფოს გავლით ტვირთი ტრანზიტით გადაიტანება ტრანსკონტინენტური სარკინიგზო მაგისტრალებით. ლათინური ამერიკის, აფრიკისა და აზიის სახელმწიფოების რკინიგზები ნაკლებადაა ერთმანეთთან დაკავშირებული.

ბოლო პერიოდში ექსპლუატაციაში შემოსული სწრაფმავალი სარკინიგზო ხაზები: იაპონიაში (ტოკიო-ფუკუოკა), საფრანგეთში (პარიზი - ლიონი), იტალიაში (რომი - ფლორენცია), ბრიტანეთში (ლონდონი - ედინბურგი), გერმანიაში (მანჰაიმი - შტუტგარდი), აშშ-ში (ნიუ-იორკი - ვაშინგტონი), რუსეთში (მოსკოვი - სანქტ-პეტერბურგი). ევროპის კონტინენტურ ნაწილსა და კუნძულ დიდ ბრიტანეთს შორის 50 კმ სიგრძის სარკინიგზო გვირაბის გაყვანამ ლა-მანშის სრუტის ქვეშ, ერთმანეთს დაუკავშირა პარიზი და ლონდონი. დიდი სარკინიგზო გვირაბია გაყვანილი იაპონიაში ცუგარუს სრუტის ქვეშ (53კმ-ზე მეტი სიგრძის), რამაც დააკავშირა კუნძულები ჰოკაიდო და ჰონსიუ.

მსოფლიოს უდიდესი სარკინიგზო ხილია ამერიკის შეერთებულ შტატებში მდ. მისისიპიზე ქ. მემფისთან. მისი სიგრძე 5 კმ-ს აღემატება.

საავტომობილო ტრანსპორტი

საავტომობილო ტრანსპორტის როლი მსოფლიო ტვირთბრუნვაში და, განსაკუთრებით, მგზავრთბრუნვაში მნიშვნელოვნად გაიზარდა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ და, ნაწილობრივ, გაუსწრო კიდევ რკინიგზის ტრანსპორტს. საავტომობილო გზების სიგრძით გამოირჩევიან დიდი ტერიტორიის მქონე ქვეყნები: აშშ, კანადა, ავსტრალია, რუსეთი, ჩინეთი, ინდოეთი; გზების სიხშირით კი - გერმანია, საფრანგეთი, ბრიტანეთი, იტალია, იაპონია. იზრდება მრავალზოლიანი ავტომაგისტრალების სიგრძე, რომელთა გამტარუნარიანობა დღე-ღამეში ათეულობით ათას ავტომობილს ითვლის. ავტომაგისტრალები აკავშირებენ ერთმანეთთან დიდ ქალაქებს, სტრატეგიული მიმართულების რაიონებს. აშშ-ში ავტომაგისტრალები აერთიანებენ ატლანტისა და წყნარი ოკეანის სანაპიროებს, ჩრდილოეთისა და სამხრეთის დიდ ქალაქებს. დასავლეთ ევროპაში ნატოს ორგანიზაციის მიერ აშენებულია რამოდენიმე სტრატეგიული ავტომაგისტრალი.

მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში საავტომობილო გზები მყარ-საფარიანი და კეთილმოწყობილია, დაფარულია ასფალტით, ცემენტით, ბეტონით. განვითარებადი ქვეყნების რკინიგზით ღარიბ რაიონებში ავტოტრანსპორტს პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭება. ტვირთი უშუალოდ მომხმარებლამდე მიდის.

საავტომობილო პარკების მოცულობითა და რაოდენობით მსოფლიოში გამოირჩევიან: აშშ, იაპონია, გერმანია, დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი, რუსეთი. დღეისათვის მსოფლიოში ითვლიან 400 მლნ მსუბუქ ავტომობილს, 120 მლნ სატვირთოს, 2 მლნ ავტობუსს.

უდიდესი საავტომობილო ხილია ნიუ-ორლეანში (აშშ, ლუიზიანას შტატი), რომლის სიგრძე 38 კმ-ს აღემატება. საავტომობილო გვირაბებიდან აღსანიშნავია: შვეიცარიაში ციურიხ - მილის (16 კმ-ზე მეტი სიგრძის), საფრანგეთ - იტალიაში ლიონ-ტურიინის (13 კმ-მდე სიგრძის) და სხვ.

საჰაერო ტრანსპორტი

საჰაერო ტრანსპორტი ყველაზე ახალგაზრდა და სწრაფი ტრანსპორტის სახეობათა შორის. იგი ემსახურება ძირითადად მგზავრთა საერთაშორისო გადაყვანას დიდ მანძილებზე, ფოსტის, ძვირფასი და სასწრაფო ტვირთის გადატანას (მაღეფუჭებადი ხილი, ბოსტნეული და სხვ.). ავიაცია სპეცდანიშნულებისთვისაც გამოიყენება: სოფლის მეურნეობაში (მოწამვლა, თესვა), ტყის ხანძრების ჩასაქრობად, წიაღისეულის დასაზვერად, ამინდის პროგნოზირებისათვის, სანიტარული სამსახურისათვის, სასწრაფო სამედიცინო დახმარებისათვის, აეროკოსმოსური სამეცნიერო კვლევებისათვის და სხვ.

დღეისათვის საჰაერო მარშრუტებით დაკავშირებულია მსოფლიოს ყველა კონტინენტი და უმრავლესი ქვეყნების დედაქალაქები. ძლიერაა განვითარებული საჰაერო ტრანსპორტი აშშ-ში, ბრიტანეთში, საფრანგეთში, გერმანიაში, იაპონიაში, რუსეთში. მათი საჰაერო ფლოტი აღჭურვილია სხვადასხვა სიმძლავრის საჰაერო ხომალდებით. თანამედროვე რეაქტიული თვითმფრინავები დაფრინავენ 10 კმ-ზე მეტ სიმაღლეზე, ამდენად არ არიან დამოკიდებულნი ატმოსფეროს ქვედა ფენების ამინდზე. მათი სიჩქარე 1000 კმ/სთ აღწევს და დაჯდომის გარეშე შეუძლიათ გაიფრინონ 7-8 ათასი კმ. მათი ტვირთამწეობა 5-6 ათას ტონას აღწევს.

მსოფლიოში უმსხვილესი აეროპორტებით ცნობილია: ჩიკაგო, ატლანტა, ნიუ-იორკი, ლონდონი, ფრანკფურტი მაინზე, პრაღა და სხვ. საჰაერო ხაზების ხშირი ქსელია ატლანტის ოკეანის ჩრდილო ნაწილში, ევროპასა და ამერიკას შორის. ევროპის ქვეყნების დედაქალაქები ავიახაზებით უკავშირდებიან ახლო და შუა აღმოსავ-

ლეთს, სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიას, საიდანაც მიდიან შორეულ აღმოსავლეთში და ავსტრალიაში. მნიშვნელოვანი სატრანზიტო აერო-
ლო-
ეთი), სინგაპური, ჰონგკონგი (ჰავაის კ-ებზე წყნარ ოკეანეში - აშშ) და სხვ. მაგალითად, კაიროს ავიაკომპანია აკავშირებს ევროპას აღმოსავლეთ აფრიკასთან; დაკარი (სენეგალი) და კასაბლანკა (მაროკო) მთავარი ტრანზიტული აეროკვანძებია ევროპიდან სამხრეთ ამერიკაში და ა.შ.

მგზავრთა გადაყვანაში საპაერო ტრანსპორტით წამყვანი ადგილი უჭირავთ: აშშ-ს, ბრიტანეთს, საფრანგეთს, ბელგიას, ნიდერლანდებს, შვედეთს.

მსოფლიოს უდიდესი ავიაკომპანიებია: „ბრიტოშ ერუეიზი“ (დიდი ბრიტანეთი), „ერ ფრანსი“ (საფრანგეთი), „ლუფტგანზა“ (გერმანია), „ერ კანადა“ (კანადა), „აეროფლოტი“ (რუსეთი) და სხვ.

მილსადენი ტრანსპორტი

მილსადენი ტრანსპორტი გამოიყენება თხევადი (ნავთობი, წყალი, რძე), გაზობრივი (ბუნებრივი აირი), მყარი დაქუცმაცებული ნივთიერებები (ხე-ტყე, ნახშირი) და სხვ. პროდუქტის ტრანსპორტირებისათვის. დანიშნულების და ტერიტორიული განლაგების მიხედვით განასხვავებენ *მაგისტრალურ და სამრეწველო* მილსადენ ტრანსპორტს. მაგისტრალურ მილსადენ ტრანსპორტს მიეკუთვნებიან ნავთობ- და გაზსადენები, რომლითაც ჩვეულებრივ ტრანსპორტირებიდან პროდუქტები მოპოვების ადგილიდან გადამუშავების და მოხმარების ადგილებისაკენ - ქარხნებში და საზღვაო პორტებში ტანკერებზე გადასატვირთად. მაგისტრალური მილსადენებით გადაადგილდება მზა ნავთობპროდუქტები მოხმარების რაიონებში.

სამრეწველო მილსადენ ტრანსპორტს იყენებენ იმ ტვირთის ტრანსპორტირებისათვის, რომლებიც ექვემდებარებიან მიწებით გადაადგილებას საწარმოს ფარგლებში, ტექნოლოგიური პროცესის გასაგრძელებლად.

მილსადენი ტრანსპორტი კარგადაა განვითარებული ნავთობისა და გაზის მოპოვების რეგიონებში და მათ მეზობელ ქვეყნებში: აშშ, ახლო და შუა აღმოსავლეთი, ალჟირი, დასავლეთ ევროპა (ჩრდილოეთის ზღვის ნავთობის რეგიონი), ლიბია, აღმოსავლეთ ევროპა და სხვ. აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში (რუსეთი, პოლონეთი,

ჩეხეთი, სლოვაკეთი, უნგრეთი და სხვ.) შექმნილია საერთაშორისო სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურა ნავთობ- და გაზსადენებით. შვეიცარიისა და ავსტრიის ალპებში, სადაც ძალაღმთიან სამოვრებზე მეცხოველეობაა განვითარებული (მათ შორის სარძევე მიმართულების მესაქონლეობა), მილსადენებს რძის ტრანსპორტირებისათვის იყენებენ. რძე მთებიდან მილსადენებით ვაკეზე ჩაედინება პირდაპირ ქარხნებში და რძის კომბინატებში.

მილსადენი ტრანსპორტი პროგრესული, ეკონომიკურად ხელსაყრელი ტრანსპორტის სახეა. მისთვის დამახასიათებელია: უნივერსალობა, ტრანსპორტირება ტვირთის დანაკარგების გარეშე, არ საჭიროებს ტარის დაბრუნებას და სხვ. ამდენად, მისი თვითღირებულება 3-ჯერ ნაკლებია რკინიგზით ტრანსპორტირებასთან შედარებით.

მაგისტრალური მილსადენი ტრანსპორტის შემდგომი განვითარება დაკავშირებულია მიწების დიამეტრის გაზრდასთან, მიწებში გაზის და ნავთობის წნევის მომატებასთან, უფრო მძლავრი კომპრესორული აგრეგატების გამოყენებასთან და ა.შ.

დ ა ნ ა რ თ ი

მსოფლიოს მოსახლეობა კონტინენტების მიხედვით (1995 წ.)

კონტინენტი	მლნ კაცი	% მსოფლიოდან
ევროპა	509	8.9
აზია	3247	56.6
ჩრდილო ამერიკა	292	5.1
ლათინური ამერიკა (კარიბის ზღვის კუნძულებით)	481	8.4
აფრიკა	878	15.3
ავსტრალია-ოკეანეთი	29	0.5
მსოფლიო	5734	-

მსოფლიოს უდიდესი ქალაქები (მოსახლეობის მიხედვით)

№	ქალაქი	ათასი კაცი (1995 წ.)	ათასი კაცი (2015წ. პროგნოზი)
1	ტოკიო (იაპონია)	26518	28700
2	ნიუ-იორკი (აშშ)	16271	17600
3	სან-პაულუ (ბრაზილია)	16110	20800
4	მეხიკო (მექსიკა)	15525	18800
5	შანხაი (ჩინეთი)	14709	23400
6	ბომბეი (ინდოეთი)	14496	27400
7	ლოს-ანჯელესი (აშშ)	12232	14300
8	პეკინი (ჩინეთი)	12030	19400
9	კალკუტა (ინდოეთი)	11485	17600
10	სეული (სამხრეთი კორეა)	11451	13100
11	ჯაკარტა (ინდონეზია)	11017	21200
12	ბუენოს-აირესი (არგენტინა)	10914	12400
13	ოსაკა (იაპონია)	10585	10600
14	ტიანცზინი (ჩინეთი)	10376	17000
15	რიო-დე-ჟანეირო (ბრაზილია)	9817	11600

მსოფლიოს სახელმწიფოების მოსახლეობა
(1995 წლის მონაცემები და პროგნოზები 2010 და 2020 წ.წ.)
(ათასი კაცი)

№	სახელმწიფო	1995	2010	2020
1	ავსტრალია	18322	21151	22724
2	ავსტრია	7987	8259	8329
3	აღღანეთი	21252	38516	49570
4	აზერბაიჯანი	7790	8995	9689
5	ალბანეთი	3414	4016	4424
6	ალჟირი	28539	38479	44783
7	ანდორა	66	79	78
8	ანგოლა	10070	14982	19272
9	არაბთა გაერთიანებული საამი- როები	2925	4873	6080
10	ანტიგუა და ბარბუდა	65	74	80
11	არგენტინა	43293	39947	43190
12	აშშ	263814	300811	32632
13	ახალი ზელანდია	3407	3543	3586
14	ბანგლადეში	128095	176902	210248
15	ბარბადოსი	256	272	284
16	ბაჰამის კუნძულები	257	293	314
17	ბაჰრეინი	576	759	870
18	ბელგია	10082	10135	10015
19	ბელიზი	214	299	356
20	ბელორუსია	10437	10864	11047
21	ბენინი	5523	8955	11920
22	ბოლივია	7896	10671	12547
23	ბოსნია-ჰერცეგოვინა	3202	3641	3685
24	ბოტსუანა	1392	1871	2187
25	ბრაზილია	160737	183742	197466
26	ბრუნეი	292	410	490
27	ბულგარეთი	8775	8757	8642
28	ბურკინა-ფასო	10423	14478	18123
29	ბურუნდი	6262	8382	10734
30	ბუტანი	1781	2474	3035
31	გაბონი	1156	1445	1675
32	გაიანა	724	767	833
33	გამბია	989	1561	2073
34	განა	17763	27305	35877

№	სახელმწიფო	1995	2010	2020
35	გერმანია	81338	82837	82385
36	გვატემალა	10999	14284	18131
37	გვინეა	6549	9303	11664
38	გვინეა-ბისაუ	1579	1125	1925
39	გრენადა	115	94	141
40	ღანია	5311	5199	5307
41	ღასავლეთ სამოა	288	209	341
42	დიდი ბრიტანეთი	59617	58295	60042
43	დომინგო	9928	7948	11152
44	დომინიკა	89	83	96
45	ეგვიპტე	80689	62360	92350
46	ეთიოპია	86962	55979	114402
47	ეკვადორი	13990	10891	15894
48	ეკვატორული გვინეა	615	420	783
49	ერაყი	34545	20644	46260
50	ერიტრეა	6018	3579	7674
51	ესპანეთი	40682	39404	40241
52	ესტონეთი	1776	1625	1880
53	ვანუატუ	230	174	266
54	ვატიკანი	-	0,8	-
55	ვიეტნამი	91729	74393	102359
56	ვენესუელა	27407	21005	31312
57	ზაირი	69079	44061	92860
58	ზამბია	12614	9446	1582
59	ზიმბაბვე	12990	11140	14620
60	თურქეთი	81790	63405	93362
61	თურქმენეთი	5277	4075	6116
62	იამაიკა	2896	2574	3208
63	იაპონია	129361	125506	126062
64	იემენი	26504	14728	37449
65	ინდოეთი	1173621	936546	1320746
66	ინდონეზია	250033	203584	27647
67	იორდანია	6112	4101	7529
68	ირანი	88231	64625	104282
69	ირლანდია	3846	3550	4034
70	ისლანდია	293	266	306
71	ისრაელი	6242	5143	6935
72	იტალია	59089	58262	57844
73	იუგოსლავია	11727	11102	11917
74	კაბო-ვერდე	646	436	812

№	სახელმწიფო	1995	2010	2020
75	კამბოჯა	15679	10561	20208
76	კამერუნი	21165	13521	28329
77	კანადა	32265	28435	34347
78	კატარი	534	660	735
79	კენია	28817	37990	44240
80	კვიპროსი	737	829	883
81	კირიბატი	79	95	98
82	კოლუმბია	36200	44504	49266
83	კომორის კუნძულები	549	919	1249
84	კონგო	2505	3219	3775
85	კორეა, სამხრეთი	45554	51677	54014
86	კორეა, ჩრდილოეთი	23487	28491	30969
87	კოსტა-რიკა	3419	4537	5257
88	კოტ-დ'ივუარი	14791	22924	29705
89	კუბა	10937	11839	12266
90	ლაოსი	4837	7168	8923
91	ლატვია	2763	3009	3194
92	ლესოტო	1993	2771	3314
93	ლიბანი	3696	4973	5748
94	ლიბერია	3073	4903	6449
95	ლიბია	5248	8913	12391
96	ლიტვა	3876	4263	4505
97	ლიხტენშტეინი	31	34	36
98	ლუქსემბურგი	405	428	436
99	მაურიკი	1127	1322	1428
100	მავრიტანია	2263	3630	4859
101	მადაგასკარი	13862	22064	29362
102	მაკედონია	2160	2394	2499
103	მალავი	9808	13233	16697
104	მალაიზია	19724	26589	31681
105	მალდივი	261	423	554
106	მალი	9375	14966	20427
107	მალტა	370	404	420
108	მაროკო	29169	38442	44519
109	მარშალის კუნძულები	56	100	144
110	მექსიკა	93986	120115	136096
111	მიანმა (ბირმა)	45104	57720	65914
112	მიკრონეზია	123	141	143
113	მოზამბიკი	18115	27381	35240
114	მოლდოვა	4490	4738	4880

№	სახელმწიფო	1995	2010	2020
115	მონაკო	32	33	34
116	მონღოლეთი	2494	3545	4309
117	ნამიბია	1652	2705	3638
118	ნაურუ	10	11	12
119	ნიგერი	9280	15311	21148
120	ნიგერია	101232	161969	215893
121	ნიდერლანდები	15453	16140	16222
122	ნიკარაგუა	4206	5864	6945
123	ნეპალი	21561	30783	37767
124	ნორვეგია	4331	4424	4446
125	ომანი	2125	3576	4782
126	პაკისტანი	131542	195108	251330
127	პალაუ	17	20	21
128	პანამა	2681	3422	3886
129	პარაგვაი	5358	7730	9474
130	პაპუა-ახალი გვინეა	4295	5925	7044
131	პერუ	24087	30483	34340
132	პოლონეთი	38792	41332	42474
133	პორტუგალია	10562	10997	11038
134	რუანდა	8605	11755	15006
135	რუმინეთი	23198	23950	24337
136	რუსეთი	149909	155933	159263
137	საბერძნეთი	10648	10920	10689
138	სალვადორი	5870	7603	8763
139	სამხრეთ აფრიკა	45095	65850	82502
140	სან-მარინო	24	26	27
141	სან-ტომე და პრინსიპე	140	196	232
142	საუდის არაბეთი	18730	31198	43255
143	საფრანგეთი	58109	61001	61793
144	საქართველო	5726	6253	6506
145	სეიშელი	73	81	86
146	სენეგალი	9007	14318	19127
147	სენტ-ვინსენტი და გრენადინი	118	132	146
148	სენტ-კიტსი და ნევისი	41	50	57
149	სენტ-ლუსია	156	183	202
150	სვაზილენდი	967	1566	2128
151	სიერა-ლეონე	4753	7041	9036
152	სინგაპური	2890	3206	3335
153	სირია	15452	25768	34309
154	სლოვაკეთი	5432	5883	6078

№	სახელმწიფო	1995	2010	2020
155	სლოვენია	2051	2094	2078
156	სოლომონის კუნძულები	399	620	767
157	სომალი	7348	12588	16832
158	სომხეთი	3557	3854	3959
159	სუდანი	30120	46167	58090
160	სურინამი	430	534	598
161	ტაივანი	21501	24092	25122
162	ტაილანდი	60271	64181	62941
163	ტანზანია	28701	38651	48526
164	ტაჯიკეთი	6155	8619	10429
165	ტოგო	4410	7401	10146
166	ტონგა	106	119	128
167	ტრინიდადი და ტობაგო	1271	1323	1409
168	ტუვალუ	10	12	15
169	ტუნისი	8880	11050	12413
170	უგანდა	19573	24584	29882
171	უზბეკეთი	23089	30380	35422
172	უკრაინა	51868	52280	52337
173	უნგრეთი	10319	10477	10449
174	ურუგვაი	3223	3594	3822
175	ფილიპინები	73266	98726	115988
176	ფინეთი	5085	5246	5283
177	ფიჯი	773	933	1037
178	ქუვეითი	1817	3160	3560
179	ყაზახეთი	17377	18794	19404
180	ყირგიზეთი	4770	5810	6490
181	შვედეთი	8822	9228	9469
182	შვეიცარია	7085	7519	7696
183	შრი-ლანკა	18343	21331	22877
184	ჩადი	5587	7680	9396
185	ჩეხეთი	10433	10892	10991
186	ჩილე	14161	17266	19225
187	ჩინეთი	1203097	1348429	14247225
188	ცენტრალური აფრიკა	3210	3898	4561
189	ზორვატია	4666	4805	4727
190	ჯიბუტი	421	588	751
191	კაიტი	6518	7989	9351
192	კონდურასი	5460	7643	9042
	მ ს ო ფ ლ ი ო	5734106	7026729	7911776

**მსოფლიოს ქვეყნების ფულადი ერთეულები და
სახელმწიფო ენა**

№	სახელმწიფო	ფულადი ერთეული	სახელმწიფო ენა
1	ავსტრალია	დოლარი	ინგლისური
2	ავსტრია	ავსტრალიური შილინგი	გერმანული
3	ავღანეთი	ავსტრიული	დარიული, პუმტუ
4	აზერბაიჯანი	აელანი	აზერბაიჯან., რუს., სომხური.
5	ალბანეთი	მანათი აზერბაიჯან- ნული	ალბანური, ბერძნული
6	ალჟირი	ლეკი	არაბული
7	ანდორა	დინარი ალჟირის	კატალანური
8	ანგოლა	ფრანკი ფრ., პესეტა ესპ.	პორტუგალიური
9	არაბთა გაერთიან. სამამიროები	კვანზა (ახალი) დირჰამი	არაბული
10	ანტიგუა და ბარბუ- და	დოლარი აღმ. კარი- ბული	ინგლისური
11	არგენტინა	პესო არგენტინის	ესპანური
12	აშშ	დოლარი	ინგლისური
13	ახალი ზელანდია	დოლი	ინგლისური
14	ბანგლადეში	ახალ ზელანდ.	ბენგალი
15	ბარბადოსი	ტაკა	ინგლისური
16	ბაჰამის კუნძულები	დოლარი	ინგლისური, კრიოლე
17	ბაჰრეინი	დინარი ბაჰრეინის	არაბული
18	ბელგია	ფრანკი ბელგიური	ფრანგული, ნიდერლ.
19	ბელიზი	დოლარი ბელიზის	ინგლისური
20	ბელორუსია	რუბლი	ბელორუსიული, რუსული
21	ბენინი	ბელორუსიული	ფრანგული
22	ბოლივია	ფრანკი CFA *	ესპან., აიშარა, კეჩუა
23	ბოსნია- ჰერცეგოვინა	ბოლივიანო	სერბიულ-ხორვატ.
24	ბოტსუანა	დინარი იუგოსლავ.	ინგლისური

№	სახელმწიფო	ფულადი ერთეული	სახელმწიფო ენა
25	ბრაზილია	რეალი	პორტუგალიური
26	ბრუნეი	დოლარი ბრუნეის	მალაიური
27	ბულგარეთი	ლევ	ბულგარული
28	ბურკინა-ფასო	ფრანკი CFA *	ფრანგული
29	ბურუნდი	ფრანკი ბურუნდიული	ფრანგული, კირუნდი
30	ბუტანი	ნგულტრუმი	დზონგკე
31	გაბონი	ფრანკი CFA *	ფრანგული
32	გაიანა	დოლარი გაიანის	ინგლისური
33	გამბია	დალასი	ინგლისური
34	განა	სედი	ინგლისური
35	გერმანია	მარკა	გერმანული
36	გვატემალა	ქეთსალი	ესპანური
37	გვინეა	ფრანკი გვინეის	ფრანგული
38	გვინეა-ბისაუ	პესო გვინეა-ბისაუ- რი	პორტუგალიური
39	გრენადა	დოლარი აღმ.კარიბული	ინგლისური
40	დანია	კრონა დანიური	დანიური
41	დასავლეთ სამოა	ტალა	სამოანური, ინგლი- სური
42	დიდი ბრიტანეთი	ფუნტი სტერლინგი	ინგლისური
43	დომინგო	პესო დომინგური	ესპანური
44	დომინიკა	დოლარი აღმ.კარიბული	ინგლისური
45	ეგვიპტე	ფუნტი ეგვიპტური	არაბული
46	ეთიოპია	ბირი	ამჰარიული
47	ეკვატორი	სუკრე	ესპანური
48	ეკვატორული გვინეა	ფრანკი CFA *	ესპანური
49	ერაყი	დინარი ერაყის	არაბული
50	ერიტრეა	ბირი ეთიოპიური	ტიგრინიული, ტიგრე
51	ესპანეთი	პესეტა	კასტილიური ესპანური
52	ესტონეთი	კრონა ესტონური	ესტონური
53	ვანუატუ	ვატუ	ფრანგული, ინგლისური
54	ვატიკანი	ლირა ვატიკ., ლირა იტ.	ლათინური, იტალიური

№	სახელმწიფო	ფულადი ერთეული	სახელმწიფო ენა
55	ვიეტნამი	დონგი	ვიეტნამური
56	ვენესუელა	ბოლივარი	ესპანური
57	ზაირი	ზაირი (ახალი)	ფრანგული
58	ზამბია	კვანა ზამბიური	ინგლისური
59	ზიმბაბვე	დოლარი ზიმბაბვეს	ინგლისური
60	თურქეთი	ლირა თურქული	თურქული
61	თურქმენეთი	მანათი თურქმენ.	თურქმენ., რუს., უზბეკ.
62	იამაიკა	დოლარი იამაიკის	ინგლისური
63	იაპონია	იენა	იაპონური
64	იემენი	რიალი იემენის	არაბული
65	ინდოეთი	რუპია ინდური	ჰინდი, ინგლისური**
66	ინდონეზია	რუპია ინდონეზიური	ინდონეზიური
67	იორდანია	დინარი იორდან.	არაბული
68	ირანი	რიალი	სპარსული, ქართული
69	ირლანდია	ფუნტი ირლანდიური	ინგლის., ირლანდიური
70	ისლანდია	კრონა ისლანდიური	ისლანდიური
71	ისრაელი	შეკელი (ახალი)	ივრიტი, არაბული
72	იტალია	ლირა	იტალიური
73	იუგოსლავია	დინარი იუგოსლ.(ახალი)	სერბ-ხორვატ., ალბან.
74	კაბო-ვერდე	ესკუდუ	პორტუგალიური
75	კამბოჯა	რიელი	კმპერი
76	კამერუნი	ფრანკი CFA*	ინგლისური, ფრანგული
77	კანადა	დოლარი კანადური	ინგლისური, ფრანგული
78	კატარი	რიალი კატარის	არაბული
79	კენია	შილინგი კენიის	სვაჰილიური, ინგლისური
80	კვიპროსი	ფუნტი კვიპროსის	ბერძნული, თურქული
81	კირიბატი	დოლარი ავსტრალიური	ინგლისური
82	კოლუმბია	პესო კოლუმბიური	ესპანური

№	სახელმწიფო	ფულადი ერთეული	სახელმწიფო ენა
83	კომორის კუნძულები	ფრანკი	არაბ., ფრანგ., კომო- რიული
84	კონგო	ფრანკი CFA*	ფრანგული
85	კორეა, სამხრეთი	ვონა	კორეული
86	კორეა, ჩრდილოეთი	ვონა	კორეული
87	კოსტა-რიკა	კოლონი	ესპანური
88	კოტ-დ'ივუარი	ფრანკი CFA*	ფრანგული
89	კუბა	პესო კუბური	ესპანური
90	ლაოსი	კიპი (ახალი)	ლაოსური
91	ლატვია	ლატი	ლატვიური
92	ლესოტო	ლოტი	ინგლისური
93	ლიბანი	ფუნტი ლიბანური	არაბული, ფრანგული
94	ლიბერია	დოლარი აშშ	ინგლისური
95	ლიბია	დინარი ლიბიური	არაბული
96	ლიტვა	ლიტი	ლიტვეური
97	ლიხტენშტეინი	ფრანკი შვეიცარიული	გერმანული
98	ლუქსემბურგი	ფრანკი ლუქსემ- ბურგ.	ფრანგ., გერმან., ლუქ- სემბ.
99	მავრიკი	რუპი	ინგლისური
100	მავრიტანია	უგია	არაბული
101	მაგადასკარი	ფრანკი მაღაგასიის	მაღაგასიური, ფრანგული
102	მაკედონია	დენარი	მაკედონ., ალბან., თურქული
103	მალავი	კვაჩა	ინგლისური, ჩინანჯა
104	მალაიზია	რინგიტი	მალაიური
105	მალდივი	რუფია	დივეპი
106	მალი	ფრანკი CFA*	ფრანგული
107	მალტა	ლირა მალტის	მალტური, ინგლისური
108	მაროკო	დირჰამი	არაბული
109	მარშალის კუნძუ- ლები	დოლარი აშშ	ინგლისური
110	მექსიკა	პესო მექსიკ. (ახა- ლი)	ესპანური
111	მიანმა (ბირმა)	კიატი	ბირმული

№	სახელმწიფო	ფულადი ერთეული	სახელმწიფო ენა
112	მიკრონეზია	დოლარი აშშ	ინგლისური
113	მოზამბიკი	მეტეკალი	პორტუგალიური
114	მოლდოვა	ლეი	მოლდოვეური
115	მონაკო	ფრანკი ფრანგ., მო- ნეკასკ.	ფრანგული
116	მონღოლეთი	ტუგრიკი	მონღოლური
117	ნამიბია	დოლარი	აფრიკაანსული, ინგლისური
118	ნაურუ	დოლარი აესტრალიური	ნაურუანული
119	ნიგერი	ფრანკი CFA *	ფრანგული
120	ნიგერია	ნაირა	ინგლისური
121	ნიდერლანდები	გულდენი	ნიდერლანდული
122	ნიკარაგუა	კორდობა	ესპანური
123	ნეპალი	რუპი ნეპალიური	ნეპალური***
124	ნორვეგია	კრონა ნორვეგიული	ნორვეგიული
125	ომანი	რიალი ომანის	არაბული
126	პაკისტანი	რუპია პაკისტანის	ურდუ, ინგლისური
127	პალაუ	დოლარი აშშ	ინგლისური, პალაუ- რი
128	პანამა	ბალბოა	ესპანური
129	პარაგვაი	გუარანი	ესპანური
130	პაპუა-ახალი გვინეა	კინა	ინგლისური
131	პერუ	სოლი (ახალი)	ესპანური, კეჩუა
132	პოლონეთი	ზლოტი	პოლონური
133	პორტუგალია	ესკუდო	პორტუგალიური
134	რუმუნდ	ფრანკი რუმუნდის	ფრანგ., კინიარუმუნდა
135	რუმინეთი	ლეი	რუმინული
136	რუსეთი	რუბლი	რუსული
137	საბერძნეთი	დრაკმა	ბერძნული
138	სალვადორი	კოლონი	ესპანური
139	სამხრეთ აფრიკა	რენდი	აფრიკაანსული, ინგლისური***
140	სან-მარინო	ლირა იტალიური	იტალიური
141	სან-ტომე და პრინ- სიპე	დობრა	პორტუგალიური
142	საუდის არაბეთი	რიალი საუდის	არაბული

№	სახელმწიფო	ფულადი ერთეული	სახელმწიფო ენა
143	საფრანგეთი	ფრანკი	ფრანგული***
144	საქართველო	ლარი	ქართული
145	სეიშელი	რუპი სეიშელის	ინგლისური, ფრანგული
146	სენეგალი	ფრანკი CFA*	ფრანგული
147	სენტ-ვინსენტი და გრენადინი	დოლარი ალმ.კარიბული	ინგლისური, ფრანგული
148	სენტ-კიტსი და ნე-ვისი	დოლარი ალმ. კარიბული	ინგლისური
149	სენტ-ლუსია	დოლარი ალმ. კარიბული	ინგლისური
150	სვაზილენდი	ლილანგენი	სისვატი, ინგლისური
151	სიერა-ლეონე	ლეონი	ინგლისური
152	სინგაპური	დოლარი სინგაპურის	ჩინური და სხვ.*****
153	სირია	ფუნტი სირიული	არაბული
154	სლოვაკეთი	კრონა სლოვაკური	სლოვაკური
155	სლოვენია	ტოლარი	სლოვენ., სერბ.-ხორვ.
156	სოლომონის კუნძულები	დოლარი სოლ. კ-ების	ინგლისური
157	სომალი	შილინგი სომალის	სომალური
158	სომხეთი	დრამი	სომხური
159	სუდანი	ფუნტუ სუდანის	არაბული
160	სურინამი	გულდერი სურინამის	ნიდერლანდული
161	ტაივანი	დოლარი ტაივანის (ახ.)	ჩინური
162	ტაილანდი	ბატი	ტაისური
163	ტანზანია	შილინგი ტანზან.	სვაჰილი, ინგლისური***
164	ტაჯიკეთი	რუბლი რუსული	ტაჯიკური
165	ტოგო	ფრანკი CFA*	ფრანგული
166	ტონგა	პაანგა	ტონგანური, ინგლისური
167	ტრინიდადი და ტობაგო	დოლარი ტრინ. და ტობ.	ინგლისური
168	ტუვალუ	დოლარი ტუვ., ავსტრალ.	ტუვალური, ინგლისური

№	სახელმწიფო	ფულადი ერთეული	სახელმწიფო ენა
169	ტუნისი	დინარი ტუნისის	არაბული
170	უგანდა	შილინგი უგანდის	ინგლისური
171	უზბეკეთი	სამი	უზბეკური, რუსული
172	უკრაინა	კარბოვანეცი	უკრაინული, რუსული
173	უნგრეთი	ფორინტი	უნგრული
174	ურუგვაი	პესო ურუგვაის	ესპანური
175	ფილიპინები	პესო ფილიპინური	ფილიპინური, ინგლისური***
176	ფინეთი	მარკა ფინური	ფინური, შვედური
177	ფიჯი	დოლარი ფიჯის	ინგლისური
178	ქუვეითი	დინარი ქუვეითის	არაბული
179	ყაზახეთი	ტენგე	ყაზახური
180	ყირგიზეთი	სომი	ყირგიზული
181	შვედეთი	კრონა შვედური	შვედური
182	შვეიცარია	ფრანკი შვეიცარიული	გერმან., ფრანგ., იტალიური
183	შრი-ლანკა	რუპი შრი-ლანკის	სინგალური
184	ჩადი	ფრანკი CFA*	ფრანგ., არაბული***
185	ჩეხეთი	კრონა ჩეხური	ჩეხური, სლოვაკური
186	ჩილე	პესო ჩილეს	ესპანური
187	ჩინეთი	იუანი	ჩინური
188	ცენტრალური აფრიკა	ფრანკი CFA*	ფრანგული
189	ხორვატია	კუნა	ხორვატიული
190	ჯიბუტი	ფრანკი ჯიბუტის	ფრანგული, არაბული
191	კაიტი	გურდი	ფრანგული
192	კონდურასი	ლემპირა	ესპანური

* CFA - აფრიკული ფინანსური გაერთიანება.

** 16 ოფიციალური ენა ჰინდის და ინგლისურის ჩათვლით.

*** ოფიციალური ენების გარდა გამოყენებაშია მრავალი სხვა ენა; მაგ., ჩადიში - 100 მეტი ენა.

**** გამოიყენება 11 ოფიციალური ენა აფრიკაანსულის და ინგლისურის ჩათვლით.

***** ჩინური, მალაიური, ტამილი, ინგლისური.

მეზოპოლის სახელმწიფოები

№	სახელმწიფო	ფართობი ათ.კვ.კმ.	დედაქალაქი
1	ავსტრია	84	ვენა
2	ალბანეთი	29	ტირანა
3	ანდორა	0,5	ანდორა
4	ბელგია	31	ბრიუსელი
5	ბელორუსია	208	მინსკი
6	ბოსნია-ჰერცეგოვინა	51	სარაევო
7	ბულგარეთი	111	სოფია
8	გერმანია	356	ბერლინი
9	დანია	43*	კოპენჰაგენი
10	დიდი ბრიტანეთი	244	ლონდონი
11	ესპანეთი	505	მადრიდი
12	ესტონეთი	45	ტალინი
13	ვატიკანი	0,0004	ვატიკანი
14	ირლანდია	70	დუბლინი
15	ისლანდია	103	რეიკიავიკი
16	იტალია	301	რომი
17	იუგოსლავია	102	ბელგრადი
18	ლატვია	64	რიგა
19	ლიტვა	65	ვილნიუსი
20	ლიხტენშტეინი	0,2	ვადუცი
21	ლუქსემბურგი	2,6	ლუქსემბურგი
22	მაკედონია	26	სკოპიე
23	მალტა	0,3	ვალეტა
24	მოლდოვა	34	კიშინიოვი
25	მონაკო	0,002	მონაკო
26	ნიდერლანდები	41	ამსტერდამი
27	ნორვეგია	324	ოსლო
28	პოლონეთი	313	ვარშავა
29	პორტუგალია	92	ლისაბონი
30	რუმინეთი	238	ბუქარესტი
31	საბერძნეთი	132	ათენი
32	სან-მარინო	0,06	სან-მარინო
33	საფრანგეთი	552	პარიზი

34	სლოვაკეთი	49	ბრატისლავა
35	სლოვენია	20	ლუბლიანა
36	უკრაინა	604	კიევი
37	უნგრეთი	93	ბუდაპეშტი
38	ფინეთი	337	ჰელსინკი
39	შვედეთი	450	სტოკჰოლმი
40	შვეიცარია	41	ბერნი ***
41	ჩეხეთი	79	პრაღა
42	ნორვეგია	57	ზაგრები
გიბრალტარი (ბრიტ.)***		0,007	

* კუნძულ გრენლანდიის გარეშე.

** ბერნი - ადმინისტრაციული დედაქალაქია, ლაუსანე - სასამართლო ხელისუფლების მქონე.

*** გაეროს გენერალური ასამბლეის გადაწყვეტილებით ეთხოვა ბრიტანეთს შეწყვიტოს გიბრალტარის კოლონიური სტატუსი 1996 წლის 1 ოქტომბრისათვის.

ევროპის სასელმწიფოების პოლიტიკური სტატუსი

№	სასელმწიფო	მმართველობისა და ტერიტორიული მოწყობის ფორმა
1	ავსტრია	რესპუბლიკა ფედერაციული
2	ალბანეთი	რესპუბლიკა
3	ანდორა	მონარქია კონსტიტუციური (სამთავრო)*
4	ბელგია	მონარქია კონსტიტუციური (სამეფო)
5	ბელორუსია	რესპუბლიკა
6	ბოსნია-ჰერცეგოვინა	რესპუბლიკა
7	ბულგარეთი	რესპუბლიკა
8	გერმანია	რესპუბლიკა ფედერაციული
9	დანია	მონარქია კონსტიტუციური (სამეფო)

10	დიდი ბრიტანეთი	მონარქია კონსტიტუციური (სამეფო)
11	ესპანეთი	მონარქია კონსტიტუციური, ფედერაცია
12	ესტონეთი	რესპუბლიკა
13	ვატიკანი	მონარქია აბსოლუტური თეოკრატიული
14	ირლანდია	რესპუბლიკა
15	ისლანდია	რესპუბლიკა
16	იტალია	რესპუბლიკა
17	იუგოსლავია	რესპუბლიკა ფედერაციული
18	ლატვია	რესპუბლიკა
19	ლიტვა	რესპუბლიკა
20	ლიხტენშტეინი	მონარქია კონსტიტუციური (სამთავრო)
21	ლუქსემბურგი	მონარქია კონსტიტუციური (საჰერცოგო)
22	მაკედონია	რესპუბლიკა
23	მალტა	რესპუბლიკა
24	მოლდოვა	რესპუბლიკა
25	მონაკო	მონარქია კონსტიტუციური (სამთავრო)
26	ნიდერლანდები	მონარქია კონსტიტუციური (სამეფო)
27	ნორვეგია	მონარქია კონსტიტუციური (სამეფო)
28	პოლონეთი	რესპუბლიკა
29	პორტუგალია	რესპუბლიკა
30	რუმინეთი	რესპუბლიკა
31	საბერძნეთი	რესპუბლიკა
32	სან-მარინო	რესპუბლიკა
33	საფრანგეთი	რესპუბლიკა
34	სლოვაკეთი	რესპუბლიკა
35	სლოვენია	რესპუბლიკა
36	უკრაინა	რესპუბლიკა
37	უნგრეთი	რესპუბლიკა
38	ფინეთი	რესპუბლიკა
39	შვედეთი	მონარქია კონსტიტუციური (სამეფო)
40	შვეიცარია	რესპუბლიკა ფედერაციული
41	ჩეხეთი	რესპუბლიკა
42	ხორვატია	რესპუბლიკა

* ოფიციალურად - სამთავრო, ფაქტიურად - რესპუბლიკა.

აზიის სახელმწიფოები

№	სახელმწიფო	ფართობი ათ.კვ.მ.	დედაქალაქი
1	აულანეთი	658	ქაბული
2	აზერბაიჯანი	87	ბაქო
3	არაბთა გაერთიან. საამი- როები	86	აბუ-დაბი
4	ბანგლადეში	141	დაკა
5	ბაჰრეინი	0,6	მანამა
6	ბრუნეი	6	ბანდარ-სერი-ბეჰავენი
7	ბუტანი	47	თხიმფუ
8	ერაყი	438	ბაღდადი
9	ვიეტნამი	330	ჰანოი
10	თურქეთი	781	ანკარა
11	თურქმენეთი	488	აშხაბადი
12	იაპონია	370	ტოკიო
13	იემენი	532	სანა
14	ინდოეთი	3276	დელი
15	ინდონეზია	1904	ჯაკარტა
16	იორდანია	98	ამანი
17	ირანი	1648	თეირანი
18	ისრაელი	14	თელ-ავივი
19	კამბოჯა	181	პნომპენი
20	კატარი	22	დოჰა
21	კვიპროსი	9	ნიქოზია
22	კორეა, სამხრეთი	98	სეული
23	კორეა, ჩრდილოეთი	121	ფხენიანი
24	ლაოსი	237	ვიენტიანი
25	ლიბანი	10	ბეირუთი
26	მალაიზია	333	კუალა-ლუმპური
27	მალდივი	0,3	მალე
28	მიანმა*	678	იანგონი
29	მონღოლეთი	1565	ულან-ბატორი
30	ნეპალი	141	კატმანდუ
31	ომანი	212	მასკატი
32	პაკისტანი	806	ისლამაბადი

33	რუსეთი	17075**	მოსკოვი
34	საუდის არაბეთი	2253	ერ-რიადი
35	საქართველო	70	თბილისი
36	სინგაპური	0,6	სინგაპური
37	სირია	185	დამასკო
38	სომხეთი	30	ერევანი
39	ტაივანი	36	ტაიპეი
40	ტაილანდი	514	მანგკოკი
41	ტაჯიკეთი	143	დუშანბე
42	უზბეკეთი	450	ტაშკენტი
43	ფილიპინები	300	მანილა
44	ქუვეითი	20	ელ-ქუვეითი
45	ყაზახეთი	2715	აკმოლა***
46	ყირგიზეთი	198	ბიშკეკი
47	შრი-ლანკა	66	კოლომბო
48	ჩინეთი	9597	პეკინი
აო მ ა ნ ი - მ ა კო (პორტუგალია)		0,02	აომინი
სიანგანი - ჰონკონგი (ბრიტანეთი)		1	სიანგანი (ვიეტორია)

* ყოფილი ბირმა.

** ევროპული ნაწილის ჩათვლით, რომელიც შეადგენს 4310 ათას კვ. კმ.

*** 1995 წელს ყაზახეთის დედაქალაქი ალმა-ატიდან გადავიდა ქ. აკმოლაში

აზიის სახელმწიფოების პოლიტიკური სტატუსი

№	სახელმწიფო	მმართველობისა და ტერიტორიული მოწყობის ფორმა
1	ავღანეთი	რესპუბლიკა ისლამური*
2	აზერბაიჯანი	რესპუბლიკა
3	არაბთა გაერთიან. სამიროები	სამიროების ფედერაცია
4	ბანგლადეში	რესპუბლიკა
5	ბაჰრეინი	მონარქია კონსტიტუციური

6	ბრუნეი	მონარქია აბსოლუტური (სასულთნო)
7	ბუტანი	მონარქია კონსტიტუციური (სამეფო)
8	ერაყი	რესპუბლიკა
9	ვიეტნამი	რესპუბლიკა (კომუნისტური)
10	თურქეთი	რესპუბლიკა
11	თურქმენეთი	რესპუბლიკა
12	იაპონია	მონარქია კონსტიტუციური
13	იემენი	რესპუბლიკა
14	ინდოეთი	რესპუბლიკა ფედერაციული
15	ინდონეზია	რესპუბლიკა
16	იორდანია	მონარქია კონსტიტუციური (სამეფო)
17	ირანი	რესპუბლიკა ისლამური
18	ისრაელი	რესპუბლიკა
19	კამბოჯა	მონარქია კონსტიტუციური
20	კატარი	მონარქია აბსოლიტური (საამირო)
21	კვიპროსი	რესპუბლიკა
22	კორეა, სამხრეთი	რესპუბლიკა
23	კორეა, ჩრდილოეთი	რესპუბლიკა (კომუნისტური)
24	ლაოსი	რესპუბლიკა (კომუნისტური)
25	ლიბანი	რესპუბლიკა
26	მალაიზია	მონარქია კონსტიტ. (სამეფო), ფედერა- ცია
27	მალდივი	რესპუბლიკა
28	მიანმა	სამხედრო ხელისუფლება, ფედერაცია
29	მონღოლეთი	რესპუბლიკა
30	ნეპალი	მონარქია კონსტიტუციური (სამეფო)
31	ომანი	მონარქია აბსოლიტური (სასულთნო)
32	პაკისტანი	რესპუბლიკა ისლამური, ფედერაციული
33	რუსეთი	რესპუბლიკა, ფედერაციული
34	საუდის არაბეთი	მონარქია აბსოლუტური
35	საქართველო	რესპუბლიკა
36	სინგაპური	რესპუბლიკა
37	სირია	რესპუბლიკა
38	სომხეთი	რესპუბლიკა
39	ტაივანი	დემოკრატიული ქვეყანა**
40	ტაილანდი	მონარქია კონსტიტუციური (სამეფო)
41	ტაჯიკეთი	რესპუბლიკა
42	უზბეკეთი	რესპუბლიკა
43	ფილიპინები	რესპუბლიკა
44	ქუვეითი	მონარქია კონსტიტუციური (საამირო)
45	ყაზახეთი	რესპუბლიკა

46	ყირგიზეთი	რესპუბლიკა	
47	შრი-ლანკა	რესპუბლიკა	
48	ჩინეთი	რესპუბლიკა (კომუნის. პარტიის ხელმძღვ.)	

* ქვეყანა არამყარი სახელმწიფოებრივი სტატუსით.

** ოფიციალურად გაერო ტაივანს ჩინეთის პროვინციად აღიარებს.

ამერიკის სახელმწიფოები

№	სახელმწიფო	ფართობი ათ.კვ.კმ	დედაქალაქი
1	ანტიგუა და ბარბუდა	0,4	სენტ-ჯონსი
2	არგენტინა	2778	ბუენოს-აირესი
3	აშშ	9363	ვაშინგტონი
4	ბარბადოსი	0,4	ბრიჯტაუნი
5	ბაჰამის კუნძულები	14	ნასაუ
6	ბელიზი	23	ბელმოპანი
7	ბოლივია	1099	სუკრე, ლა-პასი*
8	ბრაზილია	8512	ბრაზილია
9	გაიანა	215	ჯორჯტაუნი
10	გვატემალა	109	გვატემალა
11	გრენადა	0,3	სენტ-ჯორჯესი
12	დომინგო	48	სანტო-დომინგო
13	დომინიკა	0,8	როზო
14	ეკვადორი	284	კიტო
15	ვენესუელა	912	კარაკასი
16	იამაიკა	11	კინგსტონი
17	კანადა	9976	ოტავა
18	კოლუმბია	1139	ბოგოტა
19	კოსტა-რიკა	51	სან-ხოსე
20	კუბა	111	ჰავანა
21	მექსიკა	1958	მეხიკო
22	ნიკარაგუა	148	მანაგუა
23	პანამა	77	პანამა
24	პარაგვაი	407	ასუნსიონი
25	პერუ	1285	ლიმა

26	სალვადორი	21	სან-სალვადორი
27	სენტ-ვინსენტი და გრენადინი	0,4	კინგსთაუნი
28	სენტ-კიტსი და ნევისი	1	ბასტერი
29	სენტ-ლუსია	0,6	კასტრი
30	სურიინიმი	163	პარამარიბო
31	ტრინიდადი და ტობაგო	5	პორტ-ოფ-სპეინი
32	ურუგვაი	187	მონტევიდეო
33	ჩილე	757	სანტიაგო
34	პაიტი	28	პორტ-ო-პრენსი
35	პონდურასი	112	ტეგუსიგალპა
გვინეა (საფრ.)		91	კაიენა
პუერტო-რიკო (აშშ)		9	სან-პუანი

* სუკრე ოფიციალური დედაქალაქია, ლა-პასი - ფაქტიური.

✓

ამერიკის სახელმწიფოების პოლიტიკური სტატუსი

№	სახელმწიფო	მმართველობისა და ტერიტორიული მოწყობის ფორმა
1	ანტიგუა და ბარბუდა*	მონარქია კონსტიტუციური (თანამეგ.)
2	არგენტინა	რესპუბლიკა
3	აშშ	რესპუბლიკა ფედერაციული
4	ბარბადოსი*	მონარქია კონსტიტუციური (თანამეგ.)
5	ბაჰამის კუნძულები*	მონარქია კონსტიტუციური (თანამეგ.)
6	ბელიზი*	მონარქია კონსტიტუციური (თანამეგ.)
7	ბოლივია	რესპუბლიკა
8	ბრაზილია	რესპუბლიკა ფედერაციული
9	გაიანა	რესპუბლიკა
10	გვატმელა	რესპუბლიკა
11	გრენადა*	მონარქია კონსტიტუციური (თანამეგ.)
12	დომინგო	რესპუბლიკა
13	დომინიკა	რესპუბლიკა

14	ეკადორი	რესპუბლიკა ფედერაციული
15	ვენესუელა	რესპუბლიკა
16	იამაიკა*	მონარქია კონსტიტუციური (თანამეგ.)
17	კანადა*	მონარქია კონსტიტ. (თანამეგ.), ფედერაცია
18	კოლუმბია	რესპუბლიკა
19	კოსტა-რიკა	რესპუბლიკა
20	კუბა	რესპუბლიკა
21	მექსიკა	რესპუბლიკა ფედერაციული
22	ნიკარაგუა	რესპუბლიკა
23	პანამა	რესპუბლიკა
24	პარაგვაი	რესპუბლიკა
25	პერუ	რესპუბლიკა**
26	სალვადორი	რესპუბლიკა
27	სენტ-ვინსენტი და გრენადინი*	მონარქია კონსტიტ. (თანამეგ.)
28	სენტ-კიტსი და ნევისი*	მონარქია (კონსტიტ. თანამეგ.), ფედერაცია
29	სენტ-ლუსია*	მონარქია კონსტიტუციური (თანამეგ.)
30	სურინიმი	რესპუბლიკა
31	ტრინიდადი და ტობაგო	რესპუბლიკა
32	ურუგვაი	რესპუბლიკა
33	ჩილე	რესპუბლიკა
34	პაიტი	რესპუბლიკა
35	პონდურასი	რესპუბლიკა

* ბრიტანეთის თანამეგობრობის წევრი ქვეყნები.

** ქვეყანა არამყარი სახელმწიფოებრივი სტატუსით.

აზრიკის სახელმწიფოები

№	სახელმწიფო	ფართობი ათ.კვ.კმ	დედაქალაქი
1	ალჟირი	2382	ელ-ჯაზაირი
2	ანგოლა	1247	ლუანდა
3	ბენინი	113	პორტო-ნოვო

4	ბოტსუანა	600	გაბორონე
5	ბურკინა-ფასო*	274	უაგადუგუ
6	ბურუნდი	28	ბუჟუმბურა
7	გაბონი	268	ლიბრევილი
8	გამბია	11	ბანჯული
9	განა	238	აკრა
10	გვინეა	246	კონკარი
11	გვინეა-ბისაუ	36	ბისაუ
12	ეგვიპტე	1002	კაირო
13	ეთიოპია	1134	ადის-აბება
14	ექვატორული გვინეა	28	მალაბო
15	ერიტრეა	117	ასმარა
16	ზაირი	2345	კინშასა
17	ზამბია	753	ლუსაკა
18	ზიმბაბვე	391	ჰარარე
19	კაბო-ვერდე**	4	პრაია
20	კამერუნი	475	იაუნდე
21	კენია	583	ნაირობი
22	კომორის კუნძულები	2,2	მორონი
23	კონგო	342	ბრაზავილი
24	კოტ-დ'ივუარი***	323	იამუსკურო, აბიჯანი
25	ლესოტო	30	მასერუ
26	ლიბერია	111	მონროვია
27	ლიბია	1760	ტრიპოლი
28	მაერიკი****	2	პორტ-ლუი
29	მაერიტანია	1031	ნუაკშოტი
30	მადაგასკარი	597	ანტანანარივუ
31	მალავი	119	ლოლონგვე
32	მალი	1204	ბამაკო
33	მაროკო	446	რაბატი
34	მოზამბიკი	783	მაპუტუ
35	ნამიბია	824	ვინდჰუკი
36	ნიგერი	1267	ნიამეი
37	ნიგერია	924	აბუჯა
38	რუანდა	26	კიგალი
39	სამხრეთ აფრიკა (სარ)	1221	კეიპთაუნი,
			პრეტორია*****
40	სან-ტომე და პრინსიპე	1	სან-ტომე
41	სეიშელი	0,4	ვიქტორია
42	სენეგალი	196	დაკარი

43	სვაზილენდი	17	მზაბანე
44	სიერა-ლეონე	72	ფრიტაუნი
45	სომალი	638	მოგადიშო
46	სუდანი	2506	ხართუმი
47	ტანზანია	945	დოდომა
48	ტოგო	57	ლომე
49	ტუნისი	164	ტუნისი
50	უგანდა	237	კამპალა
51	ჩადი	1284	ნჯამენა
52	ცენტრალური აფრიკა	623	ბანგი
53	ჯიბუტი	22	ჯიბუტი
დასავლეთ საპარა (მაროკოს მიერ ოკუპირებული)		266	ელ-აიუნი

- * ყოფილი ზემო ვოლტა.
- ** ყოფილი მწვანე კონცხის კუნძული.
- *** ყოფილი სპილოს ძელის ნაპირი. კოტ-დ'ივუარის დედაქალაქებია: იამუს-კურო (ოფიციალური) და აბიჯანი (ფაქტიურად).
- **** ბრიტანეთის თანამეგობრობის წევრი ქვეყანა, სადაც სახელმწიფოს შეთავრად აღიარებულია გაერთიანებული სამეფოს მონარქი (ამჟამად დედოფალი ელისაბედ II).
- ***** სარ-ის დედაქალაქებია: კეიპტაუნი (საკანონმდებლო), პრეტორია (აღმასრულებელი) და ბლოუმფონტეინი (სასამართლო).

✓

აფრიკის სახელმწიფოების პოლიტიკური სტატუსი

№	სახელმწიფო	მმართველობისა და ტერიტორიული მოწყობის ფორმა
1	ალჟირი	რესპუბლიკა
2	ანგოლა	რესპუბლიკა
3	ბენინი	რესპუბლიკა
4	ბოსტვანა	რესპუბლიკა
5	ბურკინა-ფასო	რესპუბლიკა
6	ბურუნდი	რესპუბლიკა

7	გაბონი	რესპუბლიკა
8	გამბია	რესპუბლიკა (სამხედრო ხელისუფლება)
9	განა	რესპუბლიკა
10	გვინეა	რესპუბლიკა
11	გვინეა-ბისაუ	რესპუბლიკა
12	ეგვიპტე	რესპუბლიკა
13	ეთიოპია	რესპუბლიკა ფედერაციული
14	ეკვატორული გვინეა	რესპუბლიკა*
15	ერიტრეა	რესპუბლიკა*
16	ზაირი	რესპუბლიკა
17	ზამბია	რესპუბლიკა
18	ზიმბაბვე	რესპუბლიკა
19	კაბო-ვერდე	რესპუბლიკა
20	კამერუნი	რესპუბლიკა
21	კენია	რესპუბლიკა
22	კომორის კუნძულები	რესპუბლიკა ისლამური, ფედერაციული*
23	კონგო	რესპუბლიკა
24	კოტ-დ'ივუარი	რესპუბლიკა
25	ლესოტო	მონარქია კონსტიტუციური (სამეფო)
26	ლიბერია	რესპუბლიკა*
27	ლიბია	ისლამური არაბ. სოციალისტ. ჯამა-პირია**
28	მავრიკი	მონარქია კონსტიტუციური (თანამეგ.)
29	მავრიტანია	რესპუბლიკა ისლამური
30	მადაგასკარი	რესპუბლიკა
31	მალავი	რესპუბლიკა
32	მალი	რესპუბლიკა
33	მაროკო	მონარქია კონსტიტუციური (სამეფო)
34	მოზამბიკი	რესპუბლიკა
35	ნამიბია	რესპუბლიკა
36	ნიგერი	რესპუბლიკა
37	ნიგერია	რესპუბლიკა ფედერაციული*
38	რუანდა	რესპუბლიკა*
39	სამხრეთ აფრიკა (სარ)	რესპუბლიკა ფედერაციული
40	სან-ტომე და პრინსიპე	რესპუბლიკა
41	სეიშელი	რესპუბლიკა
42	სენეგალი	რესპუბლიკა

43	სეაზილენდი	მონარქია კონსტიტუციური (საძეფო)
44	სიერა-ლეონე	რესპუბლიკა
45	სომალი	რესპუბლიკა
46	სუდანი	რესპუბლიკა
47	ტანზანია	რესპუბლიკა
48	ტოგო	რესპუბლიკა
49	ტუნისი	რესპუბლიკა
50	უგანდა	რესპუბლიკა
51	ჩადი	რესპუბლიკა
52	ცენტრალური აფრიკა	რესპუბლიკა
53	ჯიბუტი	რესპუბლიკა

* ქვეყანა არამყარი სახელმწიფოებრივი სტატუსით.

** ჯამაიკია (არაბ.) - „მასების სახელმწიფო“, „ხალხის ხელისუფლება“
ლიბიაში 1977 წლიდანაა.

ავსტრალია-ოკეანეთის სახელმწიფოები

№	სახელმწიფო	ფართობი ათ.კვ.კმ	დედაქალაქი
1	ავსტრალიის კავშირი	7704	კანბერა
2	ახალი ზელანდია	269	ველინგტონი
3	დასავლეთ სამოა	3	აპია
4	ვანუატუ	14,8	ვილა
5	კირიბატი	0,9	ტარავა
6	მარშალის კუნძულები	0,2	მაჯურო
7	მიკრონეზია	0,7	პალიკირი
8	ნაურო	0,02	მენენგი
9	პალაუ	0,5	კორორი
10	პაპუა-ახალი გვინეა	462	პორტ-მორსბი
11	სოლომონის კუნძულები	29,8	ჰონიარა
12	ტონგა	0,7	ნუკუალოფა
13	ტუვალუ	0,3	ფუნაფუტი
14	ფიჯი	18	სუვა
	აღმოსავლეთ სამოა (აშშ)	0,2	პაგო-პაგო
	ახალი კალედონია (საფრ.)	19	ნუმეა

ავსტრალია-ოკეანეთის სახელმწიფოების პოლიტიკური სტატუსი

№	სახელმწიფო	მმართველობისა და ტერიტორიული მოწყობის ფორმა
1	ავსტრალიის კავშირი*	მონარქია კონსტიტ. (თანამეგ.) ფედერაცია
2	ახალი ზელანდია*	მონარქია კონსტიტუციური (თანამეგ.)
3	დასავლეთ სამოა	მონარქია კონსტიტუციური
4	ვანუატუ	რესპუბლიკა
5	კირიბატი	რესპუბლიკა
6	მარშალის კუნძულები	რესპუბლიკა
7	მიკრონეზია	რესპუბლიკა
8	ნაურო	რესპუბლიკა
9	პალაუ	რესპუბლიკა
10	პაპუა-ახალი გვინეა*	მონარქია კონსტიტუციური (თანამეგ.)
11	სოლომონის კუნძულები*	მონარქია კონსტიტუციური (თანამეგ.)
12	ტონგა	მონარქია კონსტიტუციური (სამეფო)
13	ტუვალუ*	მონარქია კონსტიტუციური (თანამეგ.)
14	ფიჯი	რესპუბლიკა

* ბრიტანეთის თანამეგობრობის წევრი ქვეყნები, სადაც სახელმწიფოს მეტაურად აღიარებულია გაერთიანებული სამეფოს მონარქი (ამჟამად დედოფალი ელისაბედ II).

**ECONOMIC AND SOCIAL – POLITICAL
GEOGRAPHY
OF THE WORLD
(In Georgian)**

Tbilisi – 2002

**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ И СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ
МИРА
(на грузинском языке)
Тбилиси – 1996**

აწყობა: ნატო რაზმაძე

დააკაბდონა: გიორგი ველიჯანაშვილმა

ტირაჟი   ფასი სახელმეკრულებო

შ.პ.ს. „თბილავიამშენი“